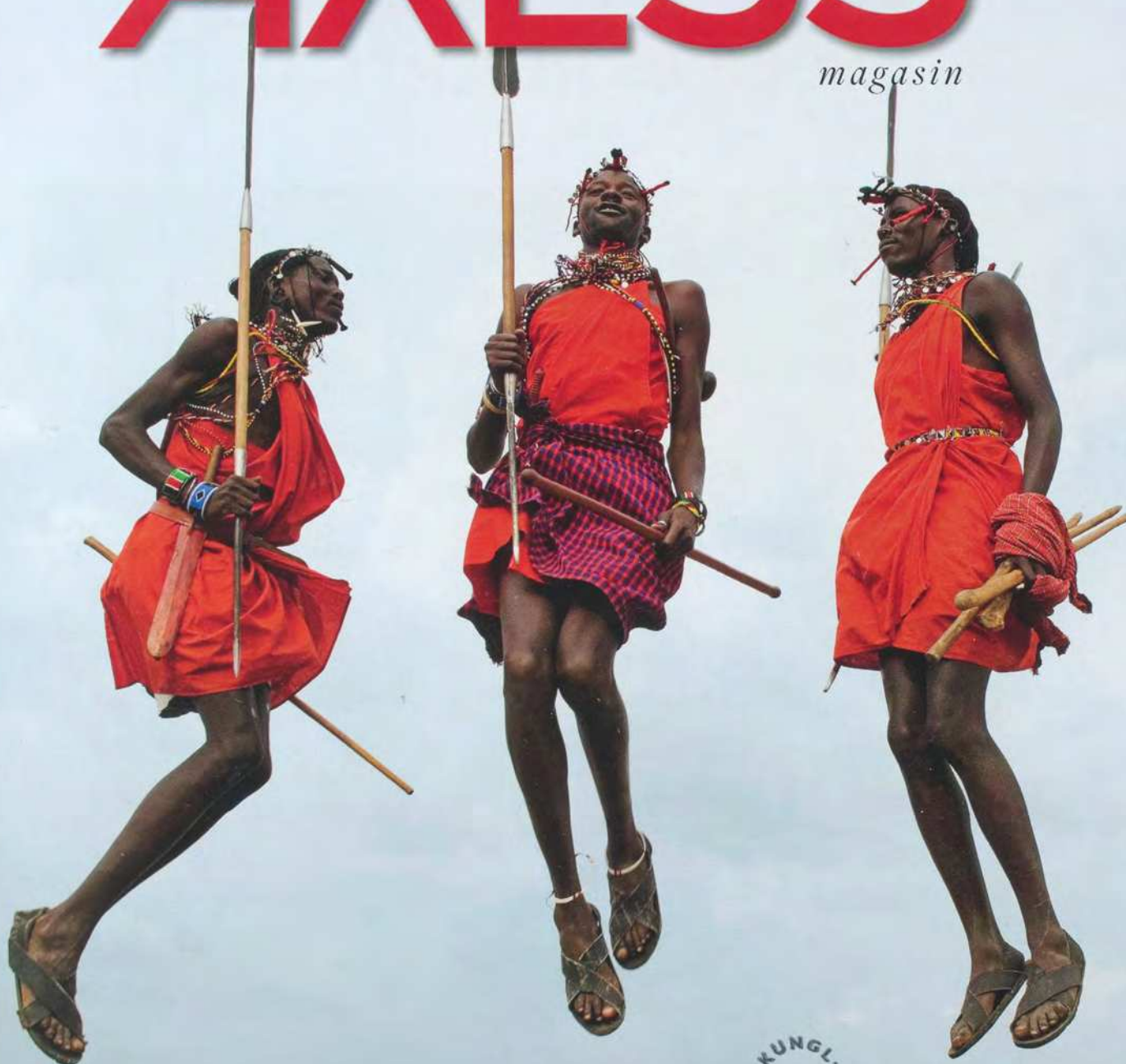

AXESS

magasin

Det moderna klansamhället

FRIZON

Så plundrar staten
universiteten 14

TRADITION

Elitisten som vann
folkets kärlek 46

KULTUR

Cranachs bilder
passar vår tid 56

AXESS TV

Sveriges kulturkanal

”Det är exklusivt bra!”

DN

Axess TV är en svensk kanal som visar program inom kultur, samhälle och vetenskap. Kanalen finns tillgänglig utan kostnad i det digitala marknätet (kanal 25) samt även via Boxer (kanal 25), Com Hems digitala utbud (kanal 42), Svensk Programagentur och TV Fyrstad.

www.axess.se

EN SMART MILJONÄR REDER SIG SJÄLV.

Den som gör det mesta av jobbet själv förtjänar en riktigt bra ränta. På Nordnet har vi en hög inlåningsränta men en låg utlåningsränta. På så sätt står räntan alltid på din sida. Fler fördelar med att sköta sitt sparande hos Nordnet är att man slipper fasta avgifter och dyra courtage. Vill du också ha fler fördelar?

Du som har kapital att placera kan bli kund hos Nordnet Private Banking. Utöver aktiehandel på sju marknader och ett komplett fondutbud, kan du också få gratis pensions- och skatterådgivning och andra förmånliga villkor.

Välkommen till www.nordnet.se/privatebanking

Handel med finansiella instrument innebär alltid ett risktagande. Dina investerade pengar kan såväl öka som minska i värde och det finns inga garantier för att du får tillbaka det investerade kapitalet.

NORDNET PRIVATE BANKING

*När den moderna människans längtan efter gemenskap
inte kan bemötas av samhället tar den sig istället
destruktiva uttryck.*

Den arkaiska nutiden

Den 6 oktober 2007 sparkas den 16-årige Riccardo Campogiani ihjäl vid en födelsedagsfest i centrala Stockholm. Misshandeln visar sig vara kulmen på en upptrappad konflikt mellan två rivaliserande gäng med gymnasieungdomar från Stockholms innerstad och närförorter. Misshandeln leder till en debatt i media om ungdomsvåldet och om det problematiska i att våldsfixerade gängkulturer nu tycks attrahera inte endast missanpassade tonåringar i problemförorter utan även ungdomar från välbärgade områden.

I debatten hördes dock väldigt få röster som utifrån ett vidare samhälleligt perspektiv försökte diskutera gängmentaliteten och tendensen att definiera sig i konfliktfylld motsättning till andra människor. Innerstadens tonårgång med märkeskläder och ett högt mått av "attityd" sattes förvisso i relation till fotbollssupportrarnas "firmor" (alltså de mer våldsbenägna och konfliktsökande utbrytargrupperna inom supporterklubbarna) vilka liksom visat sig ha en bredare rekryteringsbas än råbarkade busar. Men ungefär där tog debatten stopp.

Frågan är dock om inte ungdomsgängens uppdelning av världen i vi och dem, är en fullkomligt naturlig konsekvens av ett samhällsfenomen som vuxit sig allt starkare under de senaste decennierna. Varför skulle inte ungdomar betrakta världen på detta sätt när alla andra tycks göra det?

Jag tänker inte minst på den identitetspolitik som på sistone kommit att ta stor plats i de politiska, mediala och akademiska sfärerna, och som framhäver just grupptillhörigheten som det konstituerande för individen. Och gruppidentiteten konstitueras i sin tur av den egna gruppens motsatsställning till andra grupper. Detta är tydligt inom den sorts feministiska teorier som socialdemokratin tog till sitt hjärta och som fortsatt att verka i allsköns ro under ytan på den borgerliga regeringen. Men det är också karakteristiskt för de multikulturalistiska teoribildningar som kommit att utöva ett kanske ännu större inflytande på dagens samhällsutveckling.

Inom multikulturalismen är huvudpoängen att den egna gruppens särart och annorlundaskap bör bevaras och beaktas. Det som betonas är inte det som förenar utan det som åtskiljer grupper. Målet är inte integration och allt vad det innebär av att man försöker slipa ner den egna kulturens vasskanter eller att man försöker finna en gemensam värdegrund i exempelvis upplysningsstraditionen och de uppfattningar som vuxit fram ur den om mänskliga rättigheter, om individens frihet och om tolerans mot olikhet.

ILLUSTRATION: HELENA DAVIDSSON NEPPELBERG

Även om multikulturalismen har som målsättning att verka för inkludering, tolerans och vidsynhet så blir dess konsekvenser desamma som rasismens: ett segregerat samhälle där människor från olika kulturer lever i enklaver, utan någon tro på att det är möjligt att nå fram till en gemensam värdegrund.

DEN MODERNA MENTALITETEN föder en längtan efter den här sortens grupptillhörigheter, som det finns all anledning att förhålla sig skeptisk till. Ett centralt inslag i modernitetens väsen är förstås uppbrottet från en rad förmoderna gemenskaper. För den som vill optimera den egna individens expansionsmöjligheter ter sig de flesta traditionella, förmoderna klanbildningar begränsande och hämmande: familjen, byn, kyrkan, yrkesgillet etcetera. I och med att högerens nyliberaler och vänsterns kulturradikaler här gjort gemensam sak, är det sällan man hör någon som diskuterar det problematiska i den här sortens utveckling. Ty inte ens den moderna människan kan leva som solitär. Istället söker även hon sig efterhand till nya nätverk, inte sällan av en mer destruktivt antagonistisk och protektionistisk karaktär än de gamla – vilket är fallet med kriminella nätverk, motorcykelklubbar eller fotbollssupportrarnas "firmor".

I detta nummer av Axess har ett antal skribenter fått i uppdrag att fundera över klanbildningar i nutiden. Det kan vara informella klaner i dagens Sverige. Det kan vara afrikansk stammentalitet av en närmast förmodern typ. Eller klanbildningar på internet. Men det kan också vara det antika dramas upptägenhet vid frågan om en högre civilisation inte med nödvändighet måste skapa instanser i form av exempelvis en rättsstat, vilka höjer sig över den förhistoriska klanmentalitetens vedergällningsmoral.

Ty just rättsstatens funktionalitet är kanske ändå det yttersta värdet mot att en primitiv klanmentalitet får riktigt starkt fäste. På det sättet tycks det affliga efterspelet av rättegången mot Riccardo Campogianis vedersakare paradoxalt nog underblåsa samma samhällstendenser som ledde fram till dödsmisshandeln. När människor upplever att rättskipningen inte fungerar inom ramen för rättsstaten, ökar förutsättningarna för att ta lagen i egna händer och därmed för klanbildningar vid sidan av samhället.

Johan Lundberg
JOHAN LUNDBERG, CHEFREDAKTÖR

AXESS nr 4 april 2008

SAMHÄLLE 6-13

LAND SKA MED LAG BYGGAS

6 Dagens Paraguay är ett laglöst land som bara blir fattigare för varje år. Den politiker som vill vända utvecklingen har ett tufft jobb framför sig.

PÅ KOLLISION MED TILLVARON

9 I världens mest kraftfulla partikelaccelerator, djupt nere i berggrunden under Genève, är universums mysterier på väg att klarna.

FRIZON 14-17

STATEN SOM HYRESOCKRARE

14 Via företaget Akademiska Hus tvingas svenska universitet och högskolor betala stora summor i hyra till staten. Pengar som kunde användas i utbildning och forskning flyter istället rakt in i finansdepartementet.

DEBATT 18-19

INGA LÄRDA PÅ LÄRDA VERK

18 Personer utan ämneskunskaper tilldelas chefsposter inom kultursektorn. Detta försvagar den långsiktiga uppbyggnaden av kunskap, menar Anders Björnsson.

NAIVT FÖRSÖK ATT DÖDFÖRKLARA KONSTEN

19 Robert Stasinski anser att Håkan Lindgrens diagnos av samtidskonsten i Axess nummer 1 2008 sällar sig till en rad misslyckade försök att dödförklara konsten.

INTERVJU 42-45

»MAN KAN INTE BOMBA ETT FOLK TILL GODHET«

42 Den amerikanske författaren Nicholson Baker, en ivrig anhängare av pacifismen, har skrivit en bok där han ifrågasätter Churchills och Roosevelts politik.

TRADITION 46-50

”VI BEHÖVER INGA NYA JÄVLA IDÉER”

46 Johan Hakelius berättar om den konservativa engelske politikern Alan Clark; en sann excentriker och en man som sa vad han menade och menade vad han sa.

TEMA 20-41 DET MODERNA KLANSAMHÄLLET

FOTO: CORBIS/SCANPIX

Steget från identitetspolitik och krav på särbehandling till exkludering och öppna motsättningar blir allt kortare. På en rad områden utmanas samhällets institutioner av klanbildningar där lojaliteten till den egna gruppens normer och regler sätts i centrum. Utvecklingen analyseras av Tomas Lappalainen, Bo Rothstein, Thomas Gür, Leif Norrman och Erling Bjurström.

KULTUR 51-61

LÄSAREN SKAPAR TEXTEN

54 Enligt den franske litteraturprofessorn Pierre Bayard lever litterära gestalter sina egna liv. Ett exempel är Sherlock Holmes, som trotsade sin upphovsmans försök att ta död på honom.

CRANACH GÖR COMEBACK

56 Trots att den tyske renässansmålaren Lukas Cranach har behandlats styvmoderligt av konsthistorien, fascinerar hans målningar fortfarande en stor publik.

RECENSIONER 62-73

METAFORER - FARLIGA OCH NÖDVÄNDIGA

62 Metaforer har uppfattats som ett vilseledande inslag som språket borde rensas ifrån. Johan Tralau har läst några nya böcker som visar hur djupt rotade metaforerna är i vårt språkbruk.

KOMPLEX INFÖR KONSTEN

70 Freuds texter om konst och litteratur finns nu samlade och översatta till svenska. Hans Ruin tycker att många av Freuds analyser ter sig föråldrade, men för den skull inte ointressanta.

KONTAKT Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Erik Wallrup, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Redaktionsassistent: Anna Ridderstad

Grafisk form: John Bark
Redigering: Fredrik Sandberg
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbild: Hugh Sitton/Corbis/Scanpix.
Nästa nummer: Den 16 juni 2008.
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 450 kr. Studerande 200 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Micro).
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Karin Alm
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Internet: www.axess.se

Land ska med lag byggas

Jorden äldsta maktmonopol röstades bort när Fernando Lugos center-vänsterfront besegrade Paraguays Colorado-parti. Men de allra fattigaste är ljusår från de bättre tider som hägrade i valtalen.

PARAGUAY Jag är gammal nog att minnas de gamla turistaffischernas Paraguay: ran- chero-klädda gitarrvirtuosers serenader på Asuncións lummiga uterestauranger; uppslupna dansevenemang på krogar och barer; flodtrafiken till de stora sevärdheterna i nordost, Iguazú-fallen, djungeln och jesu- itmissionerna.

Trehundratusen turister fylkades varje år till Asunción under guldåldern, på flodkrys- sare från Buenos Aires, på landsvägar från São Paulo och med flyg från USA och Eu- ropa. Ofta var det svårt att finna logi i stan, och man fick ta in på Paraguay-flodens fly- tande hotell. Tusentals familjer levde av de guide-, transport- och hotelljobb som turis- men alstrade.

Idag är alla dessa näringar utplånade. Ingen som inte är nödd och tvungen gör sig ärende hit. Före resan sökte jag i Buenos Aires boklädor efter något nytt om landet, där jag inte varit på snart två år. Ingen ny bok och inga gamla heller. Argentinarerna erbjuder tur- isthandböcker om Cypern, Vietnam och Skandinavien – men inte så mycket som en broschyr om Paraguay – landet vars kolonis- ter grundade Buenos Aires och som argen- tinarna långt in i vår tid betraktade som sin egendom.

Vad har hänt? Under de åren rad av Latin- amerikans fattigländer börjat kravla sig upp ur träsket har Paraguay så när gått under, och pessimisterna är inställda på att lan- det blir en brasiliansk provins innan seklet är till ända. Det vi ansåg vara ett skräckland under diktatorn Alfredo Stroessner ter sig idag för äldre ortsbor som en idyll vid sidan av det laglösa kaos som idag är alla paragu- aysers lott – de som stannat, vill säga.

Filosofen Thomas Hobbes menade att människan varken är ond eller god i sig. Men utan ett samhälle, utan regler, blir hon ett vilddjur. Hobbes skulle nicka bistert igen- kännande åt Paraguays historia sedan 1989. Nästan allt det som reglerade ekonomiska

och sociala relationer är upprivet och öde- lagt. Turismens främsta resurs är ju varken rafflande nattklubbar eller skummande vat- tenfall – utan trygghet. Och turismen är en bagatell i sammanhanget. Utan säkerhet till liv, lem och egendom utträttar männis- kan mycket litet över huvud taget – de fle- sta paraguayer verkar idag ägna lika mycket tid och energi åt att skydda ägodelar och an- höriga som på att arbeta.

LÄNDER OCH FOLK kan klara sig genom krig, epidemier och missväxt – Paraguay är ett makalöst exempel på det. Men när polis, domstolar och ämbetsverk blir tomma skal, och endast den som kan betala för egna vak- ter sover lugnt, så är det inte bara turismen och de främmande investeringarna som går åt pipan. Snart nog, som i Afrikas värsta kris- härdar, blir utvandring det enda sättet för en människa att rädda sig och de sina. De flesta paraguayer lever idag utanför landet.

När sådana ras sker under diktaturer är det kanske inte så mycket att grubbla över. I Paraguay utfördes förstörelseverket av de- demokratiska politiker, nästan alla ur Colora- do-partiet, vars sextioåriga maktmonopol äntligen bröts 20 april.

Under kampanjen vädjade Colorados som vanligt till väljarnas rädsla för ännu sämre tider. Peronismen, chavismen, colo- radismen och alla de andra latinamerikan- ska populismerna har ett gemensamt val- språk: "Lär för allt i världen inte folk att fis- ka – dela ut fisk!" Låt gärna folk vara fatti- ga, bara de har Makten att tacka för det lil- la de har.

Under de decennier investeringar och turister flytt Paraguay har Colorados för- dubblat den offentliga sektorn. Det var de 200 000 statsanställda, och deras anhöriga, som av omsorg om sin försörjning skul- le förlänga Colorados mandat. Regeringens skräckpropaganda om åtstramningar gjor- de sitt – Colorados impopulära "dinosau-

✶ Lino Oviedo: general med folktycke.

FOTO: RICARDO SALDIVAR

rier" fick nära en tredjedel av rösterna, men det räckte inte för att hålla fästningen.

Under Stroessners diktatur levde lands- bygdens fattiga i stor utsträckning av bom- ullsodling. När Juan-Carlos Wasmosy, pre- sident 1993–98, började övervärdera den lokala valutan klarade inte bomullsodlar- na konkurrensen från främmande tyger och kläder. De bäst lottade bland de drab- bade slog om till marijuana eller utvandrade. Men för de fattigaste återstod endast en lösning: att dra mot städerna.

Paraguays större städer har numera ring- ar av fattigbebyggelse omkring sig. Invånar- na där pressar priserna på stadens arbets- marknad och drar den lägre medelklassen med sig i fattigdomen. Kåkinvånarna säljer på Asuncións trottoarer allt det som finns inne i butikerna – och urholkar deras vinst- marginal.

Vi berättar för en bekant att vi gärna vill besöka slummens nedersta krets.

– Nueva Tablada. Men där är farligt. Ni kan bara åka dit med Linos folk.

Lino, det är general Lino Oviedo. I en eller annan egenskap har han ledsagt Paraguays nyare historia ända sedan 3 februari 1989 då han, med en granat i handen, tvingade diktatorn Alfredo Stroessner att följa med till bilen som förde honom till exil i Brasilien. Ett par år senare begick Oviedo sitt livs misstag när han satsade sin popularitet och sin okuvliga energi på att föra den olycksalige Wasmosy till makten.

Oviedos senare bravader förblir Paraguays hetaste stridsfrågor: Försökte han gripa makten i april 1996? Låg han bakom mordet på vicepresident Argaña i mars 1999 och dödsskjutningarna av åtta demonstranter ett par dagar senare? Blev han rik på knarkhandel? Eller är han en martyr, offer för Colorado-partiets nattsvarta ränker?

Oviedo har tillbringat ett decennium i

exil och fängelse, men nu är han med i leken igen, till konkurrenternas illa dolda missnöje. Hans publik är de allra fattigaste. I rucklen och lantarbetarkojorna frågar ingen efter den lille kavalleristens människorättsbetyg. Han är den som skall ge dem upprättelse och värdighet, den ende politiker som talar till dem i ögonhöjd och på deras språk, guaraní. Han är därför hemmastadd i stugorna som inga av de andra kandidaterna. (I praktiken avgjorde Oviedos 22 procent av rösterna valet den 20 april. Om inte Colorado-partiets bossar rökt ut honom och hans anhängare ur partiet så hade de slagit vakt om abonnemanget på regeringsmakten.)

– Linos folktycke skrämmar de andra. De har tagit snabbkurser för att bättra på sin guaraní och krydda den med folkliga vändningar, berättar journalisten Pablo Amarilla.

Att komma till Nueva Tablada i Lino Oviedos sällskap är ett spektakel. Från alla skrymslen stöter man till för att motta-

ga frälsaren: barfotaungar vars revben går att räkna med en blick, mammor med dibarn i famnen och förväntansfulla rackor. Nueva Tabladas allra uslaste huserar intill floden Mburicao, fordom en frisk åder besjungen av Asuncións poeter, idag en giftig sump, vars kväljande miasmer får oss ur balans en god stund.

VI HAR KOMMIT TILL den sociala utförsbackens ändstation. De som lever här livnär sig på att återvinna köttexportens sopor. Kärror dragna av hästar magrare än sin egen skugga tippas lass av illaluktande ben, som först skrapas rena från åtliga slamsor. Sedan bränns benen i stora brasor och mals till mjöl i gnißlande kvarnar. Den färdiga produkten tappas på säckar till gödning och hönsfoder. Krematorieröken och det rykande benstoffet är invånarnas livsluft.

– Inte ens andningsfilter delar profitörerna ut, säger generalen indignerat. Han klafsar pragmatiskt runt i dyngan utan omsorg om sin blänkande skoputs. Vi andra, som inte har någon garderobsbetjäning därhemma, förflyttar oss mer trevande.

En rännil av bränt fett och blod flyter ned mot den arma Mburicao, vars bankar numera består av packade sopor. Nästa gång Paraguayfloden svämmar över sina bräddar, det brukar ske vart tjugonde år, kommer hela detta kvarter att spolas bort. Ett par ruggiga galtar slåss om ett ben. Annars samsas ungar, höns och hundar i dyngan. Beatriz, som är åtta år men knappt större än en svensk treåring, följer oss storögt. Detta pressbesök ser ut att vara det mest spännande hon varit med om. Till slut får hon själv svara på frågor, och berättar glatt att hon både kan läsa och skriva.

– Där ljög du allt, säger hennes större syster triumferande.

Jag vet inte om den politiker är skapt som kan föra Beatriz förbi alla de hinder som tornar upp sig på hennes väg mot en anständig tillvaro. I grannländerna är fattigdomen på långsam reträtt, men i Paraguay, som var kontinentens rikaste och mest välordnade stat 1840, och en av de bättre ställda så sent som för tjugo år sedan, är det inte säkert att man nått botten ännu.

Colorado-partiet har total kontroll över statsapparat och förvaltning, och det är ovisst om det kommer att samarbeta med sina efterträdare eller sabotera deras uppgift. Dessutom är den nya koalitionen packad med motsägelser – försiktiga liberaler och stolliga vänsterextremister måste samsas för att Fernando Lugos program skall få luft under vingarna.

✶ NATHAN SHACHAR

Pyjamasmedierna har tagit över

Bloggvärlden kritiseras för att sakna redaktionella kontrollnivåer och filter. Men de bästa bloggarna har snabba och bättre tillgång till kunskaper än de traditionella nyhetsmedierna.

BLOGGAR Om man ska tro en gammal anekdot ringde den legendariske MFF-hövdingen Eric Persson en dag upp den likaså legendariske sportchefen på Malmö Tidningen *Arbetet*, Lennart Strandberg. Hövdingen var missnöjd med att Strandberg hade skrivit ofördelaktigt om Malmö FF. Strandberg lyssnade tålmodigt och frågade till slut om det han skrivit inte var sant, varvid Eric Persson lär ha svarat: "Sant? Det tror fan att det ärsant, det står ju i tidningen."

Man kan läsa anekdoten antingen som en illustration av den starka tilltro till det tryckta ordet som fanns i Eric Perssons generation – han var född 1898 – eller som en illustration av hur stort förtroende pressen en gång hade.

Idag står papper, trycksvärta och mekaniserad distribution mot digitalisering och elektronisk distribution. Dagstidningarnas upplagor och annonsintäkter sjunker, och på alla plan – teknologiskt, ekonomiskt och ideologiskt – kämpar gamla och nya medier om publiken och pengarna. De nya medierna ifrågasätter dinosauriemediernas trovärdighet. De gamla medierna ifrågasätter pyjamasmediernas trovärdighet.

Begreppet "pyjamasmedier" myntades hösten 2004. Dan Rather och Mary Mappes försökte inför det amerikanska presidentvalet i CBS nyhetsprogram *60 Minutes* med hjälp av dokument framställa i ordbehandlingsprogrammet Word belägg påståenden om George W Bushs militärtjänstgöring i det amerikanska natio-

nalgardet i början av 1970-talet, det vill säga långt innan begreppet "ordbehandling" fanns. Bloggare var falskari på spåren inom loppet av några timmar. Jonathan Klein, tidigare chef på CBS med ansvar för *60 Minutes*, ryckte i en debatt ut till sina gamla kolle-

En redaktion som alltid visste bäst.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

gers försvar. Han framhöll kontrasten mellan å ena sidan de många kontrollnivåer som styr tillkomsten av ett program som *60 Minutes* och å andra sidan någon "som sitter i vardagsrummet och skriver i pyjamas". Slutet på historien blev dock att Rather och Mappes tvingades lämna *60 Minutes*. De många kontrollnivåerna hade inte hindrat ett journalistiskt totalhavari.

I USA HAR IRAKKRIGET bidragit till polariseringen mellan gamla och nya medier. Kritiken mot de traditionella mediernas rapportering vänder sig bland annat mot ett slags defaultism, vilken tar sig uttryck i att amerikanska förluster konsekvent rapporteras ingående medan amerikanska militä-

ra framgångar inte på långa vägar får samma utrymme. Diskussionen handlar alltså inte minst om nyhetsvärdering. Sker det en 60-procentig uppgång av våldet i Irak är det en nyhet, sker det en 60-procentig minskning är det ingen nyhet. Om en Pentagon-rapport enligt en viss tolkning säger att det inte fanns några kopplingar mellan Saddam Hussein och al-Qaida, blir det stort uppslag. Om samma rapport enligt en annan tolkning säger att sådana kopplingar visst fanns, ignoreras det av de traditionella medierna. När man som nyhetsintresserad vid det laget inser att man själv måste läsa Pentagon-rapporten för att få veta vad där verkligen står, går det inte att låta bli att undra vad medierapporteringen alls har för syfte, och var trovärdigheten blev av.

Mot denna bakgrund har en ny, oberoende journalistik tagit form på nätet, med företrädare som finansieras av sina läsare, vilket om inte annat tyder på att det finns en publik som är trött på de traditionella

mediernas rapportering och som ifrågasätter både deras vederhäftighet och relevans.

En av dem är Michael Yon som i flera omgångar följt amerikanska förband i Irak som "inbäddad reporter", även om han snarast motvilligt betraktar sig som journalist. Om "bloggare" är rätt ord för att beskriva Yon är det bara att konstatera att han inte har mycket gemensamt med den som sitter i pyjamas och skriver hemma i vardagsrummet. Yon har ett förflutet i US Special Forces och han skriver stridskild-

ringar ur den enkle soldatens perspektiv. Inte sällan kan en kritisk underton riktad mot Pentagon eller beslutsfattare i Washington urskiljas.

Yon for till Irak första gången i slutet av 2004 med en känsla av att något var fel, både med den amerikanska krigsinsatsen och med rapporteringen om densamma. Även om han anser att invasionen 2003 kan försvaras är han kritisk till hur kriget fördes i inledningsskedet. Amerikanska misstag banade enligt honom vägen för den motståndskamp som ledde till ett inbördeskrigsliknande tillstånd i Irak. Yon ser ljusare på läget idag, och han berömmar det sätt på vilket den amerikanska militären fyllt kunskapsluckor och anpassat sig till förhållan-

dena. Han är dock inte mer optimist än att han fortfarande inser att det kan gå riktigt illa i Irak, exempelvis om den politiska viljan i Washington sviktar.

KNÄCKFRÅGAN ÄR FÖRSTÅS: Går det att lita på Michael Yon? Enda sättet att kontrollera sanningshalten i det han skriver är strängt taget att själv resa till Irak – ett både kostsamt, tidsödande och potentiellt livsfarligt företag. I just det avseendet är det dock ingen skillnad mellan att läsa Michael Yon på skärmen och att läsa en artikel i dagstidningen eller att se ett nyhetsinslag på tv. Den vanlige nyhetskonsumenten befinner sig lika långt från skeendet oberoende av mediet. Det som möjligen talar till Yons fördel är den snabbhet och interaktivitet som internet ger. Via e-post eller i kommentarer på bloggen får han omedelbara reaktioner på det skrivna, ofta från soldater i Irak eller anhöriga till soldater. Bloggar är bättre än traditionella medier anpassade till att den samlade kunskapen hos en läsekrets av en viss storlek oftast överträffar den enskilde skribentens, eller den enskilda redaktionens, medan gamla mediers verksamhet i huvudsak bygger på envägskommunikation enligt principen att redaktionen alltid vet bäst.

Skilnaderna i mentalitet mellan gamla och nya medier framgår av ett svar på en intervjufråga som David Frum, publicist och före detta talskrivare åt George W Bush, gav i den kanadensiska veckotidskriften *Maclean's*: "Som bloggare får man finna sig i att omdömet sviker, att man har fel i sak, och att sådant påtalas omgående. Man märker att detta inte blir något problem om man erkänner felet, beklagar och rättar till. Problemet blir det bara om man spjånar emot och vägrar medge att man hade fel."

En poäng i Hugh Hewitts bok *Blog: Understanding the Information Reformation* (Nelson Books, 2005) är att vanligt folk kanske inte är så vanligt trots allt. Många har examen från högre utbildning i någon form, många har erfarenheter som beslutsfattare i yrkeslivet – vissa kanske som egna företagare. Många är beresta eller har gjort långa, sammanhängande vistelser utomlands, många är vana vid att snabbt inhämta och värdera information, i jobbet eller på fritiden. Internet förser dessa människor med verktyg som inte tidigare fanns.

Risken finns att inte så få i den nyhetstörstande allmänheten redan är beredda att utbrista: "Sant? Det tror fan att det är sant. Det står ju på en blogg som jag vet att jag kan lita på."

 HANS DAHLÉN

På kollision med tillvaron

Djupt ner i berggrunden under Genève ska fysikens avancerade antaganden vederläggas eller styrkas. Världens mest kraftfulla partikelaccelerator för oss närmare hittills okända världar.

PARTIKELFYSIK Den moderna fysikens standardmodell för samspelet mellan tillvarons minsta bestandsdelar beskriver hur flyktiga vägparklar växelverkar genom tre fundamentala krafter – den starka, den svaga och den elektromagnetiska – och tillåter även en gemensam beskrivning av de två senare.

Just detta betraktas som ett av modellens främsta företräden – en central målsättning för vetenskapen är att finna den universella lag från vilken allt annat följer. All kraftverkan som specialfall av en kraftens essens, all materia som modifikation av ett urämne: den slutgiltiga fysikaliska teorin kan i fysikens fantasi sammanfattas i ett par, tre stilrena ekvationer.

Strävan efter allmängiltighet utgör också standardmodellens svaga punkt: teorin omfattar inte gravitationen. På kvarkarnas, leptonernas, gaugebosonernas skala är detta fullt rimligt – den gravitationella kraften är i dessa sammanhang helt försumbar. Men faktum kvarstår att denna begränsning hos teorin antyder att en mer fundamental sanning ligger förborgad för oss; en sanning som vi nu försöker närma oss med teknologins hjälp.

PÅ FYSIKLABORATORIET Cern i Genève pågår som bäst förberedelserna för en stormning av den gåtfulla existensens ännu orubade fästningar. Fienden skall nedläggas med elektronkanoner: i juni i år står historiens hittills mest kraftfulla partikelaccelerator LHC (Large Hadron Collider) färdig på den schweiziska anläggningen. Här hoppas man kunna styrka eller vederlägga antaganden om fysikens mer hypotetiska existenser: mörk materia, mörk energi, Higgsbosoner och extra dimensioner.

Den mörka materien är en tänkt form av materia vars existens anses nödvändig för att universum skall kunna ha utvecklats till sitt nuvarande tillstånd. Dess mas-

sa tros kunna förklara den gravitationskraft som universum uppvisar och som inte kan härledas till planeter eller andra kroppar i rymden. Men massa – en storhet vi känner från den klassiska fysiken – är också det enda välbekanta med denna hypotetiska materia. Den tycks – om den existerar – vara uppbyggd av ett helt annat slags partiklar än den värld vi kan erfara, kanske för den en parallelltillvaro med vår värld. Men om det finns sätt utöver gravitationen för dessa universums två släkter att tala med varandra måste det ske väldigt tyst; förhoppningen är att acceleratorgångarna i LHC skulle kunna fungera som arena för detta milda samtal mellan världar vars enda gemensamma samtalsämne så långt tycks vara vikt.

SAMTIDIGT SOM DEN mörka materiens existens framtvingas av iakttagelser av oväntat stark gravitation, gör vi i den samtida kosmologin en annan hypotetisk bekantkap vars syfte är det motsatta. För att förklara den tilltagande hastigheten hos universums expansion postuleras inom kosmologin existensen av så kallad mörk energi. Denna mörka energi sägs ibland vara en form av grundenergi, nödvändig för att tid och rum skall kunna existera, men har ännu inte manifesterat sig annat än som svår-förklarliga observationer och matematiska konstanter plötsliga uppdykande i en tidigare väluppfosttrad ekvation.

Strängteorin, en av den moderna fysikens mer framstående teorier, utgår från existensen av extra dimensioner, skyggare än dem vi känner. Det universum som tidigare trots bestå av en tidsdimension och tre rumsliga dimensioner kan visa sig härberga långt fler av de senare, men med ett helt annat sinnelag. Där våra välbekanta rumsdimensioner obekymrat fläker ut sig hand i hand med tiden, rullar dessa små dimensioner – kanske så många som tjugotvå – ihop sig som sniglar, hukar och kurar i ett »

hörn av vår invanda 3+1-dimensionella tillvaro. Dessa försagda universa låter sig lockas ut ur sina skal enbart genom något lika litet som de själva. Med kvantmekanikens märkliga logik medför den rumsliga litenheten en energi av ofantliga mått. Dimensionssnäckorna – mindre än små, större än stora – låter sig inte avslöjas med annat än brutala högenergikollisioner i tjugosjukilometersgångar djupt nere i berggrunden under Genève.

I dessa gånger hoppas man även kunna locka fram Higgsbosonen, den närmast mytiska partikel som i populärvetenskapen går under namnet "the God Particle". Higgsbosonens existens förutsägs av teorin, i vilken den fungerar som skapare av massa, men skulle samtidigt påvisa svagheter hos vår nuvarande förståelse genom att den teoretiska förutsägelsen för dess egen massa tycks stå i konflikt med vad som antyds av experiment. En partikel, alltså, som

– om den finns – är orsaken till att naturen genererar massiv materia, och som genom sin egen massa – om den kan bestämmas – kan leda till en omvärdering av nuvarande teorier.

UNDERJORDISKA KILOMETRAR AV utsprängda partikelacceleratorgångar som ett förlängt öga, en teleskopisk apparatur med siktet inställt på sanningen. Partiklarna upptäcks genom skapandet av en kontext som förmår hysa dem, genom att förskjuta världens masscentrum på ett sådant sätt att just de rätta siffrorna lyser upp detektorns skärm. Avslöjar vi tillvaron, eller skapar vi den?

Vetenskapen upptäcker partiklar, bestämmer deras egenskaper. Men vad menar vi med egenskaper, då dessa egenskaper undflyr varje absolut definition? Vad menar vi med partiklar, i en värld där materien reducerats till något som endast uppvisar en viss tendens att existera?

Med Robert Oppenheimer: "Om vi till exempel frågar om elektronens position förblir densamma, så måste svaret bli 'nej'; om vi frågar om elektronens läge förändras med tiden måste svaret bli 'nej'; om vi frågar om elektronen är i vila måste svaret bli 'nej'; om vi frågar om den är i rörelse måste svaret bli 'nej'."

Och Pascual Jordan fortsätter: "Observation inte bara stör mätresultatet, den producerar det [...] Elektronen tvingas till ett beslut. Vi gör det nödvändigt för den att anta en välbestämd position; tidigare var den, i allmänhet, varken här eller där; den hade ännu inte bestämt sig för en viss position [...] Det är vi själva som skapar mätningarna."

Elektronen, fotonen, Higgsbosonen: svävande i tvekan mellan varat och intet så fort de lämnas utan uppsikt. Vad är då dessa egenskaper som inte är egenskaper hos dessa ting som inte är ting, de kvaliteter

☀ Att hitta förborgade sanningar kräver en stor apparat.

FOTO: CERN

som tycks dyka upp just i den stund vi ser oss omkring efter dem?

Vi vet inte. Genom byggandet av allt längre tunnlar och allt kraftfullare datorer röner vi successivt större framgång i att tvinga kvantmekaniska partiklar ut ur sin ambivalens. Vår egen förvirring inför tillvaron lär vi få leva med ännu ett tag.

☀ HELENA GRANSTRÖM

Globaliseringen stärker nationen

I den globala konkurrensen väljer många länder att tala om vad som är unikt med den egna nationen. Sveriges goda rykte i världen borde göra det lockande för människor med speciella talanger att flytta hit.

GLOBALISERING Det är den 17 mars i New York: St Patrick's Day. Jag ser ungdomar av alla de slag i gröna tröjor, luvor, hattar, byxor, kjolar. En svart flicka har målat gröna fyrklöver på kinderna. Själv är jag hembjuden till en universitetsrektor med italienskt namn för att vara med och sjunga irländska sånger och dricka öl.

Irländare är vi allihop!

Kanske har i globaliseringens tid nationen gått från att vara ett landområde, eller en etnicitet, till att bli ett tillstånd, en mental plats.

När vi undersöker bilden av Sverige – jag sysslar ju yrkesmässigt med sådant – framträder inte Sverige som en historisk eller kulturell stormakt (tvärtom, där anses vi ointressanta; bristen på pyramider och Louvren gör sig påmind). Däremot knyts ett antal värderingar till Sverige.

När Svenska institutet har frågat sammanlagt 12 500 människor i tolv världsstäder anses Sverige leva upp till ett ideal när det gäller följande faktorer: omtanke och hänsyn; varm, vänlig atmosfär; vidsynta, toleranta invånare; icke-hierarkiska och informella strukturer; att etnicitet inte påverkar rättigheter.

Så vill vi naturligtvis gärna se oss själva, men det är intressant att uppfattningen trängt ut bland människor som aldrig besökt Sverige – eller kanske det är just därför. Och de flesta svenskar vill nog hellre bli

förknippade med agaförbud än med slaget vid Narva. Så regeringen är kanske inte helt fel ute när den nu gör hållbar utveckling till Sveriges paradfråga.

På ett besök i Rom ser jag EU-flaggorna vaja vid sidan av den italienska. I några kvarter ser jag fler EU-flaggor än på en dag i Stockholm. Och visst, Italien är en mer entusiastisk och kanske lyckligare EU-medlem än Sverige. Samtidigt blir EU-länderna allt mindre unika. Allt fler svenskar upptäcker att sjukvården i Spanien och Frankrike är både bättre och billigare än den svenska.

Samtidigt har vi knappast blivit "européer". Ett europeiskt medborgarskapsbegrepp ligger nog minst en generation bort. När Kommissionen ville införa Europa som ursprungsland för produkter producerade inom unionen – *Made in Europe* – kvästes de snabbt av Europas regeringar.

Det antyder att det nationella varumärket är långt starkare än det gemensamma europeiska.

Leif Johansson, chef för svenska Volvo, framträdde för en tid sedan inför regeringens globaliseringsråd. Det han sa där har han sagt flera gånger, men här blev det ett koncentrat. Volvos framtid var nära knuten till bilden av Sverige. Dels därför att omvärlden i så hög grad knöt "Volvo" till Sverige, och då hjälpte ett bra svenskt varumärke till att stärka Volvos varumärke. Dels därför att >>

"Vad glad jag blir!"

Blixen

"Inte alls dumt."

Petrarca

"Det var på tiden!"

Kirkegaard

DIXIKON.SE

Urvald litteratur på originalspråk

Volvo på Hisingen var starkt beroende av att kunna locka rätt arbetskraft till sig, ingenjörer och tekniska utvecklare. För dem handlade det i hög grad om att deras barn skulle kunna gå i bra skolor och att Sverige skulle vara ett bra land att bo i.

Det var också därför PG Gyllenhammar en gång sponsrade Göteborgs Symfoniker: en attraktiv stad måste ha attraktiv kultur.

Just när det gäller att vara ett bra land att studera eller arbeta i ligger Sverige på topp. 47 procent av dem som tillfrågas i Tokyo tycker det, 41 procent i Shanghai och i Peking, 39 procent i Berlin.

Frågan är om vi förmår utnyttja vår position när vi nu ska klara nästa stora utmaning: den demografiska.

Den gamla världen håller just på att bli gammal; demografin talar emot oss. För att behålla tillväxt och välfärd behöver de flesta av Europas länder invandring av människor som kan bidra till att täppa igen luckor på arbetsmarknaden och kan bidra med speciella talanger.

En rad länder i Europa satsar nu på att locka arbetskraft. Det börjar dyka upp "jobbmassor" i bland annat asiatiska länder. Där sätter olika länder upp monstrar och talar om fördelarna med att flytta just dit. Tydligare kan nästan inte landet som varumärke visas.

Irland och Holland tillhör de främsta på området. Irland – som en gång var det land varifrån flest utvandrade till USA – annonserar nu i New Yorks tunnelbana och sätter upp rekryteringscenter i syfte att locka amerikaner att slå sig ner och arbeta på Irland.

Har Sverige förutsättningar att bli en talangmagnet? Ja, uppenbart att döma av undersökningarna. Så förutsättningarna finns. Sen handlar det om att ha regler på plats och att få ut kunskapen om hur man gör för att komma till Sverige och arbeta här. Där har vi långt att gå.

Landets rykte smittar ofta av sig på dess företag, främst dess stora företag. Att Ikea är svenskt vet många över hela världen – och förmodligen betyder Ikea mer för bil-

den av Sverige än alla svenska statliga åtgärder sammantagna. Volvo och Saab, om än ägda av amerikanska företag, uppfattas som svenska och spelar i sin marknadsföring på det svenska. De menar att "svensk" ger ett mervärde som associerar till pålitlighet och modernitet. Detta är inte lika tydligt med en del andra företag.

Det paradoxala är att när globaliseringen blir tydlig och de nationella gränserna otydliga har det blivit en del av många länders strategi för att stärka sig i en globalkonkurrens att satsa på att tala om det unika med den egna nationen.

Den egna nationen har ett kommersiellt värde.

FÖRETAG STYR I NÅGON mån sitt varumärke, hur de uppfattas. Länder gör det inte. I ett utslag av tilltro till offentliga åtgärder skapade den förra borgerliga regeringen Styrelsen för Sverige-bilden. Det blev en kortvarig myndighet som nog inte styrde så mycket. Yttre händelser betyder mera för kännetecknen om Sverige än aldrig så stora statliga satsningar.

När Göran Persson besökte New York för några år sedan ställde Secret Service upp med bilkonvoj, stängde av Lincoln Tunnel och vi körde i 150 in mot New York. Jag frågade chefen för Secret Service-insatsen om de alltid ställde upp med denna mängd av säkerhetspolis och bilar så fort en utländsk premiärminister kom på besök.

– No, svarade han. Only for the risky countries.

Jag var något frågande. Han svarade kort: Två politikermord, varav ett olöst.

Det är också en bild av Sverige.

Sverige-bilden är självfallet olika saker för olika människor. Författaren Lars Gustafsson har berättat om hur han på en buss i Östeuropa kom att sitta bredvid en okänd person. De slog sig i slang och Gustafsson berättade att han är svensk. Medpassageraren utbrast: – Å, ni är från den store Lindströms land.

Den store Lindström? Henrik? Han med biffen? Nej, det visade sig vara en av världens främsta logiker, professor Per Lindström. Sverige ger olika associationer för olika människor: Björn Borg och Ingmar Bergman. Raoul Wallenberg och Alfred Nobel.

Genom olika organ, från investerings- och turistfrämjande, till varu- och kulturexport och informationsinsatser lägger Sverige ner energi på att informera i utlandet. Det är inget unikt. De flesta länder gör det, åtskilliga långt mer än Sverige. I globaliseringens tid frodas den nationella identiteten.

✶ **OLLE WÄSTBERG**

Gult kort – en kulturfråga

FOTBOLL Det är en av vår tids mest infekterade frågor, om det är arv eller miljö som styr våra drifter och vår våldsbegäret. Ett entydigt svar på hur våra beteenden formas kan implicera ett skuldbeläggande av människor med vissa genetiska förutsättningar, alternativt människor med en viss kulturell bakgrund.

Lagom till den allsvenska premiären presenterade de tre amerikanska forskarna Edward Miguel, Sebastián Saiegh och Shanker Satyanath ett försök att avdramatisera frågan genom att titta på våld och vårdslöst spel inom elitfotbollen över hela världen. Finns det kulturella skillnader som kommer till uttryck på fotbollsplanen?

Vad de fann var ett märkbart samband mellan antalet år ett land har härjats av inbördeskrig och antalet gula kort som delas ut i den inhemska ligafotbollen. Inom Europa hittade forskarna liknande samband för utomeuropeiska spelare. Fotbollsspelare med bakgrund i ett land som präglas av oroligheter fick i genomsnitt fler gula kort under en säsong i Europa än fotbollsspelare från länder som är stabila demokratier.

Även om forskarna medger att detta inte bevisar orsaksskedjan (arv kontra miljö) ger deras resultat en tankeväckande inblick i det civila samhällets potentiella roll för att motverka våld.

Sverige ligger, helt enligt forskarnas hypotes, mycket bra till i undersökningen. Här utdelas endast 1,77 gula kort per spelare och säsong, att jämföras med Colombia där motsvarande siffra är 4,79.

Vad som alltså återstår att förklara är förstås det läktarvåld som hela tiden blir mer organiserat och som tenderar att förstöra upplevelsen av ett aldrig så bländande spel på planen.

✶ **JOAKIM NILSSON**

”Liberaler är skeptiska till att USA kan uträtta något i världen”

INTERVJU För den globala allmänheten blev Samantha Power ett namn under ett dygn eller två när hon i en tidningsintervju kallade Hillary Clinton för ett ”monster”. Så borde inte en av Barack Obamas närmaste utrikespolitiska rådgivare ha uttryckt sig. Mediestormen var ett faktum. Power bad om ursäkt, lämnade Obama-kampanjen och undvek allt vad journalister heter.

För ett tag. Men i våras blev Power åter en offentlig person med sin nyutkomna bok om FN-sändebudet Sergio Vieira de Mello som dog i ett sprängattentat i Bagdad 2003. Samantha Power innehar The Anna Lindh Professor of Practice of Global Leadership and Public Policy vid Harvard-universitetet. Som reporter under 1990-talet täckte hon konflikten i Balkan. Hon belönades med Pulitzerpriset för sin bok *A Problem from Hell: America in the age of Genocide* (2003). Jag träffade henne i Stockholm i slutet av april.

Wiklund: Du har sagt att den allmänna känslan hos en majoritet amerikaner inför svårigheter i Irak och Afghanistan är: ”Så går det när vi försöker hjälpa människor!” Det vill säga: omvärlden är otacksam.

Power: Den finns inom både högern och vänstern. Enkelt uttryckt kan man säga att progressiva och liberaler är djupt skeptiska inställda till att USA kan uträtta något gott i världen, medan konservativa hyser tvivel om att USA borde försöka uträtta något gott. De känslorna ligger alltid latenta bland väljarna, men nu är de särskilt starka.

Wiklund: Det är en påtaglig förändring i amerikansk utrikespolitik jämfört med 1990-talet.

Power: Ja, men även då gick det i vågor. Nu li-

der vi av ett slags ”Iraksyndrom”. Med det första Gulfkriget (1991) gjorde vi oss av med ”Vietnam-syndromet”. Sedan kom inbördeskriget i Somalia som påverkade inställningen till inbördeskriget i Rwanda och i viss mån också kriget på Balkan. Först i slutet av 1990-talet var Bill Clinton beredd att använda militärt våld i begränsad omfattning.

Wiklund: George W Bush har framgångsrikt spelat på allmänhetens rädsla för terrorism och islam i sin utrikespolitiska retorik. Men det har också medfört att den utrikespolitiska debatten i USA polariserats.

Power: Ett annat problem med ”the policy of fear” är att det blir lite som att ropa på vargen. Hosten är reella, men de graderas inte. Jag tror inte att väljarna längre är beredda att acceptera den politiken.

Wiklund: Idag anser allt fler amerikaner att USA ska dra sig tillbaka från den internationella scenen.

Power: Isolationismen har vuxit sig starkare de senaste åren. Men lärdomen från 11 september är att det inte går att dra sig undan. Världen tränger sig på.

Wiklund: Mot bakgrund av svårigheterna i Irak borde mottagligheten för multilaterala lösningar, viljan att samarbeta med andra stater, snarare öka?

Power: Ja. Och det är en ljuspunkt att inställningen har ändrats. Se på Afghanistan. Nu vädjar USA till Europa om hjälp. Det är en återgång till ett mer pragmatiskt förhållningssätt. Vi har äntligen börjat förstå att vi behöver andra länder för att lösa gemensamma problem.

✶ **MATS WIKLUND**

✶ **Samantha Power.**

Vår tids lingua franca: engelskan i förvandling

SPRÅK För två år sedan hamnade litteraturprofessor Ebba Witt-Brattström i blåsväder när hon använde termen ”blattesvenska” för att påtala brister i språkundervisningen. Därefter har olika röster höjts om alltifrån språknormer till litterär kanon. Men medan Sverige har brottats med inhem-

ska undervisningsproblem har engelskan, det globaliserade samhällets *lingua franca*, drabbats av utländska influenser i en sällan skadad omfattning. Michael Erard skriver i *New Scientist* (29 mars) att vi förmodligen får gå tillbaka till latinets utbredning, och förvandling, för att hitta samma form av underlag för språkdifferentering: spanskan, franskan och italienskan föddes ur ett latin på dekis. Mellan år 300 och 800 e.Kr. genomgick de lärdes språk en totalomvandling.

Men denna process bleknar i jämförelse med vad dagens globala näringsliv och former för masskommunikation utsätter det engelska språket för.

Det rör sig dels om grammatiska förändringar, men också om nya uttal av vokalljud – en påverkan från alla språkområden där engelskan är inflytelserik men inte har status som modersmål. Förenklingar och generalliseringar av språkregler är också vanliga. Erez Lieberman från Harvard University har till exempel visat att oregelbundna engelska verb som faller ur det dagliga språkbudet ofta förvandlas till regelbundna verb.

Inom ett par hundra år kommer dagens engelska att kunna vara helt oigenkännlig för framtidens människor. Detta är förvisso ingenting unikt i

sig. Språkhistorikern Edwin Duncan från University of Maryland, som också intervjuas i *New Scientist*, påpekar att alla språk genomgår naturliga utvecklingsfaser.

Till stor del hör detta även samman med teknikutveckling. För 400 år sedan visste Shakespeare vad ”hot” och ”dog” betydde, men inte var ”hot dog” var för något. Däremot är takten för engelskans utveckling i dag exceptionellt hög. Lingvisten Suzette Haden Elgin från San Diego State University uppskattar att det kommer att ta mindre än 100 år innan vi ser en ny variant av engelska ta form.

Men om denna nya form kommer att grunda sig på dagens grammatiska struktur, eller enbart låna delar av engelskan som sedan blandas med andra språk till ett slags kosmopolitiskt panglish eller esperanto, det återstår att se.

✶ **JOAKIM NILSSON**

Staten som hyresockrare

Akademiska Hus är hyresvärden som tvingar svenska universitet och högskolor att betala stora summor till staten, pengar som kunde ha använts till utbildning och forskning.

✱ MARIELOUISE SAMUELSSON

Universiteten är förbjudna att äga sina lokaler, vi har inget hyresanslag, men vi måste hyra."

Det är tidig april och frågestund i riksdagens utbildningsutskott. Ämnet är den så kallade Likabehandlingslagen, men Kåre Bremer, rektor vid Stockholms universitet, utnyttjar tillfället för att i diskussionen om handikappanpassade universitet och högskolor påminna de närvarande politikerna om lärosätenas maktlöshet inför Akademiska Hus.

Inte själva företaget Akademiska Hus, utan detta statliga fastighetsbolags roll i lärosätenas ekonomiska praktik och i den utbildningspolitiska strukturen. Det är en struktur och praktik som innebär att universitet och högskolor årligen betalar miljarder till staten. Dessa hyror och andra lokalkostnader tas ur de anslag som egentligen är avsedda för utbildning och forskning, pengar som alltså först har betalats ut till lärosätena från utbildningsdepartementet.

Rundgång? Nej, det är ingen komplett beskrivning. Pengarna går inte tillbaka till utbildningsdepartementets budget, de flyter istället direkt in i finansdepartementet. Där kan de användas till vad som helst som inte har ett dugg med högre utbildning och forskning att göra. Detta är ett system av penningflyttande som påverkar allt från lärarlöner till donationer.

Universitetslärare vid stora universitet eller högskolor i storstadsområden kan ha lägre lön på grund av att deras arbetsplatser ligger där fastighetsmarknaden anses "het". Och den som funderar på att donera till en campusbyggnad bör ha klart för sig att det krävs särskilda åtgärder – som bland annat Lunds universitet har fått vidta – för att inte värdet på byggnaden ska räknas till Akademiska Hus vinster och donationen därmed också föra med sig en donation till finansministerns allmänna kassa.

Hur har det då blivit så?

Akademiska Hus skapades efter att statliga Byggnadsstyrelsen

avskaffades 1993. Uppdraget är att äga och förvalta fastigheter som hyrs av universitet och högskolor. Men i det uppdraget ingår också – som bland annat förre vd:n för Akademiska Hus, Joakim Ollén, gärna påminde sina klagande hyresgäster om – "att leverera största möjliga vinst till ägarna". Och fastighetsbolagets ägare är lika med staten. Universitet och högskolor är fastighetsbolagets hyresgäster.

Akademiska Hus är, vilket många företrädare för hyresgästerna betonar, ett välskött företag. Det är ett av Sveriges största fastighetsbolag, vars affärsstrategier får beröm av ekonomijournalisterna. Det är också en hyresvärd och fastighetsförvaltare som ofta anses mycket bra att ha att göra med. Själva verksamheten fungerar tämligen nöjsamt ur hyresgästsynpunkt. Om det nu är den här modellen man ska ha. Akademiska Hus beskriver själva modellen och sin verksamhet så här:

"Samhället har gått från centraliserad lokaltilldelning kontrollerad av statsmakterna via Kungliga Byggnadsstyrelsen till en valfrihet där varje högskola och universitet själva svarar för sin lokalförsörjning."

Man säger sig också ha "tillgodosett kraven på nya miljöer och lokaler utan kapitaltillskott från staten, samtidigt som underhåll och bevarande av fastigheterna skett på ett kostnadseffektivt sätt och affärsmässiga grunder".

Det kan läsas som en hyggligt sannfärdig beskrivning. Men man bör notera det där om att Akademiska Hus klarat sig "utan kapitaltillskott från staten". AH skulle absolut inte ha klarat sig utan det kapital som samlas när universiteten och högskolorna "själva svarar för sin lokalförsörjning", lika med betalar sina hyror och övriga kostnader. Och framför allt, vad i all världen menas i sammanhanget med "valfrihet"?

☀ I vårsolens glans – på trappan till Lunds universitet.

FOTO: JORMA VALKONEN/BL BILDBYRÅ

Modellen innebär ju att Akademiska Hus är hyresvärd för 73 procent av universitetens och högskolornas lokaler. Man kan utan överdrift tala om en tung monopolsituation. Vilket gör det aningen kuriöst när Thomas Norell, vd för Akademiska Hus, nyligen beklagade sig i tidningen *Bygghuset* över bristen på konkurrens i byggbranschen. Det leder, enligt Norell, till att Akademiska Hus (som ensam dominerar campusmarknaden) "bara" har tre stora företag att göra affärer med.

Akademiska Hus är hursomhelst duktiga på att uppfylla den grundläggande uppgift som alla företag (också statligt ägda) har: att skapa maximal vinst. Och vinsten maximeras med hjälp av hyresnivåerna, där man utgår ifrån så kallade marknadshyror. Det är inget konstigt med det, om man skulle lyckas bortse ifrån komplikationen i vem som är bolagets ägare och vilka som är dess hyresgäster. Precis som Kåre Bremer påpekade kan universiteten inte välja att äga, istället för att hyra. Några av de nya högskolorna (som Dalarne och Mälardalen) har inga affärer alls med Akademiska Hus. Men för större, äldre universitet och högskolor finns ingen annan hyresvärd att välja på. Ett stort universitet kan knappast flytta hela verksamheten till nya lokaler. Akademiska Hus sätter hyresnivåerna utifrån geografiskt läge. Stockholms universitet har "AA-läge" medan Skara och Gävle klassas som "C-område", det vill säga billigare. På sin hemsida förklarar Akademiska Hus vidare att "marknadsvärdet fastställs genom intern fastighetsvärdering".

Den som vill veta mer om principerna för hur statliga fastighetsbolag sätter "marknadsmässiga" hyresnivåer för så kallade ändamålsfastigheter rekommenderas att läsa författaren och kulturjournalisten Lena Svanbergs skrift *Leka marknad*, en rapport framtagen av ESO, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi. I den marknadslek som Svanberg främst skildrar deltar Statens fastighetsverk och de statligt ägda kulturinstitutionerna, som exempelvis Operan i Stockholm.

För att få fram nivån på marknadshyra för Operan räknar Statens fastighetsverk ut hur mycket pengar det skulle gå att dra in om inte Operan utan exempelvis en reklambyrå fanns i fastigheten vid Gustav Adolfs torg. Nu är det visserligen knappast tänkbart att staten skulle sälja ut hela Operahuset till en reklambyrå. Men man liksom leker att det skulle kunna gå och, vips, har monopolet tagit fram sitt eget, interna mått på marknadshyror.

Akademiska Hus leker samma marknadslek, man är till och med mer framgångsrika på att skapa höga hyresnivåer än andra på marknaden. På företagsekonomiska institutionen vid Stockholms universitet har ekonomerna räknat ut att om de skulle säga upp sina lokaler och hyra in sig vid Stureplan i centrala Stockholm där de riktiga marknadshyror är ansevärd, skulle det ändå bli billigare än att vara hyresgäst hos Akademiska Hus.

Missnöjet med förutsättningarna är, mildt uttryckt, stort. Intressant nog är inte bara hyresgästerna missnöjda, utan också de ansvariga politikerna beklagar hur ändamålsfastigheter hyressätts. Varje kulturminister har sedan 1990-talet påpekat att de till marknad förklädda monopolhyrorna är ett defekt system. Och när det gäller utbildningsministern är hyressystemet en av de sannolikt rätt få frågor där de bägge före detta ministrarna Per Unckel och Carl Tham är helt överens. Åtminstone om man frågar dem idag, när de inte längre har politisk direktkontakt med Akademiska Hus.

Per Unckel säger att "konstruktionen helt enkelt inte håller" och Carl Tham menar att "systemet är en skandal". Lars Leijonborgs statssekreterare Peter Honeth säger att han är mycket medveten om problematiken:

– Det finns ett stort missnöje med grundkonstruktionen och det här är en stor och viktig fråga för universitet och högskolor.

Men varför har då inget hänt? Under flera år av journalistisk bevakning av universitet och högskolor har jag inte träffat en enda svarare av hyreskonstruktionerna. Från politiskt håll är förklaringen dock mycket enkel till att kultur- och utbildningsministern står som så maktlös och uppgivna. Det är finansdepartementet som lägger beslag på vinsterna från Akademiska Hus, inte utbildningsdepartementet. Och i ministerhierarkin är det, oavsett regering, alltid finansministern som sitter med trumf. Man kan vidare tycka att det är egendomligt att inte företrädarna för universitet och högskolor har fått mer gehör för sitt missnöje. En förklaring skulle kunna vara att det som händer på universitet och högskolor sällan eller aldrig får genomslag i medierna. Det startas knappast upprop och protestlistor mot lärosätenas otvivelaktigt dystra ekonomiska läge. Men den förklaringen räcker inte fullt ut, situationen för kulturens ändamålsfastigheter har gång på gång tröskats i medierna, utan att systemet förändrats på märkbart vis. Det räcker alltså inte med rubriker och att missförhållanden "avslöjas" offentligt.

En förklaring till det kan vara att alla har vant sig vid de bisarra marknadslekarna, initierade av en tvärpolitisk bolagiseringsyra som nu genomsyrar i princip all offentlig förvaltning. Och genom det vänjer vi oss vid att man byggt upp storskalig administration och stora bolag – Akademiska Hus är ett av Sveriges största fastighetsbolag – som enbart ägnar sig åt att sälja till eller ta ut hyra av sig själv. Det anses helt naturligt att kommunala skolor betalar lokalhyra till kommunen och att landstingens sjukhus betalar hyra till landstingen.

Men det finns, trots dessa förklaringar, nu vissa tecken på att det skulle kunna hända något som åtminstone rubbar det marknadsmonopolistiska hyresystem som rör universitet och högskolor. Kåre Bremers vassa kommentar inför utbildningsutskottet var inte bara uttryck för en enskild rektors missnöje. Den ska nog också tolkas som påpasslig lobbyism. Kåre Bremer leder den arbetsgrupp som SUHF, Sveriges universitets- och högskoleförbund, har tillsatt med uppdrag "att formulera en gemensam syn för sektorn om Akademiska Hus roll och funktion i framtiden". Gruppen ska vara färdig vid utgången av 2009, vilket också är deadline för Daniel Tarschys utredning *Ökad frihet för universitet och högskolor*. Det finns inget uttalande om Akademiska Hus eller hyresvillkor i direktiven och Tarschys vill inte uttala sig alltför långt i förväg om tänkbart innehåll i sitt betänkande. Men det blir rimligen inte möjligt att i en översyn av universitetens oberoende helt hoppa över sådant som lärosätenas manifesterade maktlöshet i förhållande till hyresnivåerna eller ägandeformer.

En annan person som är aktiv och som nästan kan beskrivas som en enmanslobby är styrelseordföranden vid Lunds universitet, Allan Larsson, tidigare socialdemokratisk finansminister. Larsson tillhör dem som har överlevt alliansregeringens utrensning av s-märkta personer i myndighetsstyrelser. Han har förblivit en drivande och av universitetsledningen uppskattad styrelseordförande. I denna ledning var Peter Honeth universitetsdirektör fram till förra valet då han blev Lars Leijonborgs statssekreterare. Det är därför ingen särskilt djärv gissning att Allan Larsson är någon som Honeth och departementet lyssnar på.

Och vad har då Allan Larsson att säga om Akademiska Hus?

Förutom att, som så många, konstatera att det ur universitetens perspektiv är ett befängt system – "en rundgång av pengar, men en rundgång där pengarna inte kommer tillbaka till lärosätena" – så har Allan Larsson konkreta idéer till förändring.

Han säger att han har övervägt om det vore en bra idé att universitet och högskolor själva ägde och förvaltade sina fastigheter men att han kommit fram till att det är bättre att man koncentrerar sig på huvuduppgifterna, på utbildning och forskning. Allan Larsson vill heller inte överge vare sig Akademiska Hus eller de för så många miss-hagliga marknadshyrorna. Men han vill att de pengar som nu går från lärosätena till finansdepartementet istället skall gå till en fond för finansiering av forskning. Det skulle – om man utgår från 2007 års utdelningssiffra från Akademiska Hus till staten – innebära 1,4 miljarder kronor till "spetsforskning".

Men trots sannolikt gynnsamma kontakter mellan Honeth och Larsson, vad är det egentligen som säger att regeringen skulle lyssna på vad en före detta s-märkt finansminister har att säga? Eller på aldrig så missnöjda rektorer i eller utanför SUHF:s arbetsgrupp? Ja, det som talar för en politisk förändring av den strukturella surdeg och stötesten som universitetshyrorna utgör är behovet av pengar, samt utbildningsdepartementets och regeringens behov av att framstå som kapabla att få fram dessa pengar, att göra något för att motsvara förväntningarna på de "satsningar" som utlovats. Det har inte gått så bra hittills, för den här regeringen heller. Åtminstone inte i förhållande till de mycket högt ställda förväntningar som fanns på att en borgerlig regering skulle göra allvar av satsningar på forskning samt se till att universiteten har råd att ge studenterna lärarledd undervisning.

I sammanhanget ska man komma ihåg att det i lärosätessfären ofta finns en naivitet i förhållande till politiker, en troskyldighet som är fascinerande med tanke på att vi talar om personer som är skolade i vetenskap och självständigt tänkande. Men så är det likafullt. När politiker säger att de vill "satsa på forskning" tolkar universitets- och högskolevärlden ofta detta som vore det en garanti, ett bindande löfte om mera pengar till forskning. Man sväljer glatt sådant som Leijonborgs förklaring till varför pengarna till forskning dröjer, att en procent av BNP vore för mycket så länge det går bra för Sverige. Fräckt eller naivt? Hursomhelst hördes inga offentliga protester från forskarvärlden mot Leijonborgs sätt att räkna.

Ja, man ska ha klart för sig att de flesta av universitetens företrädare – också de som kan vara nog så spydiga mellan skål och vägg – är hovsamma och försiktiga i offentligheten. Vilket naturligtvis gör det mindre riskabelt, ur politikernas synpunkt, att stöta sig med universitetsetablissemangen jämfört med till exempel villaägarna.

Men som läget är nu måste regeringen nog ändå hitta på något för att dämpa den omfattande besvikelse som den kommande forskningspropositionen annars riskerar att utlösa. Och en förändring av universitetens hyror och lokalkostnader, av hela konstruktionen Akademiska Hus, skulle alltså kunna vara detta något. Förväntningarna på mera pengar eller åtminstone rimliga förutsättningar för undervisning och uppräkning för lönekostnader må vara naiva. Men politikerna får också skylla sig själva, förväntningarna har triggats av ett helt stim av utredningar. Bränsle på förväntansbrasan utgörs av sådant som Dan Brändströms Resursutredning, befattningsutredningen "Karriär för kvalitet" och Madelene Sandströms nyligen lagda förslag till total ommöblering och centralisering av forskningsfinansieringen. Det börjar vid det här laget bli en rejäl hög av tjocka aktstycken, fyllda av utredningarnas vanliga blandning av konkreta strategier, utopier och fluffigt önsketänkande, men de bär alla en undertext som, precis som när det gäller förväntningarna, handlar om pengar: Hur ska man/vi få fram mer pengar till högre utbildning och forskning? Frågan är om regeringen helt kan strunta i de sammantagna kraven på mera resurser.

Viljan finns säkert. Alliansen är, om någon frågar, självfallet "för" både mer kvalitet på den högre utbildningen och alldeles oerhört för forskning. Här finns ju nämligen lösningen på det mesta, från klimatbekymmer (satsa på forskningen!) till underbemannad äldre-vård (personalen måste ha kvalificerad utbildning!). När någon misströstar brukar Lars Leijonborg försäkra att finansminister Anders Borg är "jätteintresserad av forskning". Det stämmer säkert. Men det säger absolut ingenting om vad detta intresse kan betyda, omräknat i pengar i en forskningspolitisk budget.

Statssekreteraren Peter Honeth har redan fördyrat stämningen på ett möte för landets universitets- och högskolerektorer genom att förvarna om att det "inte blir en krona mer" till grundutbildningen. Att han menade allvar kan sägas bekräftas av att universitetskansler Anders Flodström i mars i år avslutade ett forskningspolitiskt seminarium genom att slå vad. Universitetskanslern och tidigare KTH-rektorn lovade en handfull riksdagsledamöter en bättre middag på krogen om det skulle visa sig att forskningspropositionen skulle ge något mer än kompensation för den löneuppräknings som universiteten inte har fått de senaste åren. Vadslagningen kan visserligen räknas som ett utslag av Flodströms förtjusning i drastiska formuleringar. Men det utesluter inte att han, som har god insyn i departementet, också gjorde en högst realistisk bedömning av läget.

Det är utifrån detta läge, där misstron börjat sippra igenom all troskyldig förväntan, som en förändring av hyresstrukturen skulle kunna bli ett sätt för regeringen att åtminstone komma med ett litet köttben till universitet och högskolor. Antingen genom att sänka vinstkraven på Akademiska Hus. Eller genom Allan Larssons lösning som ju innebär en reell rundgång där pengarna, i någon form, går tillbaka till forskningen. Det skulle garantera att de flesta rektorerna på bättre humör för lång tid framåt, samtidigt som regeringen kunde yvas över sin offensiva satsning på forskning.

Men det är förstas ingen given utgång. Kanske förmår Leijonborgs departement inte åstadkomma mer än just det Flodström förutskickade i sin vadslagning. Såvida Sverige inte hunnit in i lågkonjunkturen förstas, då en procent av BNP blir så pass lite att det, enligt Leijonborgs sätt att räkna, är något regeringen har råd med...

Akademiska Hus, då? Ja, där driver man med stort och berättigat självförtroende sin verksamhet som byggherre och hyresvärd "på lång sikt". Bolaget finns på listan över statliga företag som granskas som möjliga utförsäljningsobjekt, men den lösningen är inte trolig. Däremot kan det mycket väl bli så att Akademiska Hus ledning framöver kan komma i åtnjutande av bonus. Näringsminister Maud Olofsson vill som bekant återinföra bonussystem också för statliga bolag. Frågan utreds av näringsdepartementet. I så fall måste anslagen till utbildning och forskning inte bara räcka till de internkonstruerade marknadshyrorna, utan också till AH-direktörer som belöning för att de lyckas hålla nämnda hyror så höga som möjligt.

Kanske är det just något sådant som krävs för att universiteten ska tappa tålamodet och rektorerna ska överge sin strategiska artighet och fräsa ifrån rejält mot den politiska makten. De skulle kanske i så fall rentav kunna få gehör i den offentliga debatten. Studenter, lärare och forskare utgör sammantaget rätt många som direkt eller indirekt berörs av att den högre utbildningen är tvångsansluten till ett önskat hyressystem. Och vad är det som säger att inte vilken skattebetalare som helst skulle vara intresserad av att diskutera varför statliga medel till utbildning och forskning också måste räcka för att ge mesta möjliga vinst till ett statligt fastighetsbolag? *

Inga lärda på lärda verk

Chefsposter inom kultursektorn tilldelas personer utan ämneskunskaper. **Anders Björnsson** menar att när byråkrater och administratörer tar över lärda verk, riskerar den långsiktiga uppbyggnaden av kunskap att försvagas.

Lärda verk utgjorde länge ryggraden i vetenskapsbaserad kunskapsproduktion. Här fanns samlingarna – av föremål, böcker, skriftlig dokumentation. De vårdades, katalogiserades och tillhålls av personer med expertkunnande. Så är det nog fortfarande på våra arkivinstitutioner, våra museer och forskningsbibliotek. De har hög kompetens, men de har börjat ägna sig åt delvis nya saker. De digitaliserar, de kommunicerar och de sätter rätt mycket tid på att försvara sina positioner. Det kanske behövs. Humaniora tenderar att skapa sina egna hotbilder.

Ibland kan man undra om lärdomskulturen, också inifrån verksamheten, upplevs som en börda.

Många studsade nog när riksantikvarie Inger Liliequist för lite sedan förklarade att den myndighet hon förestår inte längre uppfattar sig som ett lärt verk. Enligt sin egen verksamhetsbeskrivning ska Riksantikvarieämbetet "vara pådrivande och samlande i kulturarvsarbetet" och "verka för att kulturmiljön bevaras och brukas på bästa sätt". Detta låter som uppgiften för en propagandacentral. Viktiga delar av ämbetet är sedan en tid tillbaka utlokaliserade till Visby. För säkerhets skull behålls arkiv och bibliotek i huvudstaden – en bogallring har också skett – så att personalen inte ska lockas att tillfredsställa sitt bildningsbehov utan hålla sig till den förelagda uppgiften.

Denna myndighetschefens självförståelse har stöd inte bara i kungörelser och regleringsbrev utan också i regeringens utnämningsspraxis. Sedan Lena Adelsohn Liljeroth tillträdde som kulturminister, har flera chefsposter inom sektorn tillsatts med personer utan ämnesmässig meritering. Det gäller – för att ta några exempel

ur högen – Statens musiksamlingar, Historiska museet och nu senast Institutet för språk och folkminnen. De som kommit ifråga är administratörer och departementstjänstemän utan större möjlighet än vem som helst att självständigt orientera sig på det aktuella kunskapsområdet. Att leda en sådan verksamhet kommer med denna praxis inte att vara ett eftersträvt slutmål för en framstående forskare eller ämnesexpert.

Duktig kanslipersonal behövs, men behöver den sättas till att styra professionella organisationer? De flesta administrativa göromål är lätta att behärska; saknar organisationen sådan förmåga kan den lätt hyras in. Svårare är att ta de strategiska besluten om långsiktigt kunskapsuppbyggande. Om yrkesmännen själva utesluts från sådana beslut, blir deras yrke nästan per definition mindre attraktivt och professionen som sådan degraderad. Alla framstående forskare är inte dugande ledarpersonligheter, men tillräckligt många är det. Högt meriterade sökande ur denna kategori har också funnits – men ratats – till de aktuella chefstjänsterna. Om de inte tillåts sätta sin prägel på den verksamhet de behärskar, kommer både de och verksamheten att ta skada.

Den institutionaliserade lärdomskulturen skulle behöva stärkas, inte uttunnas. Arkiv och bibliotek, museer och specialinstitut måste vinnlägga sig om att få de allra bästa. De borde självklart vara forskande. De skulle ha en minimal administrativ överbyggnad. De borde ha sina egna professurer med hög saklig beställarkompetens för att köpa in tillfälliga tjänster som inte finge få stå i vägen för nödvändiga förvärv och vårdbehov. Och regering och riksdag skulle inse att de lärda verken är en del av vårt kulturarv.

✱ **ANDERS BJÖRNSSON** är journalist och författare.

Berntson förvränger sanningen

Jag vill inte bedöma Lennart Berntsons långa artikel om den svenska vänsterns "cyniska makt- och våldsevangeliem". Kan bara ana dess värde genom att konstatera att den enda utgångspunkt för artikelns tes som jag har kännedom om är grundfalsk. Berntson anför bland sina få belägg att Åsa Linderborg och jag avgett "upprepa solidaritetsförklaringar med terrordåden mot civila i Irak". Trots det påstått "upprepa" ges bara en källhänvisning, *Aftonbladet* 27/1-05. Men tro nu inte att Berntson läst och begrundat ens den artikeln, nej enklare är att upprepa trängda krigsivrande opinionsbildares beskyllning om att jag och Åsa Linderborg försvarar terror mot civila.

I artikeln finns inget stöd för detta. Tvärtom. Vi karaktäriserar först motståndet med att konstatera att det närmast uteslutande är riktat mot ockupationsmaktens militära apparat, där finns också

inslag i den kaotiska situationen man helt rimligt kan och bör ta avstånd ifrån. Principiellt är det ändå lika svårt eller lätt att stödja irakiernas motstånd som det var att stödja exempelvis det franska under andra världskriget – till trots att beklagliga civila offer och summariska avrättningar var vanligt förekommande. Vi preciserar ändå avslutningsvis i artikeln vårt stöd till "motståndsrörelsens principiella rätt att ta till våld mot ockupationsmaktens personal, egendom och institutioner". Så mycket för vårt cyniska våldsförhållande. En myt. Läs istället vår bok *Det är rätt att göra motstånd* (Karneval förlag) där vi fördjupar resonemangen. Kanske inte något för Berntson som vårdar sin intellektuella ohederlighet – men för alla som ids ta diskussionen på allvar.

✱ **ERIK WIJK** är frilansskribent, författare och förläggare.

Naivt om nutida konst

Robert Stasinski bemöter Håkan Lindgrens kritik mot samtidskonsten i Axess nr 1 2008 och menar att detta bara är ytterligare ett försök att dödförklara Konsten.

Samtidskonst är en ändlig resurs på väg att ta slut", skanderar Håkan Lindgren i en tänkvärd men uselt underbyggd artikel om samtidskonstens nutid och framtid i Axess nr 1 2008. Det intressanta i artikeln ligger i att Lindgren faktiskt tar sig tid att lägga örat mot marken och lyssna av utvecklingen inom samtida konst, det usla i den knappa research han gör innan han skjuter dess framtid i sank. Lindgren levererar ärligt men vagt sin kritik från ett utanförperspektiv, låt mig då komplettera med ett innanförperspektiv.

Till att börja med är "Samtidskonst" ett mycket omstritt och om-dryftat begrepp som historiskt skakats om av både totalitära propagandasystem som kommunism, nazism, tidig kristendom och islam, liksom även västerländsk kulturintelligens. "Konst" och "Samtid" är begrepp lika omstridda som exempelvis Arbete, Kultur och Sanning. Smådande uttalanden om Konsten med stort K måste därför nog samt testas mot nuet och historien genom relevanta exempel för att få bäring. Men Lindgren gör här misstaget att betrakta konstutvecklingen utifrån två tämligen marginella konsthändelser som Stockholmsmässorna Market och Supermarket. Vidare jämför han konstindustrin med bland annat skogsindustrin som där konst som industri drivs framåt på liknande villkor som i den globala ekonomin i övrigt, så långt inga invändningar. Men konstnärerna, fortsätter han "... har gjort sig beroende av att det finns annat än konst i världen, av att det finns saker de kan plocka upp och göra konst av".

Hm ... en god men ack så kraftlös observation, Håkan Lindgren. Detta givna faktum har esteter träget brukat sedan urminnes tider: observation + process = konstverk. Att konstverk föreställer, behandlar, kritiserar eller hyllar världen runt omkring är ju själva an-

demeningen i vårt vardagliga sätt att tala om konst. Att då som något slags domedagspoet speja in i en framtid där konst saknar material att skapa verk utifrån är en ståndpunkt alldeles för dum eller för dunkel att bemöta.

Nej, den naiva trivialiteten i Lindgrens observation döljer snarare en underliggande och mer politisk ståndpunkt – att konstnärer idag är på väg att måla in sig i ett hörn av interna spetsfundigheter, provokationer och konstprojekt på kollisionskurs med verkligheten. Denna tes tyder jag som ett i raden av många försök att historiskt dödförklara Konsten. Det mest kända i raden av konstskalper under 60-talet var när filosofen Arthur Danto utförde sitt hegelianska konstmord genom att blottlägga var, när och hur något förvandlas till konst.

Dantos resonemang utgår från den inre evolution som sanktioner tillblivelse eller "produktion" av nya konstverk och hur dessa först måste passera ett system av konstkritik, gallerier och museer för att "bli till". En process som kan liknas ett vetenskapligt paradigmskifte eller med sociologen Pierre Bourdieus ord "ackumulering av symboliskt kapital", en allt vanligare fras i dagens kulturliv. Oavsett om man vill beskriva dess funktion i samhället som klassdifferentierande (Bourdieu) eller som en utveckling av världsandens självmedvetande (Danto) råder knappast några tvetydigheter kring konstens råmaterial eller fortsatta existens. Nej, vad som istället bör stå i fokus i diskussionen om konstens utveckling är villkoren för konstens marknadsekonomi samt dess sociala och politiska funktion. Konstens alltmer komplexa liering med institution, partipolitik och privata företag bör stå i centrum av vår analys av inte bara konstens framtid utan av dess samtid.

★ **ROBERT STASINSKI** är projektledare på laspis.

Håkan Lindgren svarar direkt

Naturligtvis kan man inte formulera några tunga slutsatser om hur det står till med samtidskonsten utifrån ett par exempel från förra årets Market och Supermarket. Borde det inte ha framgått av tonfallet, eller åtminstone av den aningen överdrivna jämförelsen med olika klimatkatastrofer, att min artikel var satiriskt menad? Stasinski skriver: "en god men ack så kraftlös observation, Håkan Lindgren, detta givna faktum har esteter träget brukat sedan urminnes tider för sin kulturella produktion: observation + process = konstverk." Här berömmar han min observationsförmåga samtidigt som han själv missar poängen i artikeln. Det jag invänder mot är ju inte att man gör konst av världen (vad skulle man annars göra konst av?) utan hur. När resultatet av processen blir mindre intressant än råmaterialet har konsten problem. Väljer man att

utgå från vardag, fördomar och kitsch och processar sitt råmaterial på samma fantasilösa sätt som när man gör engångsmuggar av skog misstänker jag att man kommer att möta samma sorts problem: i båda fallen har vi exploaterat våra resurser alltför ensidigt och kortsiktigt, och konsekvenserna börjar göra sig påminda.

Verk som påstås utforska eller problematisera ett ämne gör det sällan med mer finess än en ståuppkomiker; sådana verk är gjorda för att konsumeras lika snabbt som en göteborgsvits, och ofta med samma behållning. Givetvis finns det fortfarande verk där något intressant uppstår, och jag ser fram mot att få upptäcka fler.

★ **HÅKAN LINDGREN** är frilansskribent.

"Nutidskonst – en ändlig resurs" publicerades i Axess nummer 1 2008 och kan läsas i artikelarkivet på axess.se.

Betoning av den egna identiteten och krav på särbehandling leder lätt till exkludering och öppna motsättningar. På en rad områden utmanas samhällets institutioner av klanbildningar där lojaliteten till den egna gruppens normer och regler sätts i centrum.

En historia av hämnd och blod

I södra Italien härskar fortfarande vendettans oförsonliga logik. Paradoxalt nog var det just här som man i den tidiga grekiska kulturen gestaltade rättsstatens möjligheter att komma tillrätta med en primitiv hämndkultur.

✶ **TOMAS LAPPALAINEN**

I samhällen som inte utvecklat ett statsmedvetande är det svårt att finna något annat sätt att sköta rättsskipningen än genom att helt enkelt hämnas de oförrätter man tycker sig ha blivit utsatt för. Systemet med blodshämnd är naturligtvis primitivt jämfört med moderna juridiska förfaranden. Men det var det enda som fanns före statens uppkomst och det bars också fram som en form av rättsmedvetande hos befolkningen.

Systemet har funnits i många kulturer, kanske i alla. I Japan fanns det fram till 1873 en lag som gav släktingarna till en mördad rätt att uppsöka och personligen döda gärningsmannen. I det allmänna mönstret har en klan alltså rätt att hämnas oförrätter. Men det är också en rätt som gränsar till en social skyldighet, eftersom konsekvensen av att inte hämnas är att den sociala aktningen (hedern) sjunker för den som inte på detta våldsamma sätt hävdar sin rätt. Den sociala aktningen är ett flexibelt korrelerat till den reella förmågan att hävda sig i samhället. Antropologen Anton Blok sammanfattar problemet:

"We have already referred to the liminal position of those who have been dishonoured and who are therefore expected, even socially obliged, to take revenge. Plunged into mourning, these victims have all the features of people 'out of place'. They are avoided, excluded, ostracized – until they have taken revenge. Only after they have 'taken blood' (and thus removed their defilement) is their mourning over and can they be reincorporated into everyday social life. This often happens in a festive way and they feel, as they say, reborn and sanctified, having moved from shame to honour ..."

I södra Kalabrien – efter hela den joniska kusten och runt stövelspetsen på vilken det väldiga Aspromontemassivet tronar – härskar alltså vendettans logik inom den kalabresiska maffian, 'ndranghetan. Det är den rikaste av Italiens olika maffior och svårast att be-

kämpa. Det senare beror på att dess struktur är tajtare organiserad med hjälp av blodsband än motsvarigheterna på Sicilien och i Neapelområdet. Dynastiska äktenskap organiseras regelmässigt i syfte att bygga allianser och hålla ihop organisationen. Blodsbanden är försäkringsarrangemang. Antalet så kallade "botgörare", alltså tidigare medlemmar i organisationen som byter sida och börjar samarbeta med polisen, är jämförelsevis få i Kalabrien.

På påskafton reser vi över till den joniska kusten vid den italienska stövelns hälft. Och just denna dag bryts freden i Crotone. I staden där Pythagoras för 2500 år sedan bildade skola ska under veckan som följer tre människor sätta livet till.

Genom vänners vänner får vi låna ett hus vid havet i Locri. Här pågår sedan 1967 en vendetta mellan klanerna Cataldi och Cordi. Ändå var det just här – i den grekiska stadsstaten Locri – som kring 650 före Kristus den första nedtecknade lagen uppträder i den grekiska världen.

Kalabrien för oavbrutet tankarna till Grekland. Flera av de framstående antika städerna låg ju här. Men också för att det finns byar på Aspromonte där det alltjämt talas grekiska (enligt somliga en grekiska med rötter i antiken, enligt andra är det en bysantisk grekiska från medeltiden och enligt ytterligare andra en blandning av dessa två). Fram till 1400-talet talades grekiska i hela Kalabrien. Ordet 'ndrangheta, som alltså betecknar den kalabresiska maffian, är gammalgrekiskt. Det betyder "tapperhet" och tycks som en helt adekvat benämning på såväl den hederskultur som präglar maffiamiljöerna i dagens Kalabrien som på den hederskultur som präglade den grekiska antiken.

Den första stora utmaningen för de grekiska stadsstaterna var

✧ Orestes jagas av sina dämoner.

FOTO: AKG IMAGES/SCANPIX

nämligen att bli av med vendettainstitutionen. Så länge rätt skipades som privat blodshämnd klanerna emellan kan man inte riktigt säga att det fanns någon stat. Och man kan med fullt fog säga att statens första stora kulturpolitiska problem var att lyckas förmå människorna att upphöra med privat rättsskipning för att istället överlåta dömandet och straffandet åt stadsstaten, polis. Att omvandla hederskänslan i samhället så att det inte längre blev förknippat med en ansiktsförlust att gå till polisen (ett ord som kommer just från det grekiska "polis") när man upplever sig som ett brottsoffer.

Hämdtemat är följdriktigt helt centralt i den gammalgrekiska litteraturen. Vad är till exempel *Iliaden* om inte en enda stor utläggning om hämndens idé?

En gestalt som i den grekiska litteraturen särskilt drog till sig en diskussion om hämnden är Orestes, son till kung Agamemnon, som efter segern över Troja kom hem och mördades av sin hustru Kly-

täimnestra och hennes älskare Aegisthos. Orestes hämnas så sin far genom att mörda sin mor och älskaren Aegisthos.

I *Odyssén* lyfts Orestes fram som dygdemönster av både Nestor och gudinnan Athena. Nestor talar till Odysseus son Telemakos och uppmanar honom att döda friarna som i Odysseus frånvaro vill gifta sig med Telemakos mor Penelope. Han säger: "Väl att en dödad man lämnar kvar en son här i livet, redo att hämnas begånget brott, likt Orestes som rättvist/dräpte Aegisthos som mördat lömskt hans lysande fader./Du också, käre vän – jag ser dig ju kraftfull och ståtlig –/visa ditt manliga mod, och bli prisad av kommande släkten."

Även Athena söker hetsa Telemakos ärelystnad med Orestes som exempel: "Skulle du inte ha hört om ryktet den ädle Orestes/vann åt sig bland all världens folk då han dräpte Aegisthos/sen denne mördat lömskt hans berömda far Agamemnon?"

I den homeriska världen (som ledande forskare menar speglade »

grekiska samhällsvärderingar som dominerade omkring 900–700 före Kristus) är vendettan oproblematiserad och självklar. De aristokratiska krigarna som befolkar eposen har olika mycket heder eller ära (*time*) beroende på hur starka de är. Förmågan att hämnas oförrätter inverkar direkt på deras sociala anseende, deras *time*. Men det är också så att anseendet hos den som mördats enligt vendettans logik måste motsvaras av värdet hos den som blir föremål för hämnden. En krigare med mycket värde som Akilles kan bara kvittas med någon med motsvarande värde eller med summan av många krigare av mindre värde.

I den homeriska världen tycks det mesta handla om hur den rätta balansen ser ut mellan olika klaner och ätter. Det fanns ett skakigt allmänt rättsmedvetande om denna balans. Så tycks enligt nyare forskning grekernas berömda hybris ha mindre med attityden till gudar och religion att göra och mer med hur man förhöll sig till dessa känsliga balanser. Kanske kan man sammanfatta det så här: den lider av hybris som inte respekterar hävdvunnen heder och ära, det vill säga *time*, men då *time* är flexibelt och en funktion av styrka och framgång så är hybris bara ett namn på maktutövning som misslyckas.

Om blodshämnden var en självklarhet hos Homeros så blir den istället djupt problematiserad hos tragedieförfattarna på 400-talet. Där emellan har nämligen *polis*, stadsstaten, etablerats. De aristokratiska klanernas makt har beskrivits och en kollektiv delaktighet i styrelsen (demokrati) för fria grekiska män införts på många håll. Aten var ledande och det vore inte orimligt att se startskottet i den lag som stiftades på 600-talet och som syftade till att eliminera den privata rättsskipningen i form av vendetta. Drakons lag (enligt Aristoteles från 621–620 före Kristus) förbjöd tagandet av daga av människor. Dock skeringen straffpåföljd om någon dödade av misstag i några olika sammanhang (i samband med idrottstävlingar eller i samband med strid). Inte heller om man dödar en bandit som överfaller en. Lagen medger också att man har rätt att döda en man som överraskas när han har samlag med ens hustru, dotter, syster, mor eller konkubin. Men detta sistnämnda är den sista resten som återstår av den gamla rätten att på privat initiativ hämnas oförrätter med döden. I alla andra fall var det bara staten som hade rätt att döma människor till döden. När så väl skett gavs dock uppdraget att avrätta mördaren till just den mördades släktingar, vilket rimligen både var en eftergift till och höll liv i de gamla vendettaenergierna. Att hämnans ande fortfarande svävade tung över samhället antyds också av att det inte ansågs försvaga någons sak att han anförde en vilja att hämnas när han drog någon inför rätta – det ansågs snarast som självklart.

Hämnens och rättens problem är helt central i 400-talets tragedidiktning. Bland annat bearbetar samtliga dramer kring Orestes öde – både Aischylos, Sofokles och Euripides varianter – moraliska, psykologiska, juridiska och religiösa aspekter av hämnens problem. Dramerna utgår ifrån det homeriska mytstoffet men förvaltar det anakronistiskt inom ramen för det växande statsmedvetandet. Jämfört med i den homeriska världsbilden så ses vendettan nu som ett hot mot samhället. Dramerna är ofta tydliga politiska ställningstaganden för det statliga våldsmonopolet och mot den privata hämnden. Att gå på teatern i Aten innebar inte sällan att få aktiva delar av det egna känslolivet kritiserat. Jag ska ta Aischylos som exempel.

Aischylos trilogi *Orestien* avslutas med pjäsen *Eumeniderna*, som kretsar kring frågan om Orestes ska straffas för modermord eller inte. Orestes förföljs av hämndandarna, erinyerna, vilka hejas på av Klytaimnestras välnad. Orestes försvaras av guden Apollon, som bestämmer att frågan ska få avgöras av gudinnan Athena. Hon bestäm-

mer i sin tur att en jury bestående av de tolv visaste medborgarna i staden Aten ska få avgöra om Orestes ska straffas eller inte. Det är tydligt att Athena på ett modernt sätt (alltså inte på den gamla blodshämnens vis) ser det hela som ett rättsfall. Juryn ska fatta beslut först efter att den anklagade hörts och både anklagelse och försvar har presenterats. Athena slår också fast att den här juryn ska fortsätta att existera för all framtid som en permanent domstol.

När juryn röstar blir utslaget oavgjort, sex röster vill fälla Orestes och sex vill fria. Domen blir friande eftersom Athena gett sig själv rätt att ha utslagsröst.

Eumeniderna är en diskussion om hur rätt ska skipas. Ska det ske med drivkrafter inom familjen och med hämnden som metod eller ska det ske i domstol med statens och hela samhällets bästa som rättesnöre? Det är uppenbart att Aischylos står för det senare. Erinyerna får pjäsen igenom representera de gamla makterna, de gamla gudarna och den gamla lagen medan Apollon står för det nya. Det nya presenteras som mindre hämndlystet och mindre drivet av ursprungskrafter som hat och hämnd. Samtidigt framställs det nya nog inte som mindre benäget att straffa, men en förskjutning sker från blodsbånd som den viktiga solidariteten till samhället som sådant. Athena tillhåller erinyerna:

”Men kasta icke bland mitt folk den fackla/som tänder blodtörst i de unges hjärtan,/ett ofärdssus som rasar utan vin./Och väcken icke brödratvist och hat/och hetsa ej de mina man mot man,/som ilskna tuppar hetsas mot varandra./Ett yttre krig må komma, av sig självt,/där finnes fält för eldig ärelystnad./Men ingen blodig kamp på egen gård!”

Erinyerna har till uppgift att förfölja och straffa dem som begått brott mot sin egen släkt. I denna pjäs omvandlas de i samband med att de sluter fred med Orestes till eumenider, vilket betyder ”de välvilliga”. De erbjuds en ny roll i det nya samhället. De ska vaka över bröllop och födselar, men blir uppenbarligen också fyllda av en önskan om mer allmän samhällelig endräkt. När de till slut, efter ilsket motstånd, accepterat den nya ordningen uttrycker de sig så här:

”Hör min bön,/måtte aldrig tvedräkt, tvist,/som ej kan bli mått på ofärd,/fylla staden med sitt larm./Aldrig må marken som druckit av medborgarblodet/ropa på hämnd och dråp,/störta er stad i fördärv./Folket ska fröjderna dela,/älska i kärleksfull endräkt,/hysa ett hat som förenar./Ofta åt dödlige/bringar ett sådant samförstånd bot.”

Ett intressant utslag av den ”kulturpolitik” som syftade till att minska omfattningen av det privata vendettaväldet rör lagstiftningen kring dödsklagan.

Dödsklagan tycks ha förekommit i alla antika civilisationer: Mesopotamien, Egypten, Israel, Grekland, Rom etcetera. Det var en rituellt klagan över att någon närstående dött. Det inbegrep sorgesånger och självdestruktiva beteenden. Den sörjande kunde hölja sig i smuts och aska, riva sönder sina kläder och riva sig själv blodig. Det var framför allt kvinnor som klagade. Klagan kunde utföras av de sörjande själva eller av proffs. Hos Homeros benämns dödsklagan *thrēnos* eller *gōos*. Båda orden har indoeuropeiskt ursprung och har ursprungligen innebörden ”gällt skri”.

Med början i Solons lagar från 500-talet stiftas det på olika håll under de kommande århundradena då och då liknande lagar som förbjöd alltför ymniga sorguttryck. Lagen begränsade hur länge man fick sörja och värdet på mat och kläder som fick nedläggas i graven. Naturliga processioner förbjöds, de sörjande fick inte riva sig blodiga. Man fick inte dödsklaga över andra döda eller sådana som dött för länge sedan. Tjuoffer förbjöds i samband med begravning. Endast kvinnor som var nära släkt med den döde fick klaga och de

var tvungna att stå bakom männen (att döma av vasmålningar lydde man inte alltid). Vidare fanns det regler som så att säga ville privatisera sorgen. Som att likvakan måste ske inomhus och vara över vid soluppgången. I en lag från Delfi (slutet av 400-talet) slogs det fast att alla utom de närmast sörjande måste gå direkt hem efter begravningen. Brott mot dessa lagar bestraffades av *gymakonómoi* – en särskild sorts tjänstemän som hade hand om ärenden som rörde kvinnor.

Varför brydde sig den grekiska stadsstaten så mycket om hur folk sörjde sina döda? Jo, det var en del av en mer allmän politik som syftade till att stärka statens ställning på framför allt de aristokratiska klanernas bekostnad. Syftet var att förhindra att dessa klaner ökade sin inre sammanhållning med hjälp av begravningsritualer. Därför förbudet mot alltför stora ekonomiska och symboliska investeringar. Därför också begränsningen av offentlig exponering och viljan att göra begravningen mera till en affär för de närmaste i familjen och inte för hela klanen.

Den särskilda inriktningen på kvinnor förklaras av kvinnornas dominerande roll när det gäller rituellt sörjande vid begravning, vilken alltså spelade en viktig roll för klanväsendet. Inte minst var kvinnornas klagande vid graven farligt för att det stimulerade till blodshämnd mellan rivaliserande klaner. Det var männen som utförde vendettorna, men kvinnorna krävde det av dem i sörjandet över de döda. Hos både Aischylos och Sofokles finns exempel på dödsklagande kvinnor som kräver blod. När Solon stiftade sin lag pågades Aten fortfarande av en trettio år gammal blodsfjd mellan klanerna Megakles och Kylon.

Förutom statsbyggarna fanns det en annan kraft i antiken som angrep dödsklagan, nämligen kristendomen. De kristnas skäl hade dock inte med statsnytta att göra utan med teologisk konsekvens. I den förkristna antiken ansåg nog de flesta att själen dog med kroppen. Andra trodde att man överlevde som en blodlös skugga. Förtvivlan över döden är begriplig med den tron. Men om nu Jesus ord var sanna om att vi inte dör när vi dör så fanns det ju ingen anledning att bli förtvivlad när någon dog. Tidiga kyrkofäder upplevde det som ett pinsamt hyckleri som skadade saken när föregivet kristna människor deltog i dödsklagan. Augustinus är särskilt gripande när han så uppenbart i *Bekännelser* skäms över att han till slut efter lång kamp mot tårarna börjar gråta för att hans mamma Monica har dött.

Men trots staternas och kyrkans motstånd har både dödsklagan och vendetta överlevt in i vår tid, bland annat i södra Italien.

På påskdagen beger vi oss till den lilla bergsstaten San Luca, berömd för sin religiösa energi men också för sin historiskt centrala ställning för 'ndranghetan. Vi bevittnar den så kallade Affruntata. Det är träskulpturer som bärs av unga män. En föreställer Jesus som är återuppstånden, en San Giovanni som bär bud om återuppståndelsen till den tredje som består av Jesu mor, Madonnan. Det hela avslutas med att de unga männen med träskulpturerna rusar in i den med festklädda människor fulla kyrkan. "Viva la Madonna!", ropar kvinnor – och som nordeuropé påminns man om hur ösig, vital och fysisk kristendomen kan vara i olika katolska tappningar.

Jag har sällan upplevt något så könssegregerat som firandet av denna påskdag i San Luca. Alla kvinnor går bakom Madonnan. Män står med män i olika grupper i staden. Unga män tittar på en med hotfullt utmanande blickar – och man finner det ofta klokt att slå ned blicken. En bekant säger att mycket av "problemen" i staden har sina upphovsmän i hormonstinna ynglingar mellan 14 och 20. Men 'ndranghetaklanerna styrs av äldre män.

Två av San Lucas mäktiga klaner utkämpar sedan 1991 en blodig

vendetta. 1992, när en i familjen Vottari mördats, krävde man i försök till fredsförhandlingar att få döda fem personer för att det skulle motsvara värdet på den döde. Förhandlingsbudet avslogs.

Några äldre män tilltalar oss flinande på tyska. Jag förklarar på italienska att vi är svenskar men vet inom mig att männen vet vad tyskan får oss att tänka på: det som hände i Duisburg förra sommaren.

I Duisburg mördades den 15 augusti sex personer som hörde till en av de stridande klanerna i San Luca. Förutom att vara en vendetta om heder och balans finns också en ekonomisk motsättning i bakgrunden. Den rör allsköns kriminell verksamhet, bland annat storskaliga narkotikaaffärer.

Jag befann mig på Sicilien när mordet inträffade och följde utvecklingen i tidningarna. Varken borgmästaren eller kyrkoherden ville uttala sig om vilka som kan ha varit gärningsmännen (trots att alla vet vilka klaner som står mot varandra). Kyrkoherden säger att man aldrig får ta parti för någon av de stridande parterna. Och borgmästaren förklarar varför han inte utlyst "stadssorg": det beror på att det aldrig gjorts förut och att det skulle kunna feltolkas som ett ställningstagande.

Det rapporterades om huruvida mödrarna till de mördade förlät gärningsmännen eller inte. En gör det, andra inte. Bakgrunden är det som i forskningen kallas "vendettans pedagogik" och som anses vara en specifikt kvinnlig uppgift i den traditionella hederskulturen. Kvinnorna hetsar männen, i synnerhet söner, att hämnas och därmed återskapa familjehedern. Påtryckningarna från kvinnorna kan bestå i hån och smädelser: den som inte hämnas sin far är ingen riktig man etcetera. Det psykologiska trycket från kvinnorna ökar i anslutning till årsdagen för hedersförlusten. I Kalabrien har man påträffat sedvänjan hos kvinnor att spara den mördades klädesplagg för att sonen, när han genomför hämnden, ska bära dem.

Biskopen i Locri formulerar en appell till kvinnorna i San Luca:

"Gör så att vendettan upphör. Det är bara ni som kan det: detta är inte ren 'ndrangheta, här finns inte bara intressen utan också emotioner, sentiment, bitterhet. Fejden är i kvinnornas hjärtan, det är de som bär förlåtelsen inom sig. Eller vendettan."

Biskopen låter en nunn vid namn Carolina Iavazzo arbeta med kvinnorna i området. Hon arbetade tidigare med antimaffiaprästen Pino Puglisi i Palermo. Denne mördades av maffian 1993. Sedan ett antal år pågår ett samtal mellan den här nunnan och kvinnorna som är indragna i vendettan. Iavazzo säger att hon argumenterar så här:

"Jag förklarar att jag förstår deras raseri. Det är samma raseri som jag själv kände när don Puglisi blev mördad. Också jag tänkte att jag aldrig skulle kunna förlåta. Men sen förlät jag."

Och begravningen politiseras på ungefär samma sätt som under antiken. Polisen önskar att ceremonin ska bli privat, att den eventuellt kan hållas i gryningen och eventuellt någon annanstans än i kyrkan i San Luca. De anhöriga vill däremot ha en offentlig begravning, "inte en överdådig ceremoni, utan en normal, där vem som helst oavsett efternamn kan visa upp sin smärta".

En av mödrarna menar att om ceremonin inte kan bli offentlig så är det detsamma som att hennes son mördas två gånger. En annan hotar med att kedja fast sig vid kyrkan. Och myndigheterna tar intryck. Prefekten i Reggio Calabria säger att efter hot av det slaget har man fattat beslutet att ceremonin ska vara offentlig. Myndigheterna fick dock igenom sin vilja när det gällde att förhindra procession. Kistorna togs genast in i kyrkan. Och på samma sätt skulle de efter ceremonin omedelbart transporteras till kyrkogården, utan procession.

✶ **TOMAS LAPPALAINEN** är författare, senast aktuell med boken *Camorra*.

När tilliten rämnar

För att samhället ska fungera bra, är det viktigt att vi kan lita på offentliga institutioner och på våra medmänniskor. När politiken alltmer handlar om identitetsmotsättningar, finns det risk att tilliten avtar.

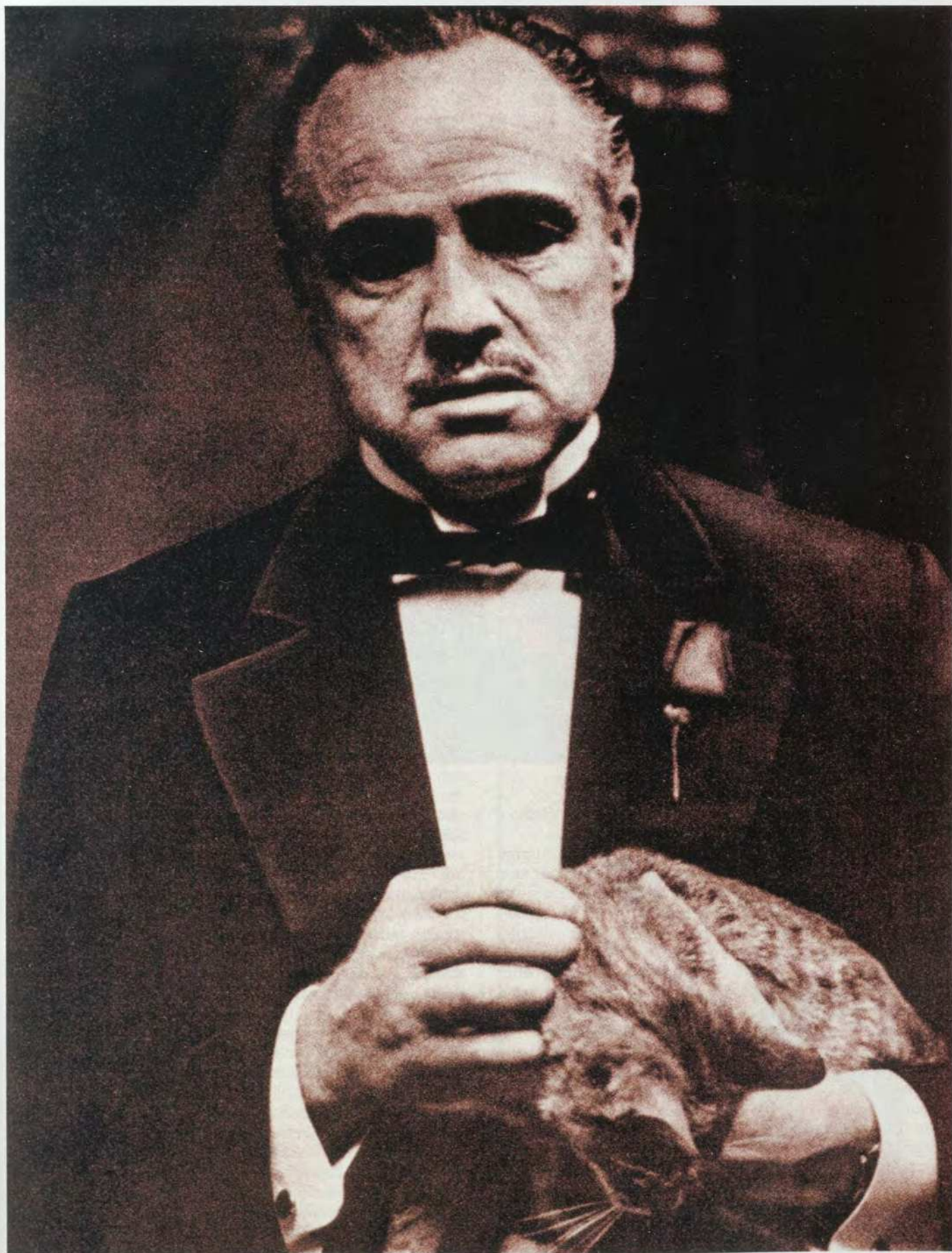
✱ BO ROTHSTEIN

Vad som anses vara vänsterpolitik har under de senaste tjugo åren genomgått en omvälvande förändring. Från att ha betonat universell kollektiv solidaritet (resulterande i en stat med höga skatter och generella socialförsäkringar) har den individuella identiteten alltmer hamnat i centrum som grund för politisk mobilisering. Identiteten kan gälla allt från sexuell läggning över etnisk/religiös tillhörighet till att man har någon speciell sjukdom, handikapp eller särskild fritidssysselsättning. Kanske har detta blivit tydligast inom kvinnorörelsen där ingen längre verkar vilja kalla sig feminist i allmänhet utan alla är något särskilt slags feminist. Som Kajsa Ekis Ekman nyligen framhållit (*DN* 7/3) så vill alla feminister nu se sig som tillhörande en särskild minoritetsfeminism. "Majoritetsfeminismen" sägs dölja (och därmed bidra till förtrycket) att alla kvinnor inte är vita, inte är heterosexuella, inte är mödrar, inte är västerländska, inte tillhör medelklassen etcetera. Ett exempel på hur detta kan te sig kommer från Athena Farrokhzad och Tova Gerge som i en artikel på *Aftonbladets* kultursida (17/3) nyligen drivit tesen att "Queer är socialism". De hävdar, faktiskt på fullt allvar, att "eftersom det marknadsekonomiska systemet är helt avhängigt en ständig förnyelse av arbetskraft ordinerar den obligatorisk heterosexualitet för alla, för att säkra reproduktionen och därmed hålla produktionen rullande". Man får väl önska dem lycka till i att mobilisera massorna och genomföra socialismen med detta tänkande som grund.

Den mera allvarliga frågan är vad som händer med ett samhälle som alltmer splittras upp i identitetsbaserade klanliknande grupper

och schatteringar. Finns det en risk att ett sådant samhälle hamnar i tribalistiska motsättningar där samhällssolidariteten bryts sönder i ett destruktivt vi-mot-dom-tänkande? Vad händer i ett samhälle när identitetspolitiska motsättningar tar över det politiska fältet från den traditionella vänster-högerdimensionen? En ofta bortglömd fördel med den klassbaserade vänster-högerdimensionen är att den i så stor utsträckning har varit en konflikt om pengar, vilket är en oändligt delbar storhet. Om huvudmotsättningen i ett samhälle handlar om materiella värden som pengar går det nämligen att förhandla och kompromissa i all oändlighet. Men vad händer i ett samhälle där motsättningarna kommer att handla om odelbara identitetsbaserade storheter? Antingen bygger man en moské, eller så gör man det inte. Man kan inte låta homosexuella par adoptera "lite grann". Finns det en risk i att vi hamnar i destruktiva spiraler där absoluta och icke-förhandlingsbara identitetsbaserade frågor tar över? En del samhällsforskare har kommit att betona att en väl fungerande demokrati bygger på en särskild typ av förtroende. Frågan har ställts om ett ökat vi-mot-dom-tänkande kommer att bryta ner såväl den generella solidariteten och den mellanmänniskliga tilliten i samhället. Betydelsen av tillit kan illustreras med följande exempel:

Tänk dig att du är en småföretagare eller frilansare och att din verksamhet bygger på uppdrag och beställningar. En dag får du en beställning på ett jobb som du inte har möjlighet att ta eftersom du helt enkelt har fullt upp. Du har då två val: antingen kan du bara tacka nej, eller så kan du rekommendera någon av de andra frilansarna »

⚙ Vem i hela världen kan man lita på?

du känner till jobbet. Det senare alternativet innebär emellertid att du faktiskt stöder en av dem som du konkurrerar med om framtida jobb, så från ett snävt egenintresse har du inget skäl att ge en sådan rekommendation. Men det kan finnas två skäl för att du ändå skall föreslå någon av dina konkurrenter/kolleger till jobbet. Det första är att det kan vara bra för din relation till kunden att ge ett sådant alternativ.

Det andra är att du kan räkna med att nästa gång du står utan uppdrag så kanske någon av dina konkurrenter/kolleger i branschen förslår dig. Här finns emellertid en hake, nämligen att du rimligen bara agerar så om du kan förvänta dig att den konkurrent som du föreslår skulle rekommendera dig för ett jobb om hon hamnat i samma situation. Har du anledning att tro att dina konkurrenter/kolleger i branschen aldrig skulle hjälpa dig på motsvarande vis, har du naturligtvis inte någon anledning att vara den ende som agerar solidariskt. Men om alla i branschen tänker så, förlorar naturligtvis alla på denna brist på generell tillit.

Tillit har av vissa forskare definierats som ett socialt kapital. Som exemplet ovan visar är det rimligt att se tillit som en ekonomisk tillgång – frilansaren i vårt exempel kommer att få mer jobb om hennes kolleger/konkurrenter uppfattar henne som pålitlig. Om banken (eller dina släktingar) anser dig pålitlig kan de låna dig pengar, annars inte. Detta med tillit har också skapat ett svårt huvudbry för den ekonomiska forskningen eftersom aktörer som bara ser till sitt egenintresse riskerar att skapa sociala fällor som är förödande för både dem själva och för gruppen/samhället. För den strikte *homo economicus* är det bästa alternativet om alla andra betalar sina skatter, källsorterar sitt avfall, inte fuskar med bidragen, betalar på tunnelbanan och färdas miljövänligt medan man själv agerar "fripassagerare". Men om alla agerar på detta sätt är ett destruktivt utfall givet – varken en rättsstat, hållbar miljö, fungerande kollektivtrafik eller en solidarisk välfärdspolitik blir möjligt.

Med den amerikanske statsvetaren Robert Putnam som inspiratör har det uppstått en omfattande forskning som visat att ett samhälles tillgång på socialt kapital har positiva effekter på sådant som den ekonomiska tillväxten, demokratis kvalitét och människornas egen tillfredsställelse med det liv de lever. Samhällen där tilliten mellan medborgarna är hög förefaller också ha lägre korruption, mindre kriminalitet och mindre av etniska konflikter. Det är naturligtvis inte lätt att mäta något så komplicerat som tillit men de försök som görs visar att variationen mellan olika länder är mycket stor. På frågan "i allmänhet, anser du att man kan lita på andra människor?", svarar omkring 60 procent ja i de nordiska länderna och omkring 30 procent i Mellan- och Sydeuropa. I länder som Turkiet, Filippinerna och Bosnien hamnar man på ner mot 10 procent. Forskningen om socialt kapital har fram tills nu präglats av en stor optimism – genom att "investera" i socialt kapital skulle det vara möjligt för samhällen att nå alla de goda ting som räknats upp ovan. I denna forskning har man inte enbart sysslat med surveyundersökningar utan det har också gjorts massvis med experiment för att utröna tillitens förutsättningar. Ett typexempel är att en liten grupp personer (vanligtvis studenter) får en blygsam summa pengar att hantera. De kan antingen välja att lägga alla pengarna i en gemensam pott vilket i så fall innebär att de lämnar experimentet med dubbelt så myck-

et som de satsat. Men förutsättningen är att alla ställer upp och lägger pengar i den gemensamma potten. Om inte, så innebär experimentet att de förlorar pengarna. Experimentpersonerna måste besluta sig utan att veta om hur de andra väljer att agera. Kan man lita på att alla andra ställer upp tjänar man dubbelt så mycket, men det finns naturligtvis en frestelse att agera "fripassagerare" och behålla sina pengar och se de andra förlora.

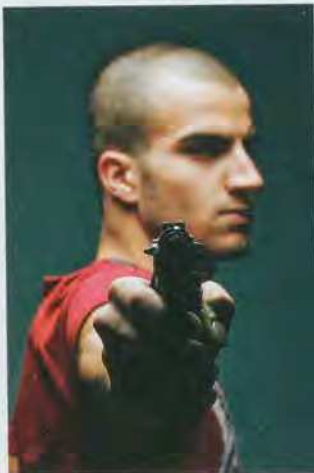
Varje sådant experiment kan naturligtvis varieras i det oändliga och det går inte att dra generella slutsatser från enskilda experiment. Men en del forskare har analyserat utfallet av en mycket stor mängd sådana experiment. Resultaten är både positiva och negativa. Det goda är att samarbete för gemensamma ändamål förekommer mycket mer än vad teorin om det ekonomiska egenintresset förutsätter. Människor i allmänhet är, lyckligtvis, inte så egenintresserade nytomaximerare som den dominerande ekonomiska teorin har antagit. Den andra goda nyheten är att möjligheten för aktörerna att

kommunicera och lära känna varandra starkt ökar graden av samarbete. Får "spelarna" bara ta en kopp kaffe och småprata med varandra en kvart före experimentet så ökar deras möjligheter att undvika den sociala fällan högst avsevärt. Den tredje goda nyheten är att kön inte verkar spela någon roll, det är inte så att män litar mera på och hellre samarbetar med män, och kvinnor med kvinnor. Forskare som hävdar att män bara ser män inom till exempel arbetslivet får således inget stöd i denna forskning.

Så långt de goda nyheterna. De mindre goda nyheterna är att det är oerhört lätt att i experimentell forskning som denna trigga gruppkonflikter. Det vill säga att om man har flera grupper som "spelar" så är det enkelt att få den inbördes tilliten inom grupperna att spilla över till misstro och konflikt mot den andra gruppen. En tolkning av dessa resultat är att tribalism, klantänkande och annat sådant vi-mot-dom-tänkande ligger djupt förankrat i den mänskliga naturen. Det vi ser runt om i världen av för alla inblandade parter djupt destruktiva religiösa, etniska och klanbaserade konflikter har således ett lika tungt som dystert stöd i denna forskning.

Denna problematik har nyligen fått ett starkt uppsving i vad som den brittiske statsvetaren Kenneth Newton kommit att kalla *the new liberal dilemma*. Bakgrunden är att ett rätt stort antal nya forskningsresultat gett vid handen att stora etniska skillnader i befolkningen har en tydlig negativ inverkan på det sociala kapitalet och i dess efterföljd då på alla de goda ting som följer med stor tillgång på socialt kapital. Den mycket optimistiska ton som tidigare präglade denna forskning har nu förbytts i en närmast dystopisk motsats. Inte minst gäller detta Robert Putnam själv som nyligen publicerat en rapport där han visar att i lokalsamhällen i USA med stor etnisk mångfald är det sociala kapitalet klart mindre. Folk litar mindre på andra människor (även på dem som tillhör deras egen etniska grupp!), de känner färre personer som de kan vända sig till när de behöver hjälp och de deltar mindre i allehanda frivilliga organisationer. Även andra forskare har visat att etnisk mångfald förefaller leda till mindre social tillit vilket i sin tur kan leda till mindre ekonomisk tillväxt.

Till en del kan detta förklaras med att korruption och andra likartade problem är högre i mera etniskt diversifierade samhällen. Detta gör det i sin tur svårt att ta in tillräckligt med skatt för att finansiera en tillräckligt bra offentlig förvaltning och jämlikhetsskapande sociala åtgärdsprogram. Mera etnisk mångfald går enligt denna

forskning också hand i hand med svårigheter att skapa social solidaritet och en gemensam medborgaranda, vilket är bakgrunden till "det nya liberala dilemmat" (där liberal skall förstås i sin amerikanska tappning som "allmänt vänster").

De flesta människor som står till vänster ideologiskt är å ena sidan starkt positivt inställda till det multikulturella projektet, till tolerans och till den kreativitet som mångfalden skapar. Å andra sidan är de naturligtvis också bekymrade inför utsikten att detta skulle kunna leda till att tilliten och det sociala kapitalet i samhället minskar med följande negativa konsekvenser för ekonomin, demokratin och den sociala solidariteten. Vi ser också i många länder i Europa en ökning av etniskt baserade konflikter vilka också i länder som Belgien, Holland, Danmark och Norge resulterat i uppkomsten av politiska partier som bekämpar denna utveckling. Framgången för Sverigedemokraterna i många kommuner är också ett tecken på detta.

Men är verkligen ökad etnisk mångfald negativt för den mellanmännsliga tilliten, det sociala kapitalet och den samhälleliga solidariteten i stort? Eller är det något som de i huvudsak amerikanska och brittiska forskarna har missat? Ett par alldeles färsk undersökningar gör att man kan ställa sig kritisk till att multikulturalism och etnisk mångfald självklart skulle ha de negativa effekter som utpekats ovan. En är faktiskt utvecklingen i det svenska samhället. Trots att Sverige under de senaste två-tre decennierna förändrats dramatiskt till att bli ett betydligt mer mångkulturellt samhälle så har inte den sociala tilliten minskat, åtminstone inte såsom detta kan mätas i surveyundersökningar.

Den amerikanske statsvetaren Eric Uslaner hävdar utifrån en uppsjö empiriska undersökningar att det inte är etnisk mångfald i sig som gör att den sociala tilliten minskar. Istället är det kombinationen av social och ekonomisk ojämlikhet och en särskild typ av bostadssegregation som är roten till problemet. Det sistnämnda handlar inte om bostadssegregation i allmänhet utan om det också etableras etniska bostadsområden, det vill säga sådana där en etnisk grupp helt dominerar. De danska forskarna Peter Nannestad och Gert Tinggaard Svendsen har undersökt vad som händer med förtroendet hos personer i Danmark som invandrat från länder där den sociala tilliten är mycket låg (till exempel Pakistan, Turkiet och Somalia). Invandrarnas tillit till andra människor ökar avsevärt i förhållande till ursprungslandet efter en tid i Danmark, och en betydelsefull faktor för detta är om de uppfattar att de har blivit rättvist behandlade av myndigheterna i Danmark. Utifrån svenska data har Staffan Kumlin och jag fått stöd för en likartad tes. Tilliten till andra människor för personer i Sverige med "utomnordisk bakgrund" påverkas klart positivt om de uppfattar att de blir rättvist behandlade och bemötta av svenska myndigheter.

Lägger man ihop dessa forskningsresultat så framträder en bild med några intressanta aspekter. Det första är att stark inre grupplojalitet kan resultera i svårartade gruppkonflikter. Detta är ett reellt dilemma som måste tas på allvar i det mångkulturella samhället. Det andra är att när förtroendet mellan individer och grupper "går sönder" så är det svårt att reparera. Det tredje är att detta kan ha svårartade konsekvenser för det sociala kapitalet i ett samhälle och därmed för den sociala solidariteten. Detta är emellertid inte hugget i sten – det är inte alls självklart att samhällen med ökad mångfald måste hamna i detta slags onda cirklar av ökad misstro och ökade gruppkonflikter. Botemedlen tycks vara fyra. För det första: att undvika alla former av etnisk sammanhållen bostadssegregation. "Chinatowns" och "Little Indias" må vara pittoreska men de förefaller

bidra starkt till social misstro mellan grupper. Av detta skäl finns det anledning att se mycket negativt på tendenserna till etnifiering av skolväsendet (inklusive förskoleväsendet) som verkar vara en oavsiktlig effekt av friskolereformen. För det andra är en ökad ekonomisk och social ojämlikhet förmodligen negativ. Framför allt förefaller förekomsten av en etniskt definierad "underklass" vara negativ för den sociala tilliten i samhället. För det tredje förefaller en stat med offentliga institutioner som uppfattas som rättfärdiga, opartiska, okorrumpade och kompetenta att möta människornas behov vara central för att skapa mellanmännslig tillit i samhället. Helt enkelt: om man inte kan lita på läraren, läkaren, polisen och förskoleföreståndaren, vem i detta samhälle kan man då lita på?

Det finns slutligen anledning att se med viss skepsis mot alla former av "positiv särbehandling" och till etniska grupper särskilt riktade offentliga åtgärdsprogram. Den grupp som programmen riktar sig mot utsätts för en svårhanterlig och ibland kränkande behovsprövning som lätt skapar misstänksamhet om att saker och ting inte gått korrekt till. För majoriteten kan sådana program skapa intryck av att principen om likabehandling inte gäller. Som andra välmenande avsteg från principerna om opartiskhet finns det risk att sådant underminerar förtroendet för de offentliga institutionerna vilket i sin tur minskar möjligheterna att via generella offentliga insatser öka den sociala och ekonomiska jämlikheten.

✶ **BO ROTHSTEIN** är professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

Vårböcker från Carlsson bokförlag

Teorier om mode

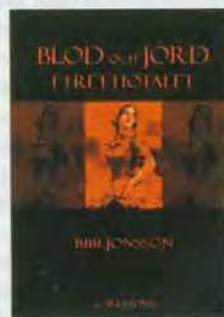
Lars Holmberg
inb, ill, 320 s.
978 91 7331 149 6

Mode är så mycket mer än kläder. Lars Holmberg undersöker det mångtydiga begreppet mode utifrån ett historiskt och teoretiskt perspektiv.

Blod och jord i trettiotalet

Bibi Jonsson
inb, ill, 449 s.
978 91 7331 151 9

Bibi Jonsson riktar här uppmärksamheten mot en bortglömd del av det litterära 1930-talet: kvinnorna och den antimoderna rörelsen.

CARLSSON BOKFÖRLAG
St Nygatan 31, box 2112, 103 13 Sthlm
www.carlssonbokforlag.se
08-54 52 14 80

Meningen med det virtuella livet

Internet skapar nya möjligheter att samla människor med gemensamma mål. Det kan uppfattas som hotfullt av etablerade massmedier. Skillnaderna mellan de virtuella och de reella gemenskaperna bör dock inte överdrivas.

✶ THOMAS GÜR

De virtuella gemenskaperna – sammanslutningar som använder internet som organisationsbas – har utvecklats till ett massfenomen.

Facebook, som snarare än en enda virtuell gemenskap är en (kommersiell) plattform för många olika virtuella nätverk, har närmare 70 miljoner aktiva användare världen över. Facebook hyser, utöver alla privata vänskapsnätverk, också drygt 55 000 nätverk som vilar på gemenskaper i region, sysselsättning, arbetsplats eller skola. Närmare hälften av alla Facebook-användare går in på sajten minst en gång om dagen.

Facebooks intäkter för 2007 låg kring 150 miljoner dollar, med en uppskattad vinst på 30 miljoner dollar. Med utgångspunkt i att Microsoft köpte 1,6 procent av Facebook för 240 miljoner dollar i oktober 2007, framkom det att företaget, åtminstone av Microsoft, värderades till cirka 15 miljarder dollar, eller 500 gånger sin årsvinst.

Blizzard, det bolag som står bakom online-spelet World of Warcraft (WoW), meddelade i början av året att spelet nu hade mer än 10 miljoner abonnenter.

I likhet med Facebooks samtliga användare utgör inte alla 10 miljoner spelarna i WoW en endagemenskap. Det handlar om en mångfald mindre och stratifierade gemenskaper där slutanvändaren, spelaren, kanske finns i en kompiskrets på ett tiotal personer eller i ett gille (guild) på upp till ett hundratal spelare.

En viktig skillnad är att spelarna i en online-värld som WoW har fler gemensamma referenspunkter kring den virtuella miljö som de finns i – alltså spelvärlden – i jämförelse med användare av sociala plattformar som Facebook eller MySpace. Det gör det lättare för en spelare i ett online-spel att byta till en annan gemenskap inom spelet (från en server till en annan eller från ett visst gille till ett annat). Det minskar vad som alla i branschen ger akt på, "churn rate" eller attritionskvot – andelen förlorade användare/abbonenter under en viss tidsperiod.

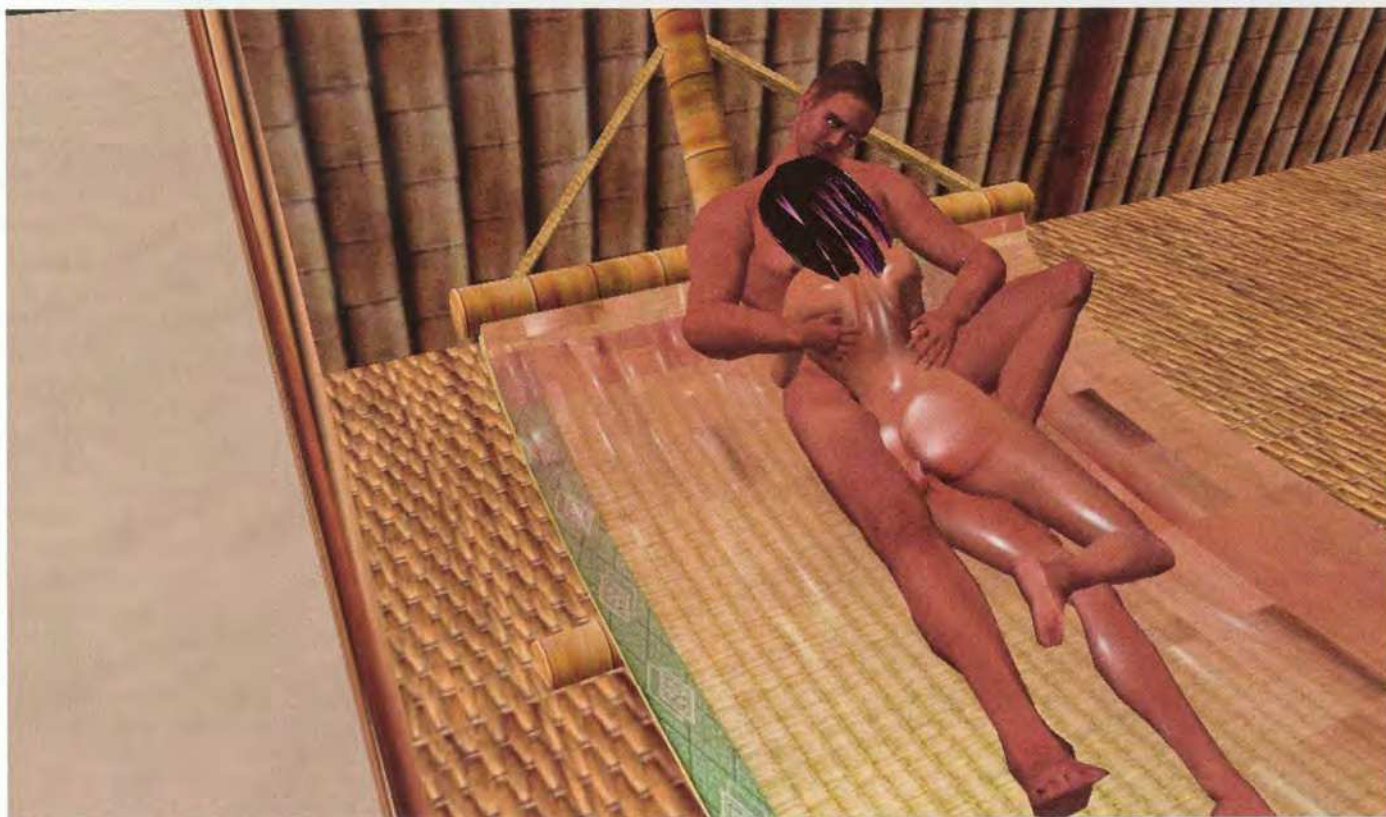
Vilka intäkter Blizzard har på WoW redovisas inte öppet, men ett reguljärt abonnemang på WoW går på cirka 100 kronor i månaden.

Vivendi Games, dotterbolag i Vivendi-koncernen och i vilket Blizzard, som också producerar andra spel, är flaggskeppet, omsatte förra året över 1 miljard euro.

Facebook och WoW är exempel på massiva kommersiella virtuella gemenskaper, som för sina användare samtidigt har lyckats att behålla småskalighet både i organisationsform och i upplevelse hos slutanvändarna. I den mindre skalan finns givetvis de miljontals virtuella gemenskaper som använder sig av olika former av social mjukvara som chatrooms, sändlistor, bloggar, internetfora, wikis etcetera. Människor från vitt skilda delar av världen förenas eftersom de har gemensamma intressen. Science fiction-författaren David Brin lanserade för några år sedan begreppet "hobby tribes" för att beskriva dem.

Längst ned på skalan finns de helt icke-kommersiella, mycket små och mycket kortvariga virtuella gemenskaperna, många gånger närmast spontant uppkomna kring ett speciellt intresse eller en speciell fråga. Sådana har givetvis alltid funnits i det verkliga livet. Men internet minskar kraftigt de informations- och organisationskostnader som behövs för att få till stånd en sådan gemenskap, genom att bland annat upphäva de geografiska restriktionerna och minska kostnaderna för kommunikationen. Från platser till rymder, som det kom att heta när den "nya ekonomin" började diskuteras för ett decennium sedan.

Ett svenskt exempel på en sådan halvt spontant organiserad gemenskap kring en enskild fråga är "Bevara oss från gatuvaldet", som hösten 2007 skapades av femtonårige Anton Abele, just som en Facebook-grupp. Bakgrunden var dödsmisshandeln av en tonåring på Kungsholmen i Stockholm. Gruppen fick på kort tid över 100 000 medlemmar. På basis av initiativet samlades, någon vecka efter dödsmisshandeln, cirka 10 000 människor i Kungsträdgården i en manifestation. Och i februari 2008 hölls en kombinerad manifestation och ett workshopmöte i Stockholms stadshus på samma tema, med cirka 1 000 personer och bland andra kronprinses-

✧ Kärlek i det 21:a århundradet.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

san Viktoria och justitieminister Beatrice Ask som medverkande. Den halvt spontana virtuella gemenskapen, organiserad av en eldsjäl, gick gradvis över till en tydligare samordnad och i vissa avseenden institutionaliserad gemenskap/organisation i den reella världen. Idag är Abele, betecknande nog, engagerad i föreningen Stop-pa Gatuvåldet och dess hemsida.

Att det många gånger är en enskild initiativtagare som Abele som kommer att stå i centrum för den mobilisering som sker, skymmer stundtals de spontana, oorganiserade och ledarlösa pådrag som via olika kanaler på internet kan uppstå i en enskild fråga.

Ett exempel på en sådan mobilisering – som också signifikant nog av föremålet för uppmärksamheten ansågs ha varit organiserad – förekom i kontroversen mellan författaren Johan Norberg och DN:s kulturchef Maria Schottenius.

Schottenius vägrade att låta Norberg få replik på en artikel där artikelförfattaren uppenbart hade farit med lögn om hans ståndpunkter. Hon fick då ett stort antal mejl från DN-läsare. Ett hundratal bloggare tog upp frågan och protesterade mot att Norberg inte fick bemöta lögnerna på samma sidor som de hade varit publicerade.

Schottenius skrev därefter i en artikel att hon varit föremål för en "uppskruvad, manisk mejlattack med invektiv som verkar inspirerade av splatterfilmer". Hon menade att Norbergs politiska ideologi hos hans "hejdukar" tog sig "uttryck i ett språkbruk som går ut på att jag borde hängas och skjutas och att blodet ska flyta".

Journalisten Anders Mildner skrev på *Sydsvenskans* blogg att Schottenius ursprungliga text i DN för tio år sedan "haft möjlighet att vara sista ordet i diskussionen. Idag är det lätt att se att retoriken faller platt, alldeles oavsett var man står i saken. Mediernas roll är inte längre att leka mötesordförande och sätta streck i debatten." Mildner framhöll som exempel på den förändring som skett, hur en bloggare, Joakim Lundblad, på eget initiativ startade en öppen blogg, "Öppna brev till DN Kultur". Där kunde vem som helst

lägga in sin mejlväxling med DN, DN Kultur och Maria Schottenius, så att alla kunde "göra sin egen bedömning", som Mildner skrev.

Lundblad förklarade att avsikten med bloggen var "ökad transparens i samhällsdebatten" och "inte att visa att Schottenius omöjligt kan ha fått hotbrev, utan att visa att långt ifrån alla brev hon fick var hotbrev". Under den vecka som bloggen var öppen lades det in ett 30-tal mejl-konversationer med Schottenius och andra DN-medarbetare angående behandlingen av Norberg.

Schottenius själv var emellertid inte övertygad om att reaktionerna mot den behandling av Johan Norberg som hon ansvarade för hade tillkommit på ett spontant sätt. I en intervju menade hon att "det är en jättestor lobbyorganisation som hatbombar mig". På frågan om hon upplevde att detta var en organiserad kampanj, svarade Schottenius: "Ja, absolut, det är alldeles för mycket på en gång för att det inte skulle vara det."

Spontant tillkomna rörelser som förenas kring en viss fråga eller ett mål, eller spontan, ofta evolutionär, frambringad ordning är välkända fenomen för samhällsvetenskaperna och i politiska sammanhang. De tidigare omtalade minskade transaktions- och informationskostnaderna på nätet gör det idag lättare än tidigare att sådana rörelser eller en sådan ordning uppstår, formeras, agerar, och att detta sker med större antal deltagare och med större genomslagskraft än förr. Nätet övergår från massmedier till trasselmedier, som Kevin Kelly, författaren till *New Rules for the New Economy*, skrev för tio år sedan.

Schottenius reaktion, att det var en "jättestor lobbyorganisation" som låg bakom, och hennes belägg för denna tes – att "det är alldeles för mycket på en gång för att det inte skulle vara det" – tyder emellertid på att hon förmodligen inte har insett den mångfaldigande kraft som spontana skeenden i den virtuella världen kan få via de verktyg som tillhandahålls av internet.

Kommersiella "community"-projekt som WoW och Facebook är »

framgångshistorier, och halvt spontana och spontana gemenskaper uppstår ständigt kring allt mer partikulära frågor på internet. Samtidigt kan man se hur många tidigare ekonomiskt framgångsrika eller lovande projekt går i stå eller till och med tappar mark – inte därför att de är administrativt eller ekonomiskt misskött, utan därför att de inte förmår att behålla sina användare.

Sålunda framgick det i mars 2008 att i snitt var fjärde användare sedan 2007 hade övergivit svenska community-sajter som Lunarstorm, Hamsterpaj, Playahead och Bubblare. Tappet för Lunarstorm låg på dryga 60 procent, för Bubblare (som ägs av Eniro) på 50 procent och för Playahead på närmare 30 procent. Nuvarande ägaren har hittills investerat närmare 400 miljoner kronor i Lunarstorm, som då dessa rader skrevs, påstods vara ute för försäljning. I början av 2007 förvärvade MTG Playahead för dryga 100 miljoner kronor. Bakom de svenska community-sajternas förluster anses ligga den ökande konkurrensen från just internationella aktörer som Facebook och Myspace.

Men valet av forum för den virtuella sociala gemenskapen i ett mer mode- och trendperspektiv har också betydelse. I början av 2008 kom för första gången siffror som visade att inte heller Facebook stod immun mot *attrition*. Mellan december 2007 och januari 2008 minskade andelen användare av Facebook i Storbritannien, sajten näst största marknad efter USA, med 400 000 personer, från 8,9 till 8,5 miljoner. En förklaring, från Nic Howell på tidskriften *New Media Age*, handlade om varumärkeserodering, att sajten inte var lika populär bland sin kärna av yngre användare:

”Socialt nätverkande handlar lika mycket om vem som finns på sajten, som vem som inte finns där – när parlamentsledamöter från Tories eller större koncerner lägger upp sina profiler på Facebook devalveras dess varumärke, vilket driver dess kärnanvändare i armarna på nyare och mer trovärdiga alternativ.”

Den medialt mycket uppmärksammade online-världen Second Life är en annan virtuell gemenskap som har råkat ut för en liknande varumärkeserodering. Där kan användarna växla in riktiga pengar till virtuella pengar, Lindendollars, och köpa och sälja mark eller virtuella objekt och föremål. Pengarna tillhandahålls av det företag som förestår världen, Linden Research. Initialt har medierna förmedlat entusiastiska rapporter om personer som inte bara tjänar sitt levebröd på det här sättet utan även har kunnat bli skapligt förmögna.

Visserligen har Second Life enligt egen utsaga 13 miljoner användare, men det finns inga tillförlitliga siffror angående hur många av dessa som är aktiva. Statistik tyder emellertid på att det i snitt är cirka 40 000 användare inloggade vid varje enskilt tillfälle och att det finns cirka 200 000 aktiva användare, som lägger mer än en total vecka om året på sin närvaro i Second Life.

Ett stort antal etablerade företag och organisationer i den reella världen, och nu på senare tid också myndigheter och stater, har lagt upp representationskontor på sajten. Sverige har en virtuell ambassad som lär ha kring 300 besök per dag, vilket i sammanhanget bör anses vara en bra siffra.

Men huvuddelen av alla områden i den virtuella världen är helt tomma på folk och så sent som för ett år sedan hade signifikant nog inte något enda legitimt företag i den reella världen gjort en nettovinst på sina aktiviteter på Second Life. Detta är i sig ändå inte ett helt rättvisande kriterium på framgång, eftersom vissa företag använder sig av sina virtuella kontor och sin virtuella närvaro till andra ändamål än intäkter, till exempel varumärkesexponering eller för interna aktiviteter. När det gäller den svenska ambassaden på Second Life, kunde Svenska institutet också konstatera att ambassadinstal-

lationen och ambassadens invigning av utrikesminister Carl Bildt (representerad av sin avatar) kom att generera mycket stor medial uppmärksamhet också i utlandet.

De aktiviteter i Second Life som har gett vinster är försäljning av avstyckade landområden, tillverkning av avatarattribut i viss mån och olika former av virtuella sexuella tjänster, samt, givetvis, olika slags bedrägerier, främst via privata bank- och växlingsaktiviteter kopplade till reella pengar/Lindendollars. Sålunda meddelade Linden Research i januari i år att alla banker på Second Life skulle stängas om de inte kunde belägga att de hade licens att idka bankrörelse i den reella världen också. Företaget hade dessförinnan förbjudit organiserandet av hasardspel på Second Life.

I två mycket uppmärksammade artiklar på nätet hävdade analytikern och ekonomen Randolph Harrison att Second Lifes ekonomi var ett nollsummespel (alla virtuella pengar i spelet har sitt ursprung i reella pengar och Linden Research tillför kontinuerligt egna pengar till Second Life). Harrison menade att Second Life var att likna vid ett pyramidspel eller mer exakt ett High Yield Investment Program, HYIP, slarvigt beskriven som en *Ponzi scheme*, efter den amerikanska svindlaren Charles Ponzi, verksam på 1920-talet.

Harrison har extrapolerat att Linden Research till utgången av 2008 måste registrera närmare 45 miljoner unika användare för att kunna upprätthålla den nuvarande penningekonomin i Second Life. Alternativet är att radikalt omforma den, till exempel genom en omfattande devalvering av den virtuella valutans värde. Harrison föreslog därför beteckningen Sad Life på denna virtuella värld.

Men det är med stor sannolikhet inte den orediga ekonomin och besvikelsen över ej uppfyllda förväntningar om virtuellt genererade reella rikedomar som är Second Lifes allvarligaste problem. Inte heller är huvudproblemet den, med dagens mått mätt, undermåliga grafiken, med organiska föremål som är kantiga och platta, och avataransikten som är orörliga och lätt kubistiska (vilket delvis är motiverat av att man vill nå så många användare som möjligt utan tillgång till höghastighetsbredband). Inte heller är det värsta det – också av entusiastiska användare – erkänt krångliga gränssnittet för att tillverka virtuella föremål.

Nej, huvudproblemet för Second Life är snarare att det inte finns något att göra i denna virtuella värld.

Man kan åka runt och turista på olika omskrivna ställen (till exempel Sveriges ambassad, som är en av de omvittnat mer avancerade konstruktionerna i Second Life), se ett stort antal tomma kontor och byggnader, hamna på några märkliga diskotek och dansställen och avvisa propåer om erbjudanden om vanliga eller ovanliga virtuella sexuella tjänster. (Linden Research har emellertid förbjudit utövandet av virtuella våldtäkter och virtuell pedofili samt förmedlandet av reell barnpornografi.) Därefter kan man i bästa fall hitta en grupp med avatarer som står eller sitter och diskuterar något, men som inte gör så mycket mer.

En uppenbar fördel med Second Life är däremot de många utbildningstillfällen eller seminarier som erbjuds – men samtidigt kan man konstatera att även de privatundervisare som försöker ta betalt för sina tjänster näppeligen kan försörja sig på detta. Second Life, och andra virtuella världar i likhet med den, fungerar bäst som mötesplatser för olika slags events – i den reella världen utannonserade seminarier, organisations- eller företagsträffar eller uppträdanden som man kan företa på sajten och där låta avatarerna ”se varandra i ansiktet” istället för att kommunicera via gruppsamtal per telefon, i ett chatt-rum eller via en dyr videokonferens.

Men faktum är ändå att Second Life är en väldigt öde och därför

ointressant värld – typiskt nog uppskattas churn-rate för Second Life till över 90 procent, alltså att endast tio procent av dem som har anmält sig använder sajten vid mer än något enstaka tillfälle.

Second Lifes grundidé är att deltagarna själva skapar mening i den virtuella tillvaron. En utmaning för ett kommersiellt företag är emellertid att få dessa meningsskapande aktiviteter att bli så omfattande att det går att tjäna pengar på dem.

För de flesta människor skapas mening i tillvaron genom att övervinna utmaningar tillsammans med andra likasinnade i relativt små grupper – i en ödesgemenskap med människor som man känner och känner för. I det perspektivet är de virtuella spelvärldarna, som kontinuerligt ger spelaren olika former av uppdrag att utföra och utmaningar att övervinna, vilka ofta inte går att genomföra framgångsrikt om man inte samarbetar med andra, betydligt mer framgångsrika som meningsskapare i stor, och ekonomiskt exploaterbar, skala.

Spel som Word of Warcraft bygger på att spelaren startar på en nybörjarnivå utan färdigheter, pengar och utrustning och gradvis avancerar genom olika nivåer – *levels* – samtidigt som spelupplägget också kräver att man både i sin spelarroll och i sina övriga färdigheter (till exempel de yrken som man väljer att utveckla) specialiserar sig. Förflyttningen uppåt genom nivåerna blir en personlig resa "from rags to riches", och bäst görs detta i samarbete med andra spelare. Och ju högre nivåer man når, desto svårare utmaningar kan man ta sig an tillsammans med sina medspelare.

Gemenskapsbildande grupper, organisationer och samband förekommer på ett flertal nivåer i WoW. Den enklaste är en ofta tillfälligt hopsatt grupp, en PUG (Pick Up Group) på två till fem personer som behövs för att genomföra en uppgift (*quest*) eller för att rensa ett avgränsat område, en *instance* – alltså en spelplats som bara den aktuella gruppen har tillträde till.

Sådana *instances* finns också för grupper av tio, tjugofem eller fyrtio spelare, så kallade råddgrupper – *raid groups*. Eftersom så stora grupper kräver tydlig ledning och samordning, företas de ofta av spelare som ingår i ett gille som sedan tidigare känner varandra och som också bistår varandra i andra sammanhang så som tillverkning av föremål som till exempel vapen och utrustningar eller specialförmågor kopplade till dessa föremål, *enchancements*.

Gillena, med medlemsantal som kan uppgå från 10 till 200 spelare, är hierarkiska organisationer, sköts av eldsjälur som hanterar allt från arbetsdelning till hemsidor. De styr gillet som upplysta despoter. Ett gille kan vara allt från en socialt inriktad gemenskap till så kallad *raid-guild* med hardcore-spelare som disciplinerat träffas de flesta dagarna i veckan för att spela tillsammans timmar i sträck. Gillena är således inte demokratiska strukturer med medlemsavgifter – även om det finns gillen som upptar skatt för gemensamma aktiviteter och inköp – och beslutande församlingar. Men skulle despoten bli allt för excentrisk kommer gillet snabbt att förlora sina medlemmar.

De flesta gillen är kortlivade men en del består i flera år. Vissa är i sin medlemsrekrytering begränsade till ett särskilt språkområde eller region/land, medan de som består av äldre medlemmar ofta har en internationell rekryteringsbas, och verkar också vara mer uthålliga. I många gillen träffas medlemmarna någon gång om året i den reella världen i olika organiserade sammanhang. Ett av de internationella gillen som jag själv har tillhört i ett online-spel hade årliga grillkvällar på sommaren med efterföljande övernattnings i olika länder i Europa, och de som inte hade kunnat eller velat delta kunde så småningom ta del av tillställningen via rapporter och bilder, även rörliga sådana, på gillet hemsida.

Utöver *instances* tillhandahåller också spelet arenor och stridsområden, *battle grounds*, för spelare att samverka i. Arenalagen är fasta konstellationer medan det på *battle grounds* är slumpmässigt sammanförda spelare som måste samarbeta mot motståndare som i sin tur också är slumpmässigt sammanförda i grupper från tio till fyrtio personer.

Spelarna i WoW är av tekniska skäl fördelade i flera hundra serverar med upp till 20 000 spelare per server, och Blizzard har på senare tid också introducerat spelutmaningar som kräver att hela servern utför ett stort antal *quests* för att vissa nya spelfält och spelområden skall bli tillgängliga. Numera håller en del av spelarna i en server också reda på hur deras makro-gemenskap på servern ligger till, i lösningen av en övergripande uppgift jämfört med andra serverar.

Och allt inramas i en övergripande och framskridande berättelse om en kamp mellan två allianser, The Horde och The Alliance, vilka i sin tur utgörs av fyra olika samverkande arter – "races" – på var sida. En berättelse som visserligen relativt få av spelarna följer i detalj, men där kontrahenterna har tydliga identifikationsmarkörer, som att spelare från the Horde och the Alliance inte kan kommunicera med varandra skriftligen. (Däremot med känslöförmädlade gester – *emotes* – som kan förmedla allt från tacksamhet till förakt – man anger motspelaren som mål och skriver till exempel kommandot "/chicken" varpå ens karaktär springer runt motståndarens avatar, med händerna mot kroppen och armbågarna utåt och flaxar med armarna och utstöter kluckanden.)

Eftersom WoW har expanderat så kraftigt under de två senaste åren, har Blizzard introducerat ytterligare ett sätt att behålla de nytilkomna spelarna. Avancemang genom nivåerna ett till och med den gamla högsta nivån går nu mycket snabbare än tidigare. Tidigare nivåer och områden som var svårtillgängliga har gjorts lättillgängliga. Samtidigt har, i syfte att inte tappa erfarna kärnspelare, nya och svårare områden introducerats.

Blizzard har således framgångsrikt lagt sig vinn om att dels möjliggöra, ja i det närmaste tvinga fram, spelargemenskaper på ett flertal olika nivåer. Dels gjort spelet närmast teleologiskt, med ständigt nya mål i sikte som spelaren kan (vill) sträva att nå.

Ekonomien Edward Castronova har övertygande beskrivit hur de virtuella spelvärldarna som WoW återintroducerar leken/spelet som ett element i tillvaron, efter Jean Piagets tes om leken som en väsentlig aspekt av vår utveckling. Castronova poängterar att spelets attraktivitet bygger på att de tillhandahåller en mening i den virtuella tillvaron, att lösa uppgifter i samarbete med andra. Det är ironiskt att de som spelar sådana spel samtidigt beskrivs som socialt missanpassade, skriver Castronova.

Så framskymtar receptet för framgång. Det som utmärker de framgångsrika virtuella gemenskaperna på nätet, från Facebook-grupper och spontana proteströrelser till gillena i massiva rollspel, är deras förmåga att bibringa deltagarna en mening med den sociala gemenskapen. Detta oavsett om meningsskapandet sker för en kort eller för en längre tid. Oavsett om det handlar om en organiserad eller spontan tillkommen aktivitet. Oavsett om syftet är kommersiellt eller ideellt. Oavsett om det handlar om att bekämpa orättvisor och åstadkomma förbättringar i den reella världen eller att döda monster och leka krig i den virtuella.

Inte överraskande är det samma mekanismer som skapar mening i det virtuella livet som i det reella: samverkan med likasinnade människor mot ett gemensamt mål.

✱ THOMAS GÜR är frilansskribent och programledare för Global Axess.

Stamtänkande sargar Kenya

Liksom andra afrikanska länder har Kenya genomgått en snabb urbanisering. Men fortfarande hyser många en större lojalitet med sin etniska grupp än med nationen.

LEIF NORRMAN

Plötsligt var det Kenya som stod i brand. Den etniska rensningen var så ohämmat grym att en chockad värld drog efter andan. Kvinnor och barn från en folkgrupp brändes ihjäl i en kyrka. Utanför stod mobb och "krigare" från en annan etnisk grupp beväpnade med pangas och machetes och stoppade alla försök att undkomma lågorna. Granne fördrev granne med eld och våld i byar och städer. Vägarna spärrades av barrikader där folk stoppades och dödades om de hade fel efternamn, det vill säga ett som rörde deras etniska tillhörighet.

I en region där konflikter och inbördeskrig pågått i decennier hade Kenya fått symbolisera stabilitet, utveckling och trygghet. Så händer detta, minst 1 500 människor dödade på grund av sin etnicitet och 600 000 fördrivna från sina hem.

Förvåningen i omvärlden var stor. Det var den till en del även i Kenya under konfliktens början talade unga kenyaner om för världens media att etniskt hat var helt främmande för dem.

Stam och stamtänkande, tribalism, är ord som särskilt vi skandinaver ofta finner nedsättande, rent av rasistiska. Fula ord. Vi talar gärna utan särskild hänsyn om etniska motsättningar på Balkan. Men när det gäller Afrika finner vi det svårt. Att tala kritiskt om stamtänkande och afrikaners hänsynslösa gynnande av den egna etniska gruppen är som att lägga börd på en kontinent vi mest vill tycka synd om, en oskyldig, utsugen och drabbad del av världen. Det dåliga samvetet för de skador kolonialismen åsamkade Afrika har slagit klorna i oss alla.

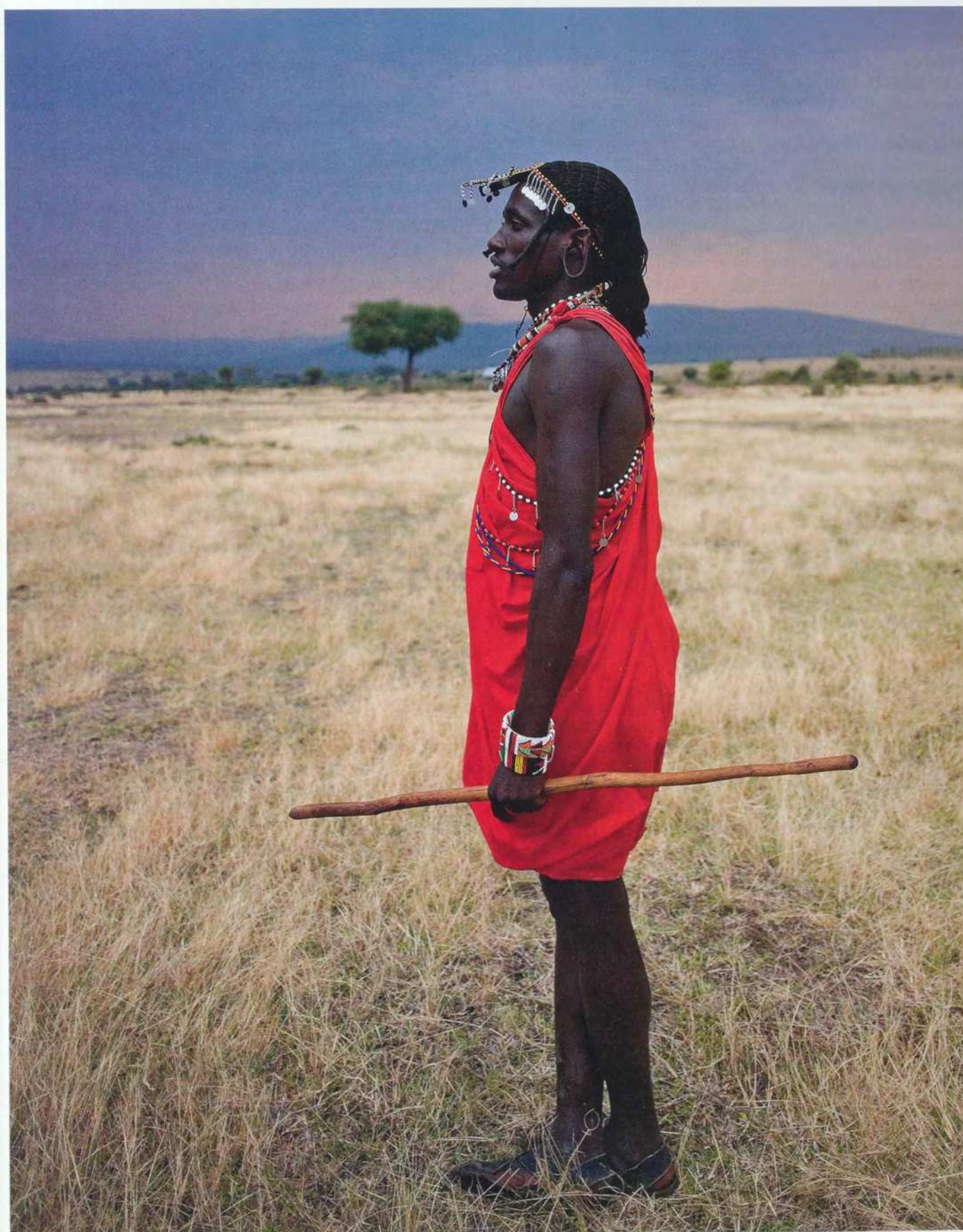
De fula orden blev dock relevanta och fullt adekvata i Kenya. Det har de varit hela tiden även om en kenyansk politiker aldrig skulle vidgå det offentligt. Varje kenyansk politiker som hoppas på en statsmannaroll beklagar och fördömer stamtänkande. I själva verket är han eller hon oftast snärjd av det, och beroende, eftersom kenyaner som så många andra afrikaner röstar efter etnisk tillhörighet.

Etnicitet i Kenya är en fråga om kultur och tradition, en tillhörighet som avgränsar sociala nätverk och bestämmer politiskt inflytande. Men det är inte alltid lätt att se för en utomstående.

Att omvärlden blev chockad över bestialiteten i den etniska rensningen i Kenya är begripligt, liksom bestörtningen över de vulgära och förenklade argument som användes för att rättfärdiga våldet. Den stora förvåningen över att även Kenya är en nation uppdelad efter etniska lojaliteter är svårare att förstå.

Efteråt kom de ut bland golfspelarna på Karen Country Club, leende som Cheshire-katter, skrev en betraktare. De två som till slut kom ut från de långa förhandlingarna om maktindelningen var Mwai Kibaki och Raila Odinga. En kikuyu och en luo.

Båda hade utropat sig till segrare i presidentvalet tre månader tidigare. Ett val som observatörerna kritiserade och som den sittande presidenten Mwai Kibakis män riggade. Ett ganska vanligt afrikanskt val således. Men antingen hade kikuyueliten runt presidenten varken räknat med missnöjet över den eviga korruption som »

tränger ända ner i de fattigas vardag och förpestar den – eller med den etniska sprängkraften som låg i att utmanaren Raila Odinga var luo. Eller också struntade de helt kallt i det. Det falska valresultatet släppte loss en stormflod av uppdämt etniskt betingat missnöje.

De två självbelåtet leende ledarna på Karen Country Club hade båda spelat ett högt spel och båda framställde sig nu som vinnare. Lika många ministerposter för respektive partier i regeringen och lika exekutiva. En som president och den andre som premiärminister. Båda har dock fortsatt att försöka undergräva den andres reel-la makt.

I lägren med långa rader av tält kände sig ingen som segrare. Där fanns bara människor som inte längre hade några hem. IDP – Internally Displaced People – är den senaste beteckningen på dem. Där sitter bitterheten och skräcken kvar mycket djupare än i den pragmatiskt slipade elitens medvetande.

Det finns omkring tjugo större etniska grupper i Kenya. Rikast och mäktigast är kikuyu, som dominerat den ekonomiska och politiska sfären sedan självständigheten 1963.

Jomo Kenyatta är portalfiguren, han var ledare för mau-mau-upproret mot britterna. Hans folk, kikuyu, trängdes undan från det tempererade höglandet som var förträffligt för kaffe- och teplantager. Under upproret kämpade luo, från västra delen av landet, och kikuyu tillsammans. För att slå ner upproret värvade britterna krigare från andra etniska grupper som redan hade en avog inställning till kikuyu och så byggdes de etniska motsättningarna på ytterligare.

Kikuyu var de som förlorade mest mark till kolonialmaktens farmare. Men det var också den grupp som britterna mest använde till lägre tjänstemän på lokalplanet, den grupp som fick utbildning. När självständigheten kom var det också kikuyu som hade mest inflytande och tillskansade sig störst ekonomisk kompensation. De kunde etablera sig i områden där andra etniska grupper fanns, till exempel i Rift Valley, den breda, långa och bördiga förkastningssprickan där kalenjin av tradition dominerade.

Jomo Kenyatta, som lyckats ena de stora stammarna i kampen mot kolonialismen, blev snabbt en despot som gav förlåningar och kontrakt åt den egna gruppen, kikuyu. Korruptionen blev under Jomo Kenyatta snabbt en del av Kenyas ekonomiska liv och har sedan dess genomsyrat allt politiskt handlande. Kenya är också idag en av de mest korrupta staterna i världen. Mycket få kontrakt eller avtal sluts i Kenya utan att en stor procent går direkt ner i fickorna på maktbävarer.

Dagens president, Mwai Kibaki, tillhörde den allra innersta cirkeln runt Jomo Kenyatta. När Mwai Kibaki valdes 2002 var det bland annat på löftet att bekämpa korruptionen. Ett tomt löfte har det visat sig. Oginga Odinga var luo och vicepresident. Han är far till Raila Odinga, den ene av den nuvarande maktkampens två huvudfigurer. Så tätt löper alltså trådarna i Kenyas politiska elit och ändå har det snart gått femtio år sedan självständigheten kom inom räckhåll.

Oginga Odinga tålde inte den nakna roffarmentalitet som Jomo Kenyatta tillät och som gynnade kikuyu mest. Han gick ur regeringspartiet Kanu i protest mot att klyftorna ökade i samhället och mellan de etniska grupperna.

När den respekterade ministern Tom Mboya, en luo, mördades på öppen gata i Nairobi 1969 blev den etniska splittringen ännu större. Luo var övertygade om att Jomo Kenyatta låg bakom mordet. Kenyatta styrde landet, som i praktiken var en enpartistat innan det blev det också genom författningen, med sina närmaste förtrogna, alla kikuyu.

När Jomo Kenyatta avled 1978 hade han låtit eliminera de star-

kaste politiska rivalerna. Det blev vicepresidenten Daniel arap Moi – av de flesta då betraktad som en politisk nolla som inte skulle hota kikuyus makt – efterträdde honom.

Moi tillhörde dessutom kalenjin, en mindre etnisk grupp. Men han kom att hålla sig kvar vid makten i 24 år. Han hade en långt större politisk slughet än vad omgivningen trott. Han red ut kupp försök, återkommande studentuppror och Oginga Odingas envisa vägran att rätta in sig i Kanu-partiet igen.

Daniel arap Moisis slughet uteslöt inte brutala metoder. I det smutsigula höghuset som kallades Nyayo House intill Uhuru Highway i Nairobi fanns cellerna där såväl journalister som oppositionspolitiker och aktivister misshandlades och torterades. Så nära ligger det parlamentet och Intercontinental att jag ibland tyckte jag borde kunna höra skriken in på hotellrummet när Nairobis trånga lilla stadskärna blivit kvällstyst.

Raila Odinga satt fängslad utan dom i sex år under denna tid.

1989 mördades utrikesminister Robert Ouko, luo. Det har antagits att Ouko tänkte försöka ingripa mot andra ministrars skamlösa korruption, främst den notoriske Nicholas Biwott som stod presidenten nära. Att det mordet hade bäring ända upp till toppen trodde de flesta, luo var övertygade om det.

Kraven på demokrati och flerpartisystem växte i början av 1990-talet, trots att Afrikas många livstidsdespoter kämpade emot. Fler partier skulle uppmuntra tribalism på bekostnad av nationalismen, hävdade de. Ett argument som de främst använde för att behålla makten, men som till stor del var sant.

Inför valet 1992 fick president Moi ge efter, andra partier än Kanu tilläts delta. Oginga Odinga var med och drev på för demokratiska val och var en av grundarna av Ford, Forum for the Restoration of Democracy. Jag skulle följa honom en dag under valkampanjen.

Det var mitt första afrikanska val som journalist och det ägde rum i en atmosfär laddad med etnisk animositet. Närmare tusen människor hade redan dött och tiotusentals tvingats fly. De etniska striderna utspelades också den gången främst i Rift Valley och västra Kenya. Kalenjin, president Moisis etniska grupp, försökte rensa ut kikuyu och de hade givetvis uppmuntrats uppifrån.

Oginga Odinga hade tjocka glasögon, smårutig keps, skjorta, slips och pullover under kavajen, pressvecksbyxor och välputsade skor. Han hade smält in väl på en Londongata, som pensionerad lärare kanske. Men vi skulle ut i dammiga byar och småstäder. Han var en bit över 80 år, fortfarande entusiastisk.

Vår lilla karavan av bilar startade tidigt och det var ännu förmiddag när vi kom till den första byn. Alla andra af-fischer än regeringspartiets var nervösa. Vi körde in på det lilla sandiga torget och Oginga Odinga tog fram en megafon och började tala. Sakta, prövande närma-de sig några åhörare. Efter en kvart hade ett par hundra slutit upp, fler skulle nog inte komma.

Då slog de till. Hur de kunde dyka upp så plötsligt förstod jag inte. Baseballträn dunkades med skrämmande kraft in i huvuden och ryggar, ljudet när de träffades fick mig att må illa. Långa, svarta träbatonger svingades obönhörligt över allt som rörde sig. Paniken var total. Helt oförberedd slog jag i marken, lyckligtvis bakom en kraftig trädstam som stod som en vattendelare i den rusande människoskocken.

Det var över på någon minut, åhörarna försvann, de civilklädda poliserna med baseballträn och regeringspartiets våldsamma politiker likaså. Ett dammoln svävade över torget efter tumultet, i sanden syntes blodspår.

Vi klev in i våra bilar och körde vidare till nästa plats där exakt

samma sak upprepades. Sju gånger den dagen steg Oginga Odinga ut ur sin bil och började tala i sin högtalare, varje gång slutade det med överfall, dunkande baseballträn och vild flykt.

När kvällen kom satt jag dammig, trött och omskakad men utan större blesstyrer bredvid Oginga Odinga. Den smärutiga kepsen var inte ens tillbucklad, han skrockade och ögonen spelade bakom de tjocka glasen. Han tyckte det hade gått bra, regeringspartiet var oroligt, enpartisystemet sjöng på sista versen. Det var, förstod jag, en ganska normal dag i ett afrikanskt val. De utkämpas sällan bara med idéer och argument. Mötesförbud, sabotage och våld hör till bilden, också i de val som betecknas som fria.

Regeringspartiet vann förstås.

Under påföljande kenyanska valrörelse följde jag en kvinnlig oppositionspolitiker. Hon hade precis kommit ut från sjukhuset efter att ha blivit misshandlad till medvetslöshet och lämnats att dö på vägen. När vi nu satt i en bil på väg till ett möte skrek hon plötsligt till av fasa och slog händerna för ansiktet.

– Den svarta bilen, snyftade hon fram, den där svarta bilen, det var de som gjorde det.

En stor, svart Mercedes med män i mörka kostymer och solglasögon hade långsamt kört förbi oss. Det var vicepresident George Saitoti's hejdukar. Vi befann oss i hans valkrets. Han tänkte inte förlora. George Saitoti var kikuyu men hävdade ibland att han var masaj eftersom den etniska gruppen var störst i valkretsen. Det var inga vykortsmasajer precis som han skickade ut för att misshandla och skrämma andra politiker. Eller för att attackera dem som deltog i möten inne i Nairobi. Masajerna slog till med skrämmande brutalitet på Saitoti's order. Inne i hotellvestibulerna väntade turisterna på sin safarier och hängav sig åt *Out of Africa*-drömmar och romantiserad Karen Blixen-stämning. De älskade de ståtliga masajerna.

De grupper som stod för våldet i år har inte heller avancerade vapen, och det gör dödan det ännu mer bestialiskt. Machetes, pangas, klubbor, förgiftade pilar och inte minst eld, det duger mot vanligt småfolk.

Miliserna, som inte är några snabbt hopradsade grupper av arga unga män utan har varit paramilitärt aktiva i flera år i sina respektive områden, har ofta direkt stöd från sin etniska grupps toppskikt. Så är till exempel Mungiki kikuyu, Kalenjin Warriors förstås kalenjin, Sabaot Land and Defence Force en undergrupp till kalenjin, Chinkororo är kisii, Taliban huvudsakligen luo och aktiv i Mathare i Nairobis slum, Baghdad Boys, luo, i Kibera – det andra stora slumområdet i Nairobi och Kosovo som består mest av luo och luhya, också i Kibera.

Under många år kom jag ganska regelbundet till Nairobi. Det är Östafrikas knutpunkt, man måste ofta den vägen för att ta sig vidare till regionens stora och mer uppmärksamade konflikter: Somalia, Etiopien, Sudan, Uganda och Rwanda.

För varje gång jag kom tycktes ett nytt höghus med glasfasad ha påbörjats. Och för varje gång tycktes gator och trottoarer ha fått ännu fler livsfarliga gropar och hål. Pengar från den stora korruptionen investerades av eliten och tvättades i de stora projekten. Men det finns inte allmänna medel för att reparera gator.

Samtidigt kunde jag också se hur Nairobis slum bara växte. Mathare Valley var för inte så många årtionden sedan en bäckfåra i en dalgång alldeles intill Nairobis trånga stadskärna. Den hade snabbt blivit ett av Afrikas tätast befolkade slumområden. Ett gytter av korrugerad plåt och slingriga, smala, leriga gångvägar. Närmare en halv miljon människor på några kvadratkilometer. Antalet aids-smittade var skrämmande och arbetslösheten omätbar. Gatubarnen snif-

fade lim och dog ofta innan de kunde gå över till dyrare droger. På morgnarna välldes tiotusentals människor upp ur hålen mellan skju-len och började gå mot Nairobi, en lång böljande flod av människor som inte hade jobb men som hoppades hitta något, åtminstone för några timmar.

Jag höll kontakt med en fotbollsklubb, Mathare United. Jag var imponerad av dess ungdomsarbete. Klubben hade bildats bland slumbarnen och på kort tid blivit Kenyas fotbollssensation och spelade i högsta serien. Man skickade ungdomslag till Norway Cup.

I början hade spelarna inkvarterats i Brumunddalen, känt som ett av de mer främlingsfientliga, för att inte säga rasistiska, områdena i Norge.

En dag på en av Mathare Valleys dammande sandplaner hörde jag hur spelarna ropade Brumunddalen gång på gång. Det var namnet, visade det sig, på en av pojklagsspelarna. Han hade tagit sig det efter att ha varit där och vunnit i Norway Cup. Kanske kände han att hans närvaro där hade förändrat något? Familjer från fördomsfulla Brumunddalen hade storögda kommit till Mathare Valley.

Hade någon slags seger därmed vunnits i kampen mot rasism? Och vem ville då inte röra av en sådan historia?

Jag frågade ibland spelarna i Mathare United, som jag trodde ansåg sig leva i en annan miljö än den traditionellt uppdelade, om inte etniska värderingar ändå trängde sig in i deras vardag. De gamla storlagen var trots allt etniskt dominerade, Gor Mahia av luo och i AFC Leopards spelade mest luhya.

– Vi har blivit folkets lag för att vi står helt vid sidan av alla etniska gränsdragningar, sade Alfred Chege, en försvarsspelare, till mig. Här i Mathare Valley blir fattigdomen bara värre och värre och inför den är vi alla lika. Varje gång tv-bilderna med de brinnande skjulen i Mathare Valley och Kibera gick ut över världen dök Alfred Chege och hans ord upp i mina tankar.

Den etniska rensningen var lika brutal och obarmhärtig i Kenyas urbana områden där 40 procent av befolkningen numera bor som i de områden där man tvistade om land. Och värst var den i slummen.

När konflikter som den i Kenya bryter ut kommer ofrånkomligen inläggen som söker förklara att det inte alls är etnicitet det handlar om. Oftast är det experter i väst och afrikaner i exil som vill förklara att det egentligen är ekonomins fel eller författningens. Som om de vill skydda Afrika från att återigen framstå som brutalt och utan demokratisk förfining.

En fråga som man ofta finner sig fundera över i Afrika är om folk i första hand identifierar sig med sin etniska grupp eller med nationen. Är man främst kikuyu eller luo och i andra hand kenyan? Ställer jag frågan, som utlänning och europé, är svaret oftast att man självklart är kenyan. Men jag är inte säker på att svaret blir detsamma i andra sammanhang.

En svart professor sa en gång till mig när vi diskuterade nationalism och etnicitet: Glöm inte att alldeles nyss var närmaste marknadsplats den centrala punkten i de flesta afrikaners liv och världsbild.

I dagens Afrika där urbaniseringen går oerhört snabbt och allt fler har tillgång till ny, snabb teknik har marknadsplatsen blivit mycket vidare. Men ändå präglad av etniskt tänkande.

Att Afrika både lever i min tidsålder och i en annan är kanske en kliché, men den är svår att låta bli att använda för den som länge bott i Afrika och tvingats konstatera att våra föreställningsvärldar ofta löper i olika banor.

✧ **LEIF NORRMAN** är frilansskribent och tidigare Afrikakorrespondent på *Dagens Nyheter*.

Våld för våldets egen skull

Att fotbollshuliganer tar till våld beror inte bara på hat mot andra, utan även på att våld kan ge en euforisk effekt.

✶ ERLING BJURSTRÖM

Det finns en fråga kring fotbollshuliganismen som mer än någon annan pockar på ett svar: Vad är det egentligen som gör att dessa unga – och i en del fall också medelålders – män finner ett nöje i att slåss? Är det kärleken till och lojaliteten med deras lag som driver dem till det? Eller ligger förklaringen till huliganvåldet i att det så gott som utan undantag utövas av män? Och har de brödraskap som organiserar sig i form av fotbollsfirmer något att göra med klass, utbildning, etnicitet eller urbanitet? Samspelar detta i sin tur med något som hör till själva fotbollen som spel eller publiksport?

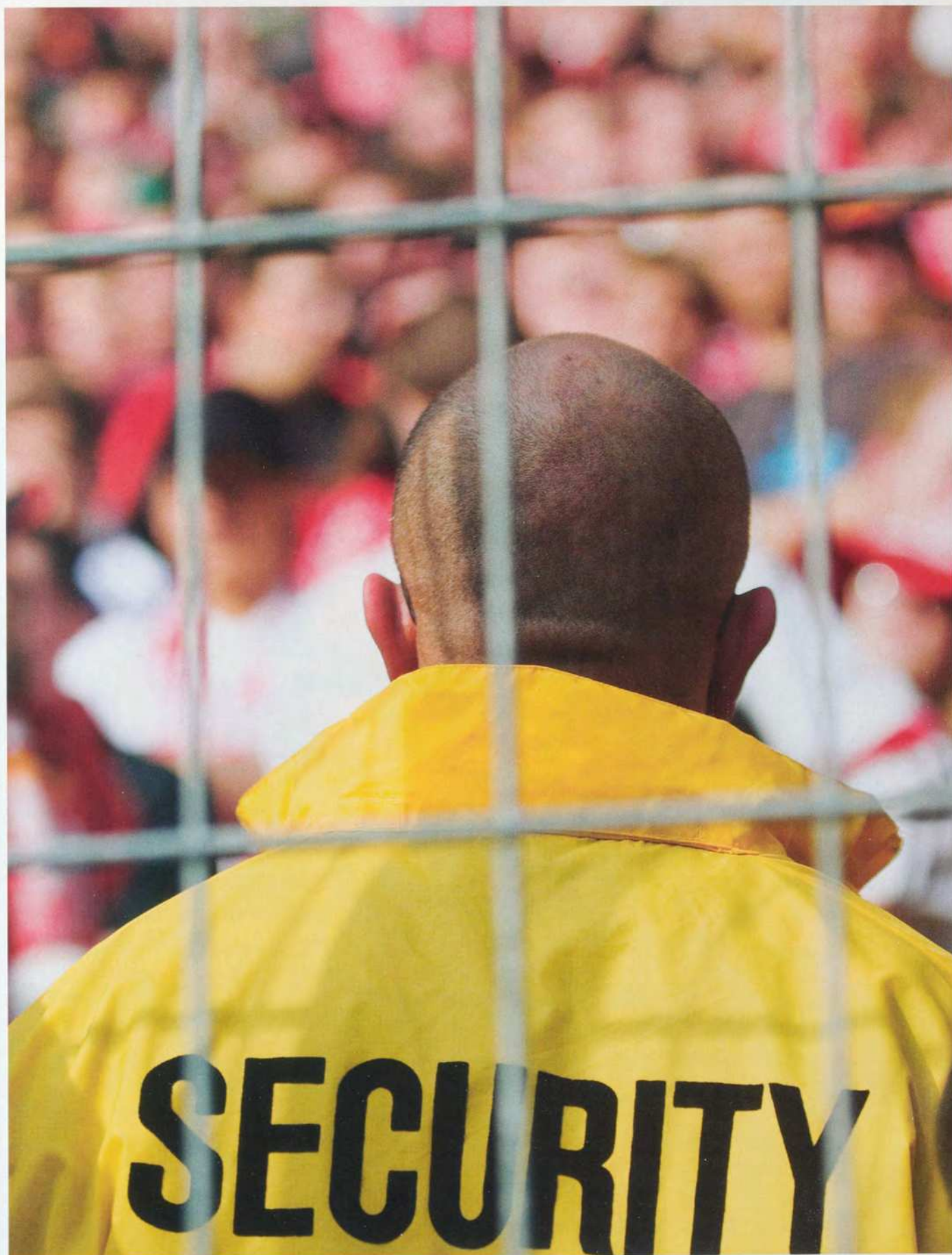
Det går givetvis inte att bortse ifrån att faktorer av den här typen är viktiga när det gäller att förstå huliganismen, men de förklarar knappast varför huliganer slåss. Visst, män utövar generellt sett mer våld än kvinnor, och har gjort så i alla tider. Men nöjer man sig med detta som förklaring till huliganismen underbygger man lätt en fadd essentialism i synen på män, där våldet uppfattas som en del av deras väsen eller ett slags instinktivt beteende. Detta öppnar i sin tur för den moraliserande syn på genus som länge dominerat den svenska jämställdhetsdebatten, där män framställs som "onda" och kvinnor som "goda", vilket framför allt bidrar till att dölja att våld också är ett marginellt eller avvikande beteende bland män.

Därmed inte sagt att det våld som utövas av huliganer inte har att göra med genus eller kön, utan bara att våld inte hör till dagens påbudna eller hegemoniska mansideal. Som våldsutövare utgör fotbollshuliganerna en minoritet också inom mans-, fotbolls- och supportervärlden, vilket emellertid inte hindrar att det också finns kopplingar mellan huliganernas värld och de senare världarna. Huliganismen framstår exempelvis som en extrem utlöpare av en rad av de drag som överlag återfinns inom fotbollens mansdominerade

supporterkulturer, men framtonar å andra sidan också som ett slags protest eller motkultur gentemot dem. Ur denna synvinkel kan huliganismen förstås som ett slags försvar eller en tillbakaträngd bastion för ett förlegat och våldsfixerat mansideal. Men även om det förmodligen ligger en hel del sanning i det så förklarar det knappast varför våldet utgör själva kärnan i huliganismen.

Fotboll är idag en mångfacetterad och brokig populär- och ungdomskultur. Huliganerna utgör en del av den. Det framgår inte minst av Ian Houghs insiderskildring i *Perry Boys*. Boken beskriver den huliganism som på 1970- och 80-talen växte fram i Liverpool och Manchester och snabbt spred sig till London och de flesta större städer i Storbritannien. Kännetecknande var den så kallade casualstilen, ett slags modebetonat och ledigt sätt att klä sig, där jeans, polotröjor, gym-paskor, sportkläder och T-shirts utgjorde basplaggen. Ordet "casual", som både kan syfta på en "diversearbetare" eller något som är hopplökat av "diverse" olika saker, är idag synonymt med "football hooligan" i engelskan, men refererar då också förutom själva huliganismen till ett specifikt sätt att klä sig och en vurm för en viss typ av musik.

Casualstilen har förändrats ett flertal gånger sedan 1980-talet och utgjorde inte heller huliganismens begynnelse. Däremot förde den på ett tydligare sätt än tidigare in huliganismen i ett subkulturellt sammanhang där vurmen för fotboll förenades med influenser och stiluttryck från andra håll i form av exempelvis kläder och musik. Som har framhållits av fotbollshistoriker och andra är våld, kravaller och upplöpp i samband med fotbollsmatcher inget nytt eller sentida fenomen. Det finns exempelvis rapporter om läktarvåld och supporterslagsmål i samband med fotbollsmatcher i Sverige redan från början av 1900-talet. I England, där fotbollen har sin moderna vagga »

⚙ När det viktigaste sker på läktaren är fotbollens idé onekligen hotad.

FOTO: KOLVENBACH/INA AGENCY

för en:

"Utan inhalatorerna hade barnen varit helt isolerade. Det är deras extra livskamrater."

Hos familjen Molin i Nykvarn är astma och allergier vardagsmat. Alla i familjen har någon form av besvär. Och så har det varit sedan början av 1990-talet. När första barnet kom avlöste luftvägsinfektionerna varandra. Det blev uppenbart att det kunde vara astma. Sedan dess har äldste sonen fått ta mediciner mot sin astma dagligen – både förebyggande och akuta. Son nummer två visade sig ha liknande besvär, och även de yngsta barnen har olika allergier och astma.

"Barnen har vant sig vid att ständigt medicinera sig själva. För dem är inhalationsläkemedlen som en extra livskamrat. Utan inhalatorer hade det inte blivit vare sig fotboll, innebandy eller bågskytte.", säger mamma Molin.

FAMILJEN MOLIN, ASTMA OCH INHALATIONS-LÄKEMEDEL

FÖR ALLA:

MODERN ASTMABEHANDLING FLYTTAR UT VÄRDEN FRÅN SJUKHUSEN

Mer än 700 000 svenskar lever med folksjukdomen astma. Med moderna astmaläkemedel har mycket förändrats. Dödligheten i astma har minskat liksom behovet av sjukhusvård sedan inhalationssteroider på allvar slog igenom för 15-20 år sedan. Idag är det ovanligt att astmatiker över fem år behöver söka akut sjukvård. Användningen av inhalatorer har lett till stora besparingar när människor med astma kan leva ett aktivt liv utanför sjukhusen. Resultatet är att inte bara patienterna kan andas ut – även samhällsekonomin mår så mycket bättre.

och under 1860-talet utvecklades ur ett betydligt mer våldspräglat och hårdfört rugbyliknande bollspel, finns det ännu tidigare rapporter om fotbollsrelaterade våldsincidenter och slagsmål.

Sådana rapporter bekräftar kanske mer att fotboll ända sedan spelets begynnelse har haft en publik vars känslor lätt svallar över än att den alltid har omgärdats av huliganproblem. Själva ordet "huligan" härrör visserligen från sent 1800-tal, men kopplas inte på något mer tydligt sätt samman med fotbolls- eller läktarvåld förrän under övergången från 1960- till 70-talet. Många fotbollshistoriker har också lokaliserat den sentida fotbollshuliganismens framväxt till just det senare decenniet.

Detta förefaller också stämma i den bemärkelse att våldet ökade både på och utanför de engelska fotbollsarenorna, vilket emellertid måste ses i ljuset av att det fotbollsrelaterade våldet blev ovanligare efter andra världskriget ända fram till slutet av 1960-talet. Antalet rapporterade våldsincidenter i samband med fotbollsmatcher säger dock långt ifrån allt om de senaste decenniernas huliganism. Diskussioner om huliganismen fastnar lätt i den standardmodell som medierna håller sig till när olika typer av brottslighet diskuteras och där det mesta – för att inte säga allt – kretsar kring frågan om en viss typ av brott har "ökat" eller "minskat". Styrts blicken av denna standardmodell faller givetvis kvalitativa förändringar – eller vad som i vissa fall framstår som kvalitativa språng – i huliganismens utveckling bort ur synfältet.

Nutidens fotbollsvåld uppvisar olika ansikten. Mycket talar också för att det fotbollsrelaterade våldet historiskt sett har förändrats på ett sätt som gör det svårt att likställa dagens fotbollsvåld med det från svunna tider. Det är i denna mening som 1970- och 80-talen markerar ett kvalitativt språng i fotbollshuliganismens utveckling. Effekterna av detta språng beskrevs redan 1991 i boken *Among the Thugs* (i svensk översättning: *Bland huliganerna*) av journalisten Bill Buford, som mot slutet av 1980-talet deltog i engelska huliganers härjningståg i Europa och hemlandet.

Senhösten 1970 framstår också som en vändpunkt i det svenska fotbollsvåldets historia. Det var då som supportertrupper till IFK Göteborg stormade in på planen på Eyravallen i Örebro för att stoppa den match som gick mot sitt slut i ett fäfängt försök att förhindra att deras lag föll ur allsvenskan. Retrospektivt framstår dock denna händelse snarast som ett slags embryo till den fotbollshuliganism som blev alltmer omdiskuterad i Sverige under 1980- och 90-talen, då också själva ordet "fotbollshuligan" började användas i medierna och som en allmän beteckning på de våldsinriktade supportergrupperna.

Under dessa decennier övergick våldet till att bli alltmer planerat och organiserat, både i England och på andra håll, inklusive Sverige. Organiseringen påbörjades redan under 1970-talet när engelska huliganer formade sig som så kallade firmor, men blev påtaglig först under de efterföljande två decennierna när den nya casualstilen blev till ett signum för en ny generation fotbollshuliganer.

Med firmorna förlorade fotbollsvåldet till stor del sin spontana karaktär och antog alltmer planerade och organiserade former. Själva ordet "firma" ger uttryck åt denna tilltagande grad av organisering och planering. Ordet har inte valts av en slump, lika lite som de militära metaforer av typen "Red Army" eller "Black Army" som våldsinriktade supportergrupper har använt sig av under de senaste decennierna för att beteckna sina egna sammanslutningar. Beteckningen "firma" bär på en mångfacetterad metaforik, som får huliganer att framstå som ett slags handelsrörelser, som det är möjligt att registrera i "handelsregistret" (läs: att vinna erkännan-

de som huliganfirma) och som man arbetar för och vars firmanamn eller varumärke man slår vakt om och vårdar. Men till denna metaforik, som har hämtats från affärs- och industrivärlden, hör också att en firma producerar någonting.

Den affärsmetaforik som dagens huliganer använder framstår som konsekvent i ljuset av fotbollens integrering i en mer omfattande upplevelseekonomi under de senaste decennierna. Produktionen av säljbara upplevelser utgör själva kärnan i denna ekonomi, samtidigt som dess upplevelseorientering har färgat av sig på produktionen och konsumtionen av varor i sin helhet. Tydligast märks detta i reklamen, som flödat över av upplevelsebaserade försäljningsargument under senare år – också när det gäller produkter eller tjänster som befinner sig långt ifrån upplevelseekonomins kärnbranscher, som exempelvis turism- och mediebranschen. Dessa hör för övrigt till just de branscher som fotbollen har integrerats i – och när det gäller den senare också blivit ekonomiskt beroende av – sedan 1960- och 70-talen, samtidigt som den mer och mer har internationaliserats på klubbnivå, vilket bland annat bekräftas av den mångfald av europeiska mästartitlar för klubbtag som det spelas om idag.

Myntandet av ordet "upplevelseekonomi", som hör hemma i övergången från 1980- till 90-talet, har fört med sig villfarelsen att det som ordet refererar till också är något helt nytt. Det är det inte, men dagens upplevelseekonomi skiljer sig från den som tog form mot slutet av 1880-talet, inte minst med avseende på graden av medialisering och globalisering.

Som evenemangskultur markerar fotbollen sitt inträde i den globala upplevelseekonomin med 1930 års fotbolls-VM i Montevideo. Till följd av fotbollens stigande popularitet och globala spridning blev fotbolls-VM snabbt till en världshändelse inom sporten i paritet med OS. Med tillkomsten av europeiska mästartitlar för klubb- och landslag intog fotbollen under 1960- och 70-talen tätplassen i anordnandet av årligen återkommande storskaliga internationella evenemang, såväl inom sportens värld som utanför den.

Som massfenomen är det bara OS som utgör en verklig konkurrent till fotbollen inom dagens upplevelseekonomi, speciellt som det tycks som om tiden för gigantiska rock- och stadionkonserter går mot sitt slut. Det är också från massan – eller rättare sagt det massbeteende som hör till fotbollen – som fotbollshuliganismen hämtar sin kraft.

Det är en kraft som var och en som besökt en någorlunda betydelsefull fotbollsmatch är bekant med och som manifesterar sig i kollektivt samordnade kroppsrörelser, unisona hejaramsor och unison sång, glädjeyttringar, burop eller aggressioner. Som manifestationer av känslor framstår dessa beteenden inte bara som en form av katharsis, utan också som känslouttryck som är oacceptabla utanför sportens värld. Det förnuft som i vanliga fall styr våra känslor och lägger band på dem främsäger vi oss i samma stund som vi blir en del av massan på en fotbollsmatch. På en fotbollsstadion styrs vårt beteende av känslor och det rör sig till stor del om känslor som det är oacceptabelt att leva ut på samma sätt i andra sammanhang, som till exempel ocensurerade nationalistiska eller lokalpatriotiska känslouttryck.

De känslouttryck som hör till fotbollen bygger på emotionella investeringar som i regel har grundlagts tidigt i livet. Speciellt i storstäder där fotbollen har en stark ställning fångar den i tidiga år upp och blir till ett uttryck för rivaliteten mellan olika bostadsområden och stadsdelar och gentemot andra städer. Varje distinktion mellan "vi" och "dom" bär på detta sätt på fröet till en känslomäs-

sig anknytning till och identifikation med ett fotbollslag, oavsett om denna distinktion bottnar i territoriella avgränsningar, klass-, etniska eller andra sociala skillnader.

Huliganernas emotionella investeringar i fotbollen skiljer sig inte på något väsensskilt sätt från dem som ligger till grund för de "vanliga" eller "skötsamma" fotbollssupportrarnas engagemang. Erfarenheten av att växa upp i fattiga storstadsområden och med en känsla av att inte höra till "samhället" kan visserligen, som Ian Hough ger en bild av i *Perry Boys*, lägga grunden till en frustration och revanschlusta som får sitt utlopp i huligankravaller. Men rivaliteten är i princip densamma, om än starkare, mellan olika huligangäng som den mellan olika lags "vanliga" supportrar. Däremot bryter huliganerna med den "sportmannaanda" som gör att de senare supportergruppernas rivalitet blandas med tolerans och som utesluter själva tanken på våld mellan dem.

De starka känslor och den rivalitet som fotbollen alstrar framstår på många sätt som paradoxal om man ser till själva spelet. Jämför man fotboll med andra spel, som till exempel ishockey, amerikansk fotboll och rugby, förefaller förekomsten av huligan- och läktarbråk stå i omvänd proportion till hur våldsamma eller hårdföra spelen är. Handgemäng och våld mellan spelare förekommer förvisso inom fotbollen, liksom hårt och ojuste spel, men är mindre vanligt än inom exempelvis ishockey.

Däremot vilar det ett teatraliskt drag över fotbollen som saknas i de flesta andra bollspel och som manifesterar sig genom att spelare överdriver effekterna av att de utsätts för ojuste spel eller helt enkelt simulerar – eller "film" –. Detta teatraliska drag, som i vissa fall påminner om den blandning av sport och teater som kallas wrestling, hämmar våldet på planen, men dämpar knappast publikens känslor eller indignation, antingen över att en spelare simulerar eller spelar ojuste.

Publikens ritualiserade sätt att svara på de skådespel som på detta sätt spelas upp på planen visar dock att den spelar med i dem och att det inte är fråga om känslor som håller på att svalla över, utan snarare manifesterar sig på ett väl inövat och regisserat sätt.

Överlag är det svårt att se något samband mellan fotbollen som spel och den huliganism som är knuten till den. Förklaringen till huliganismen ligger snarare i de känslor som kanaliseras via fotbollen och som uttrycks tydligast i rivaliteten mellan olika lag. Men också denna förklaring har sina begränsningar, framför allt när det gäller att förklara varför denna rivalitet övergår i våld bland vissa supportrar men inte bland andra. Förklaringen framstår dessutom som mer trovärdig när det gäller det spontana fotbollsvåldet än det planerade och organiserade.

Det är lätt att se fotbollens emotionella laddningar och rivaliteten mellan olika supportergrupper som orsaken till allt fotbollsvåld. Denna typ av förklaring får också stöd av huliganernas bedryanden om den kärlek och lojalitet de känner för sina lag, men motsägs av den officiella fotbollsvärlden och andra supportergrupper som beskyller dem för att de bara vill ställa till med bråk eller vara ute efter att slåss. Sanningen ligger, tror jag, någonstans mitt emellan dessa båda synsätt.

Det finns ingen anledning att betvivla att det är uppgörelserna och slagsmålen med rivaliserande huligangäng som utgör själva syftet med de så kallade fotbollsfirmorna. Däremot finns det skäl att tvivla på att det är det ömsesidiga hatet mellan dem och deras starka kärlek till den egna klubben som utgör roten till huliganproblemet. Vänder man istället på det hela framstår det ömsesidiga hatet mellan huliganerna som själva förutsättningen för det som de ge-

mensamt eftersträvar: våldet, sammandrabbningen och den "kick" eller känsla av eufori detta ger dem.

Det är på många sätt lättare att förklara vad huliganernas kärlek till sina klubbar bottnar i än deras våldsutövande. I firmornas regi framtonar detta våldsutövande som våld för våldets egen skull. En sådan för-sin-egen-skull-logik är inte ovanlig i upplevelseekonomin, där det är upplevelserna i sig som utgör det primära medan det som möjliggör eller förmedlar dem framstår som sekundärt. Denna betoning av någots egenvärde är vi sedan länge bekanta med från konstens värld, där devisen "konst för konstens egen skull" inte bara banade väg för den moderna konsten utan också har etablerat sig som själva grunden för upplevelsen av den.

Denna logik framstår som absurd när den tillämpas på våld och gör anspråk på att vi ska betrakta våldet ur icke-moralisk synvinkel. Det är lätt att värja sig för själva tanken på att våld kan ha ett egenvärde och därmed också blunda för att detta utgör en sida av huliganvåldet.

Det är dock lika svårt att bortse ifrån att våld fascinerar och till och med skänker vållust om man ser till det fiktiva våld som genomsyrar underhållningsindustrin och som har spridit sig till allt fler mediegenrer med den digitalt baserade upplevelseekonomi som vuxit fram under de senaste decennierna. Men när det gäller fotbollshuliganismen tycks den mer stå i samklang med den allmänna upplevelseorientering som kännetecknar dagens varu- och tjänsteproduktion än med det fiktiva underhållningsvåldet i sig. Ur denna synvinkel framstår det till och med som befogat att hävda att dagens huliganism bygger på upptäckten att upplevelsen av verkligt våld överträffar den som det fiktiva våldet kan erbjuda.

Det är upplevelsen av verkligt våld som fotbollsfirmorna producerar. Och det är fråga om en produktion som förutsätter planering och organisation. Men samtidigt syftar den till att nå den punkt där allt, som Buford uttryckte det i boken *Among the Thugs*, "brakar loss" och övergår i kaos, vilket gör att det många gånger är svårt att skilja mellan vad som är planerat och vad som har en mer spontan karaktär. I det som Buford betecknade som att det "brakar loss" ligger också den euforiska men svärgripbara upplevelse han själv erfor och skildrade som ett tillstånd av upprymdhet, där sinnena skärps, adrenalinet pumpas och tiden går i slow motion.

I ljuset av dagens upplevelseekonomi framstår fotbollshuliganismen som gatans upplevelseekonomi. Som sådan kan den både beskrivas som en med- och motkultur till den upplevelseorientering som genomsyrar dagens konsumtion av varor och tjänster. Samtidigt som den ger uttryck för denna upplevelseorientering spränger den gränserna för den. Och den gör det på ett sätt som – får vi hoppas – alltid kommer att ligga utanför upplevelseekonomins ramar och där det fiktiva våldet övergår i verkligt våld.

Den gatans upplevelseekonomi som förkroppsligas av fotbollshuliganismen framstår som verklighetens förlaga till den fiktiva värld som skildras i filmen *Fight Club*, där våldet framställs som den enda vägen till en intensifierad livskänsla för unga män – eller till en "nära-livet-upplevelse", som filmens schizofrene protagonist formulerar det i en av filmens centrala scener. Det är knappast en tillfällighet att verklighetens *fight club* framför allt hör hemma i fotbollens värld, med dess emotionella laddningar, rivalitet och de massor som dras till den. Och inte heller att denna *fight club* har utvecklats hand i hand med att fotbollen har befäst sin ställning som sportens flaggskepp i upplevelseekonomin.

✱ **ERLING BJURSTRÖM** är fil dr i medie- och kommunikationsvetenskap vid Linköpings universitet.

De som försvarar amerikanska militära interventioner, till exempel i Irak, hänvisar ofta till att det var nödvändigt att bekämpa ondskan under det andra världskriget. Den amerikanske författaren och pacifisten **Nicholson Baker** har skrivit en bok där han ifrågasätter Churchills och Roosevelts politik.

✱ THOMAS STEINFELD

»Man kan inte bomba ett folk till godhet«

Det står en skallig man framför huset och viftar med armarna. Han är lång och smal, hans stora skägg är lika vitt som den nyfallna snön. Den höga träbyggnaden, som är hög och ljusgrå, står på en backe. Den skyddas av gamla lövträd. Om det inte vore för de tre bilarna framför ingången hade det kunnat vara artonhundratal – och mannen framför dörren något slags Walt Whitman.

Mannen ser betydligt äldre ut än han faktiskt är. Huset ligger i South Berwick, Maine, i delstatens sydligaste vinkel: en vägkorsning, två stora vita kyrkor, en för baptisterna, den andra för kongregationalisterna, gamla trähus med två våningar, en kort huvudgata med affärsbyggnader i rött tegel, nere vid floden en kvarn och en övergiven bomullsfabrik. Mer New England än så här kan det inte bli.

Det fanns en tid, under 1980- och 90-talet, när Nicholson Baker uppfattades som en av USA:s nya stora författare, en efterföljare till John Updike, Philip Roth och Don DeLillo. Han hade en egen röst, han var amerikansk in i märgen, och han var en nydanare. Han utvecklade den inre monologen, *the stream of consciousness*, till en enastående metod att minutiöst undersöka de små tingen, allt från smörpaket och skrivmaskinstangenter till kroppens olika funktioner. Två av hans tidiga romaner blev internationella bästsäljare. *Vox* från 1992 består av en rad samtal mellan en ensam man och en kvinna, som säljer telefonsex, och beskriver hur de fattar tycke för varandra. Efterföljaren *The Fermata* från 1994 handlar om en ung man som äger den fantastiska förmågan att stoppa tiden. Han utnyttjar den till en rad erotiska och filosofiska äventyr tills också han grips av kärleken. Romanerna ledsagades av en rad ibland rätt så udda essayer som för det mesta trycktes i *New Yorker* eller *New York Review of Books*.

Men Nicholson Baker visade sig också vara en stridbar konservativ. Man hade kunnat ana den redan i de tidiga romanerna, i den stora hängivenheten gentemot allting som höll på att försvinna.

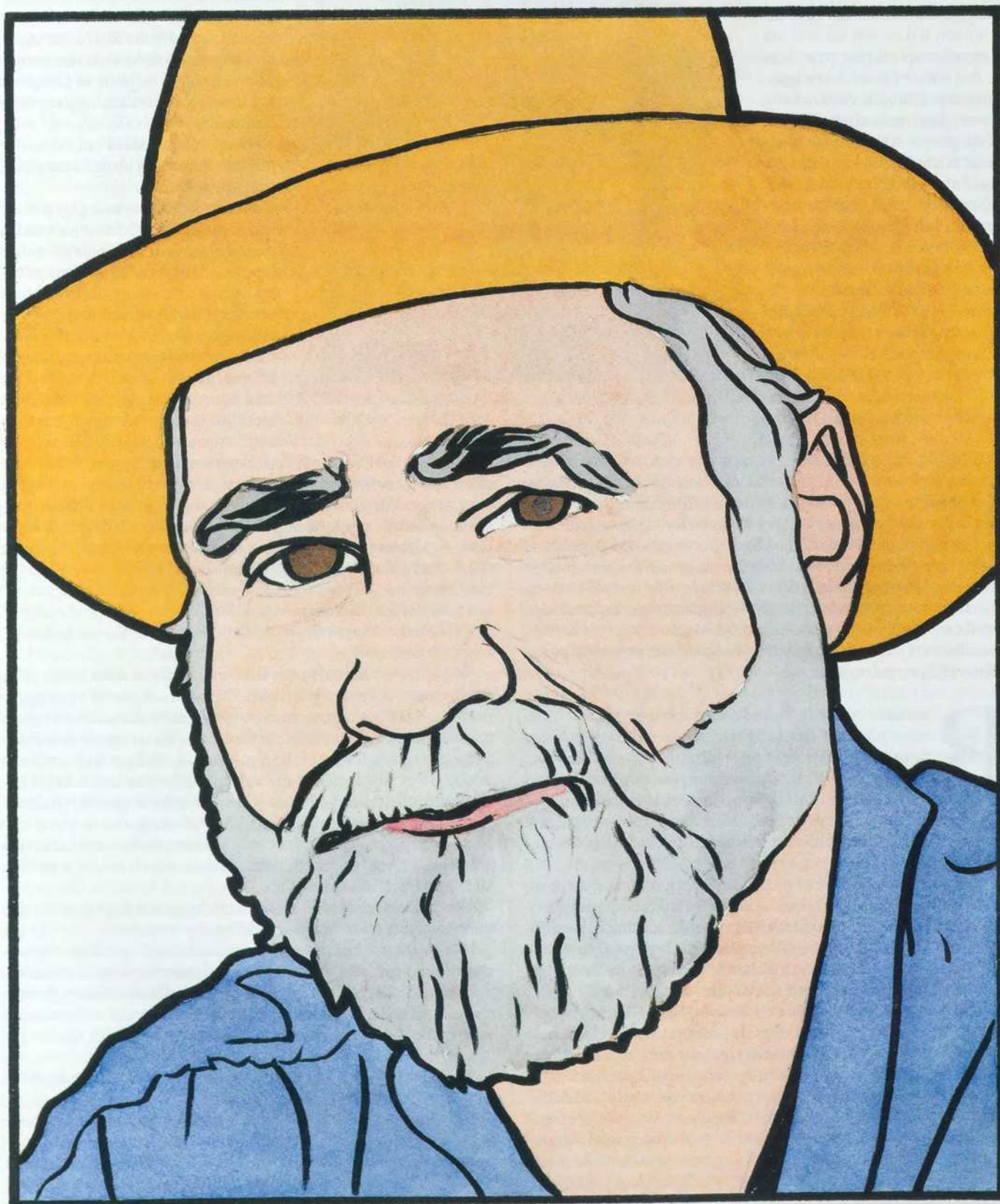
Denna arkivariska passion blev tydlig när Nicholson Baker under det sena 1990-talet upptäckte att de stora, vetenskapliga biblioteken i USA gjorde sig av med sina tidningssamlingar. De flesta mikrofilmades men själva originalen revs sönder för att säljas i enstaka blad som födelsedagspresenter eller kastas direkt på tippen. Det handlade bland annat om *New York Times*, *Chicago Tribune* och *New York*

World, Joseph Pultizers tidning, som publicerades mellan 1881 och 1931. En otrolig kulturhistorisk skatt höll på att försvinna, till exempel första trycken av många av Mark Twains eller Stephen Crones historier samt grafiska illustrationer utan like. Nicholson Baker köpte upp vad han kunde hitta, han sålde sin pensionsförsäkring och hyrde en våning i en gammal fabrik i grannbyn för att förvara sina skatter. Han grundade ett helt forskningsprojekt, för att till sist, år 2004, skänka hela samlingen till Duke University i North Carolina, där avdelningen för *rare books* tog hand om den.

En liten bok följde, egentligen ingen roman, utan snarare en meditationsbok. *A Box of Matches* (2003) är historien om en medelålders man, som känner att tiden blir knapp för honom och som försöker att ta igen de förlorade timmarna genom att gå upp tidigt, helst före klockan fem. Byn sover, familjen likaså, men framför en liten brasa sitter en man med grånande skägg och försöker att ta tillvara på livet självt – genom att fundera på hur vattnet rinner ut från disken eller hur man tar upp sina kalsonger med bara tårna. Det är spänningen mellan det triviala och det absurda som utgör bokens charm. Man känner igen sina egna lika små och storartade dumheter.

Egentligen är det samma förhållande som Nicholson Baker gestaltar i nästa roman, *Checkpoint*, från år 2004. Men där har han bytt den lilla brasan mot den stora politiska scenen. Historien handlar om en lösdrevare som – i en protest mot USA:s krig i Irak – beslutar sig för att mörda president George W. Bush. Han utför dådet i sin fantasi, med olika bisarra instrument, allt från radiostyrda sågar till gigantiska stenblock. Också denna bok handlar om triviala dumheter, och de är helt tydligt beskrivna som sådana. Men själva boken kom för sent för att rättfärdiga författaren.

Ty redan innan boken hade publicerats, och recensenterna kunde ta del av dess innehåll, hade den fördömts för ämnets skull. Att överhuvudtaget tänka på ett attentat mot presidenten betraktades som landsförräderi i nästan alla medier, från *New York Times* till *Wall Street Journal*. Nicholson Baker försökte rädda romanen genom att framhäva det fiktiva i den – men ju mera han talade, desto svagare blev hans ställning. Förlaget Knopfs spelade därutöver en sorglig roll i denna historia: i förhoppningen om att kunna skapa en Michael »

✶ En amerikan med brustet hjärta.

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICNY

Moore inom litteraturen hölls boken och författaren hemliga fram till sista stund. När projektet offentliggjordes talades det bara om Nicholson Baker och en bok om ett mordkomplott mot presidenten. Det räckte för de flesta kommentatorer. När själva boken kom, skriven i den lugna, eftertänksamma, slingrande stilen som är så typisk för Nicholson Baker, var ingen längre intresserad.

Checkpoint, eller snarare reaktionerna på den, tycks dock ha förvandlat Nicholson Baker till en politisk författare. I den nyutkomna fackboken *Human Smoke: The Beginnings of World War II, the End of Civilisation* anklagar han visserligen inte Storbritannien eller USA för att medvetet ha förvärrat eller förlängt andra världskriget. Men han menar att alla parter i detta krig tycks förernas i ett intresse av att göra tragedin så fullständig som möjligt. Denna syn på historien – och Nicholson Bakers uppenbara sympati för pacifismen – är förvisso kontroversiell. Tidskriften *Commentary* har fördömt författaren som en notorisk bråkmakare, medan *New York Times* beskyllde honom för förräderi gentemot miljontals döda. Något försiktigare var *Boston Globe*, där recensenten föredrog att kalla Nicholson Baker naiv – andra världskriget, skriver professor Glenn Altschuler från Cornell University, är fortfarande det goda kriget, även om man måste medge att det fanns för mycket ont i det goda. Enbart *Los Angeles Times* stödde Nicholson Baker. Tidningen beskrev *Human Smoke* som en av de få böcker som verkligen måste läsas.

Bakom utbrottet mot andra världskrigets katastrofala komplotter mot mänskligheten finns helt tydligt samma gestalt som står framför sitt gamla hus i Maine. En uppriktig amerikansk protestant, en demokrat in i själen, som helst vill tala om gudomliga ting, men som ser sig tvungen att reagera på politiken, för att den gör anspråk på honom från alla håll. Han tillhör det bästa som den amerikanska traditionen bjuder på.

Thomas Steinfeld: Du har hittills skrivit sju romaner, ett stort antal essäer och en fackbok, *Double Fold* – en dokumentation över ditt försök att på egen hand rädda amerikanska tidningar, framför allt från tiden kring 1900, från sin definitiva förstörelse. *Human Smoke* däremot är en bok om en historisk händelse, skriven med avsikten att ta reda på vad som verkligen skedde. Hur kom boken till?

Nicholson Baker: I en vidare mening är *Human Smoke* en fortsättning på mitt arbete med tidningsarkivet. Det var då jag lärde mig hur man läser tidningar. Och det var då jag förstod att sanningen brukar vara gömd i det uppenbara. Men det finns en länk mellan *Double Fold*, som ju publicerades redan 2001, och *Human Smoke*: en påbörjad faktabok om en hemlig avdelning i Library of Congress, det amerikanska nationalbiblioteket, där man arbetade för den amerikanska underrättelsetjänsten. I denna avdelning sysselsattes ett stort antal bildade utlänningar, eller människor av utländskt ursprung, ofta landsflyktingar, med att utvärdera utländska tidningar – i syfte att identifiera potentiella mål för amerikanska flyg- och raketangrepp.

”Targeting” heter denna typ av tjänstgöring. Jag fick dock avbryta arbetet med denna bok när jag märkte att jag egentligen inte visste vad ett krig är. *Human Smoke* är ett försök att åtgärda denna brist. Boken om den hemliga avdelningen i Library of Congress kommer jag att avsluta någon gång i framtiden.

TS: Kan du förklara vad du menar med att sanningen brukar vara gömd i det uppenbara?

NB: Som de flesta hade jag trott att vad som verkligen hänt under andra världskriget varit dolt inför offentligheten, redan på grund av distansen – att bara de deltagande visste vad som verkligen hände. Förvånansvärt nog fann jag att så var inte fallet. Det hade funnits en daglig och på något sätt pålitlig rapportering om kriget, även om artiklarna må ha varit partiska med blodtörstiga rubriker som ”Capital is seared”, efter en särskild våldsam bomb-

attack av Berlin – *New York Times* skrev verkligen ”seared” (”sönderstekt”), och det var inte 1945, utan i september 1941, innan USA gick med i kriget. Men utan tvivel kunde man veta vad som hände. Det samma gäller för rapporteringen om hur och vart allt fler europeiska judar deporterades under samma år. Artiklarna fanns inte på första sidan, med de fanns där. Världen tappade sin fattning, dag efter dag blev den av med ännu en bit av civilisationen, fram till att det till sist inte fanns några hämningar kvar, men allt detta skedde offentligt.

TS: Om du ville ta reda på vad ett krig är – varför valde du just andra världskriget?

NB: I alla diskussioner om varför eller varför inte USA skall delta i ett krig, det vill säga i alla farliga politiska situationer efter 1945, används andra världskriget som exemplet framför alla andra. Det tycks vara så klart hur gott och ont är fördelade. Hitler var en demonisk galning, ansvarig för ett oerhört massmord, till förstörelse och undergång. Det tycks också vara så klart att man inte kunde förbli pacifist under detta krig – i det här landet räknades krigsmotståndarna som något slags hemliga fascister. Och i alla krig som vårt land förde därefter fick andra världskriget gälla som legitimation, fram till dagens krig i Irak. Andra världskriget var det goda kriget, som rättfärdigade alla följande krig.

TS: Och varför valde du att berätta historien enbart fram till slutet av 1941, just efter Japans attack mot Pearl Harbor?

NB: Jag ville se hur situationen utvecklades fram till att civilisationen verkligen hoppade från klippan. I slutet av 1941 gick amerikanerna in i kriget, tyskarna öppnade de första dödsfabrikerna, bombningarna av tyska städer nådde en långt högre intensitet än vad som varit vanligt tidigare. Jag slutade vid denna punkt för att jag ville veta hur vi kom dit.

TS: Du framställer Winston Churchill som en jämbördig motståndare till Adolf Hitler.

NB: Det var inte Churchill som började kriget. Men han gjorde det mycket värre. Kunde kriget ha gått på ett ännu sämre sätt? Allting som kunde ske hände faktiskt. En hel kontinent sjönk ned i blod och ruiner, och inte bara den. Vi har folkmordet på judarna. Winston Churchill hade från början satsat på ett långt krig, och det var inte bara den tyska militären som fick svälta, utan vanligt folk i Tyskland

liksom i många andra länder. Och det var han som ytterst var ansvarig för de engelska bombningarna av de tyska städerna, som var ett medvetet krig mot civilbefolkningen för att få den att göra motstånd mot den nationalsocialistiska regeringen. Churchill tillförde kriget mycket energi. När han blev premiärminister var hans första beslut att internera tyskar i Storbritannien, inklusive många tusen judar – han själv gjorde ingen hemlighet av sin stora motvilja mot judarna och hans likgiltighet inför deras öde – och bombningen av Ruhrområdet. Den systematiska bombningen av de tyska städerna, somliga bombades ju flera hundra gånger, var medvetet riktat mot civilbefolkningen, och den bidrog säkerligen till att radikalisera den tyska antisemitismen. Och visst var det så att japanernas attack mot Pearl Harbor var ett svar på en lång rad amerikanska provokationer. Jag vill inte jämna ut ansvaret. Jag säger bara att det behövs mer än ett kraftcentrum för en katastrof av denna storlek.

TS: Tror du verkligen att man kunde ha stoppat kriget i ett tidigt skede?

NB: Jag vet inte. Men när Tyskland hade erövrat en del av Polen och hans pakt med Stalin fortfarande var intakt, fanns det ett läge, i juli 1940, då tyskarna åtminstone låtsades vilja förhandla om ett vapenstillstånd. Kanske fanns det en chans där. Men Churchill vägrade att över huvudtaget reagera på initiativet. Om det hade lyckats så skulle det ha slutat med betydligt färre dödsoffer och mindre ödeläggelse, framför allt i Europa. Och Adolf Hitler var en medelålders man, hans grepp om makten uppenbarligen inte alls så säkert.

TS: Den teknik du har valt för att skriva denna bok är näst intill journalistisk. Du använder fragment från dåtidens nyhetsrapportering och gör om dem till små berättelser, utan att kommentera på ett annat sätt än att tillfoga en datering. Du arrangerar hundratals olika röster, från Tyskland och England till Kina, från Victor Klemperer till Christopher Isherwood till okända amerikanska krigsmotståndare. Tillsammans ger de en näst intill surrealistisk bild av det förflutna.

NB: Jag kan inte skriva en stor historisk bok, jag är inte kvalificerad för det. Jag är författare och det betyder att man beskriver enstaka människor. Det jag kan göra är att sätta upp en spegel i förhoppningen att det finns folk som känner igen någonting, som blir rörda. Därför behandlade jag historien i form av "bits", enstaka moment. Och de skall utformas så att läsaren känner sig uppmanad att dra slutsatserna själv.

TS: Hade boken från början denna form?

NB: Nej. Första utkastet skrev jag med ett berättar-jag, en historia om någon som läser gamla tidningar. Men det gick inte, det var postmodernt, barnsligt, pretentiöst. Jag fick ta mig själv ur historien. Den vara bara förmåten, jag har faktiskt inte upplevt kriget, och jag kan inte låtsas att ha varit med. I stället presenterar boken allmänt tillgängliga fakta. Jag har enbart använt källor som är tillgängliga för var och en, tidningar och böcker, material som finns i varje bättre offentligt bibliotek. Jag har inte varit i något arkiv, jag ville inte använda mig av någonting mer eller mindre hemligt. Boken skulle ha kunnat skrivas av var och en, jag ville inte alls framstå som någon expert, som vet saker som ingen annat vet. I stället ville jag kunna säga till läsaren: se här, den enkla sanningen har alltid funnits, rakt framför näsan.

TS: Den fransk-amerikansk författaren Jonathan Littells roman *Les bienveillantes* handlar om andra världskriget. Den är berättad ur en SS-officers perspektiv och den blev 2006 en stor framgång i Frankrike och nu också i Tyskland. Har du hört talas om den?

NB: Nej.

TS: Det finns ett slags dold polemik i ditt sätt att presentera dessa gamla nyheter.

NB: Ja, visst, både mot historien, så som den blev, och mot dagens

läsare. Det mesta som nutidens amerikaner vet om andra världskriget kommer ifrån några historiedokumentärer på skol-tv. I min generation, jag är född 1957, finns det knappast någon som känner till bakgrunden till det andra världskriget. Och ännu sämre är det bland de yngre.

TS: Det verkar vara lite hopplöst att vara pacifist i våra dagar.

NB: Varför det? Om det finns någon slutsats som man kan dra av historien, åtminstone från 1941 fram till det senaste kriget i Irak, så lyder den: man kan inte bomba ett folk till godhet. Man kan inte spränga ihjäl folk för att civilisera dem. Men det är just vad man har försökt göra efter den 11 september 2001 – inte bara för att vi fick en våldsam våg av främlingsfientlighet i USA, utan framför allt för att generalerna än en gång fick ta över. Men om du kastar bomber från himlen skapar du inte uppgivenhet utan hat. Det insåg man inte trots att det inte borde vara särskilt svårt att förstå. Jag är inte övertygad om att en fortsatt ockupation av Irak kommer att kräva mindre offer än ett inbördeskrig utan amerikansk inblandning. Däremot såg jag – framför allt omkring 2003 – hur det här landet drabbades av en våg av irrationalism, en längtan efter våld, blod och död, en barnslig önskan att kämpa.

TS: Ditt sätt att liksom resa dig, säga vad du vet och vad du tycker, och sedan sätta dig igen, i förhoppningen att någonstans ha vunnit en själ, påminner mycket om en amerikansk protestantisk tradition: kväkarnas.

NB: Jag tillhör inte kväkarna, jag är inte ens religiös, men jag har mycket sympati för dem. Ibland deltar jag i deras sammankomster i Dover, en mil härifrån, där de har ett otroligt vackert församlingshem. Du har rätt: traditionen att resa sig ur tystnaden, att säga någonting, på eget ansvar och med den personliga sanningens tyngd, och att sedan sätta sig igen, tigandes, i förhoppningen att någonstans ha rört en annan människa – det är kväkarnas tradition. Liksom övertygelsen att inget försvar är tillåtet och att man kan tala folk till rätta, att de kan ändra sig. Kväkarna har egentligen ingen kyrka, eftersom den skulle befinna sig emellan den enskilde människan och Gud, de har inga präster och ingen hierarki. En kväkare är alltid beredd att dö, men det går inte att beröva honom hans hopp. Dessa egenskaper har inte varit så synliga eller vanliga på sistone, tyvärr, och de kan vara svåra att förstå. När jag år 2004 publicerade *Checkpoint* – den lilla olycksaliga romanen om mannen som fantiserar om att mörda George W Bush – blev jag angripen, inte bara från högerpressen, för att vilja rättfärdiga våld, eller för att på ett ansvarslöst och sensationalistiskt sätt åtminstone komma alltför nära själva våldet. Det är besynnerligt eftersom boken egentligen handlar om ett försök att tala någon ur sina planer att mörda presidenten.

TS: Du fruktar inte att du nu kommer att få uppleva liknande reaktioner, att du kommer att anklagas för att vilja minska nationalsocialisternas och tyskarnas ansvar för andra världskriget och i stället lägga skulden på Winston Churchill och Franklin D. Roosevelt?

NB: Visst kommer det att hända. Tidskriften *Commentary*, ett organ för den radikala politiska konservatismen i USA, har redan kommit med en lång recension som i mycket liknar en förolämpning av, som de skriver, "mannen som älskar att provocera". Det får jag ta. Det kommer att finnas andra recensioner också.

TS: Ibland påminner du mig om James Stewart i filmen *Mr Smith Goes to Washington* från 1939. I denna film försöker hjälten, en idealistisk scoutledare från provinsen, bekämpa den korrupta politiska klassen i Washington.

NB: (Skrattar) Synd att James Stewart mot slutet av sitt liv blev en sådan ärkekonserverativ amerikan. Men visst – jag är också amerikan, jag uppfattar mig själv som en sådan, om än med brustet hjärta. *

"Vi behöver inga nya jävla idéer"

Den engelske parlamentsledamoten Alan Clarks dagbok blev en sensation och storsäljare. Liknande uppriktigheter om vänner, fiender, älskarinnor – men också om politikens villkor – hade aldrig tidigare publicerats. Allmänheten tog miljonären, libertinen, snobben och hypokondrikern Clark till sina hjärtan.

✱ JOHAN HAKELIUS

Sommaren 1891 var Murland Evans en sextonårig skolpojke i Harrow. Det var söndagskväll, efter kvällsmässan, och han satt med en jämnårig kamrat i ett källarum i rektorns hus. De talade framtidsplaner. Om armén och politiken, om diplomatin och, möjligen, finansvärlden.

Evans kamrat fick något beslutsamt över sina annars veka drag.

"London", sa han, "kommer att vara i fara och i den framskjutna position jag kommer att fylla, blir det mitt öde att rädda huvudstaden. Att rädda Imperiet."

Evans tystnade, ställd inför en sådan mäktigt övertygelse.

Fyrtionio år senare, den 10 maj 1940, fick Evans skolkamrat uppdraget att bilda en koalitionsregering. Den 8 maj 1945 kunde Winston Churchill vinkagenom fönstret åt folkmassorna på Whitehall. Han hade uppfyllt sitt öde.

Den 23 juni 1983 står den nyutnämnde underministern vid arbetsmarknadsdepartementet, Alan Clark, vid ett annat fönster i regeringskvarteren, inte långt från Churchills. Clark tvingar upp fönstret, i hopp om att sabotera den förhatliga luftkonditioneringen, tittar ut och anförtror sin dagbok:

"Det finns en liten balkong, inte mer än en rännsten egentligen, med ett mycket lågt räcke, under knähöjd. En säker död på Victoria Streets trottoar åtta våningar nedanför. Ibland får jag en trängande lust att tömma min blåsa över kanten, plaskande på de myrlika folkmassorna. Skulle det leda till att man fick sparken? Antagligen inte. Det skul-

le få lov att tystas ned. Trivialt, men samtidigt bisarrt."

Clark tror sig också ha ett öde: "den mångåriga besattheten, visionen som alltid varit med mig, övertygelsen om att jag skulle bli kallad att leda". Han skriver i sin dagbok om att, likt kung Arthur, erbjudas "svärdet i sjön" av the Lady of the Lake.

Imperiet är redan förlorat till de vämjeliga amerikanerna. Det, har Clark slagit fast som militärhistoriker, är Churchills fel. Han borde ha slutit fred med Nazityskland 1941, istället för att fortstätta kriget, med följd att Storbritannien blev utblottat och i praktiken en lydstat till USA. Men att rädda England undan förruttnelsen inifrån är också ett kall.

Frågan är när Clark ska få möjlighet att hörsamma det. "Vid tider av akut kris i mänskliga göranden, kommer en man att kliva fram. Om han inte gör det, betyder det att tiden ännu inte är mogen", citerar Clark sin idol, "Wolf".

Wolf är mer känd som Adolf Hitler. Alan Clark har ett signerat porträtt av honom, inlåst i kassaskåpet, hemma i 1100-talsslottet Saltwood i Kent.

Clark hade suttit i parlamentet för Plymouth Sutton sedan 1974. Hans personliga egenskaper var en katalog som passade en hovman under renässansen: ärelysten, fåfång, intrigant, liderlig, cynisk och hänsynslös, utom mot djur. Ändå hade det dröjt ända tills nu, innan han fått en position – en låg position – i regeringen. Det är alldeles uppenbart inte svärdet, inte

hans kliv fram: "Stora laddningar av dokument smäller ned i min inkorg, snabbare än jag hinner smälta dem. Sakmaterian är svulstig: en massa av 'planer', vars syfte helt uppenbart inte är att underlätta för dem som är utan arbete, utan snarare att hitta på ursäakter för att stryka dem ur rullorna. [...]"

The Enterprise Allowance Scheme, the Job Release Scheme, the Community Scheme. De är alla invecklade och obskyra redan i början, sedan har de granskats och 'modifierats' av tjänstemän tills de blivit obegripliga [...] mitt huvud spränger. Jag förstår Nabokovs analogi med en resande i en främmande stad, vars språk han inte talar, som mitt i ett elavbrott, en sen kväll, försöker finna sitt hotell."

Och ett halvår senare:

"Vad gäller departementet vill jag aldrig gå igenom dess port igen. En total skithög, fullständigt uttråkad. Överansträngd och yr av allt pappersarbete. Fuck them."

Nej, Clark är inte nöjd med politikens resultat, åtminstone för honom själv. Han har inget tålamod med papperexercis, utskottsutfrågningar och tjänstemän. Fantasin om att kasta vatten på folket under sitt ministerfönster är bara ett exempel på hans bristande vördnad för väljarna. "Fylld med avsmak för väljarkåren", noterar han i april 1979, efter att ha rest i en smutsig tågkupé. De aktiva i hans egen valkrets är "tråkiga, småaktiga, illvilliga, klumpigt konspiratoriska och trängsyn- ta till en grad som inte kan överträffas i någon del av Storbritannien". Valkampanjer- >>

✪ Alan Clark kortslöt den moderna koden för hur politiker i egalitära massamhällen bör uppföra sig.

FOTO: THE DAILY TELEGRAPH

✱ En rebell i kritistrecksrandigt.

FOTO: THE DAILY TELEGRAPH

nas påtvingade möten med vanligt folk plågar honom:

"Vissa, väldigt, väldigt få av de här människorna, ler eller vinkar. De flesta undviker min blick, eller börjar tala med varandra. Åt helvete med dem, är vad jag säger. Hur fan kan de förresten vara ute och handla på en tisdag? Folk som gör av med pengar i butiker borde väl rimligen vara konservativa?"

Ändå kan han inte låta bli politiken. Han älskar dess intriger:

"En så rik, gränslöst varierad och spännande värld politiken är för dem som är beroende av den. Och hur olösligt vävda trådarna av girighet, ambition, feghet och idealism är. Hans motiv är rena; verkligen inte mina."

Han älskar dess brutalitet:

"Man gillar inte att förbättra sin ställning genom att gå över sina vänners lik, men så är det i show business."

Han älskar själva miljön i underhuset:

"Pugins beslagsprydda svängdörrar som stänger ute dem utan tillträde, överflödet av utrymmen, de osannolikt bekväma läderfåtöljerna i den tysta delen av biblioteket [...] Det finns ständig tillgång till mellanmål, munsbitar och skvaller. Det finns utomordentlig och uppmärksam bibliotekspersonal, som gör allt arbete åt dig."

Clarks kärlek verkar vara obesvarad. Två

år tidigare, 1981, kunde han inte ens bli vald till ordförande i försvarsutskottet, trots goda meriter, löften från partikamrater, till och med valfusk:

"Jag lyckades i smyg rösta en gång till. Jag är säker på att Buck inte såg, men lille Neil Thomas följde mig med blicken."

Ett årtidigare, när Falklandskriget bröt ut, övervägde han att i skam emigra till Nya Zeeland, övertygad om att amöborna i det egna partiet skulle kapitulera. Thatcher motbevisade honom och Clarks beundran för henne växte, liksom hoppet om eget avancemang. Han gör allt han kan för att väcka sina kollegors – helst lätt chockerade – beundran:

"Ett långt och splittrat samtal om vad de argentinska fångarna ska äta utbröt. Jag föreslog att de skulle äta varandra."

Och vart tog det honom?

Till en underordnad position på arbetsmarknadsdepartementet.

Clark skulle hinna med handelsdepartementet och försvarsdepartementet också, alltid i underordnad ställning. Hans penna fanns med i Thatchers berömda EU-kritiska tal i Brügge 1988, och 1997 satte William Rees-Mogg i *The Times* den fyrspaltiga rubriken: "Vem ska bli nästa ledare för de konservativa? Jag antar att Alan Clark är för

mycket att hoppas på?"

"Nästan en saga som blir sann", myste Clark, men det blev aldrig mer än en udda rubrik. Liksom Churchill länge gjorde det, levde Clark i politikens ensamma vildmark. Olikt Churchill tog han sig aldrig riktigt ur den. Ändå var han en av ytterst få politiker som briter i allmänhet kände till. Det berodde på hans skandaler och på hans dagböcker.

Clarks första volym av gravt indiscreta dagböcker, som spänner från 1983, till strax efter Thatchers fall 1990, publicerades 1994. Clark hade då lämnat underhuset, självvalt, men med en skandal gällande krigsmaterielexport hängande över huvudet. Dagböckerna blev snabbt såväl en kritiker- som en försäljningssuccé. Clarks bitska, självutlämnande, absurda och osminkade redogörelse för sina år i regeringen jämfördes litterärt med Samuel Pepys beskrivning från 1600-talets brittiska hov och parlamentsledamoten "Chips" Channons skvallriga berättelse om politik och societet mellan Edvard VIII:s abdikation och Elisabeth II:s trontillträde.

Läsarna fick möta hypokondrikern Clark, ständigt fixerad vid sin hälsa – i synnerhet sin potens – och ständigt rädd för det oblida ödet att se lika gammal ut som han faktiskt

var: "Jag gör av med mina reserver, så när jag är 60 kommer jag faktiskt att vara som någon som är 60."

De fick möta den fanatiska djurvänner Clark, som ömt vårdar sin åldrade Jack Russellterrier Tom och håller sig med tama kajor. Han gråter när han tvingas skjuta en häger, som äter de dyrbara fiskarna i slottets vallgrav, men skulle utan att blinka skjuta mänskliga inkräktare. De fick möta snobben Clark, utbildad vid Eton och Christ Church, Oxford, som låter sy upp sina kostymer hos Lesley & Roberts på Saville Row och som har en övernattningslägenhet i The Albany, det exklusiva ungarshotellet bredvid Royal Academy på Piccadilly. Samlaren av Rolls-Royce, Bentley och Jaguar, som konstaterar att en drickbar Bordeaux kostar minst 100 pund. Ägaren av Eriboll, en egendom på 14 000 tunnland i skotska höglandet, ett vintersporthus, Chalet Caroline, i Zermatt och, förstås, Saltwood Castle i Kent, komplett med befästningsmurar, vallgrav och påfåglar.

De fick möta Clark den otrogne, alltid med ett öga för "härliga klot som guppriögonfallande" och fantasier om att förföra sin kvinnliga Labourmotståndare i städskaftet i valkretsens stadshus. Hennes hår är ju så "underbart och glansigt". De fick möta Clark den utfrysse, som ständigt misstänker att han fallit i politisk onåd. Ofta har han rätt, men hans analys av skälen är lika ofta egenartad. Som när Thatcher i april 1980 inte hälsar på en solbränd Clark i underhusets lobby: "Jag antar att jag var för brun. Att vara brunbränd antyder lättja och (vid den här tiden på året) utlandsseminstrar."

Med få undantag föll britterna handlöst. Kanske därför att Alan Clark kortslöt den moderna koden för hur politiker i egalitär massamhällen bör uppföra sig.

"Jag har [...] romantiska fantasier om den belägrade aristokratin. 1791", skriver han, efter att ha släppt in allmänheten i Saltwood mot betalning. I ett samtal om förre vice premiärministern John Prescott, som varit fackligt aktiv inom brittiska Sjöfolksförbundet, konstaterar han: "Skälet till att John Prescott blev socialist är antagligen att han mötte någon som jag, när han var uppsare på ett fartyg."

Saltwood är fyllt av konstskatter, alla inte nödvändigtvis i ordning. När en av familjens advokater vill deponera Aristide Maillors byst av Renoir i bankens kassavalv, får han svaret att den råkat gå sönder. Nej, Skatteverket kan inte få se skärvorna, de är slängda, men byråkraterna kan få se några vanli-

ga krukskärvar. De ser ändå ingen skillnad. Clark noterar i förbifarten att hans fru, Jane, finner en Miró, då hon går igenom en låda med gamla julkort. Då och då tvingas han sälja något konstverk, för att finansiera skatteskulder, slottets underhåll eller förluster i backgammon. Det sker aldrig utan vändor.

"Du kommer aldrig att förstå hur det är att tvingas leva utan Turnern", säger Clark till en vanlig medelklassreporter, efter en särskilt plågsam försäljning.

Men nöden står aldrig riktigt framför Alan Clarks fällgaller. Och även Jane Clark gör sitt för att tydliggöra familjens position. När *Guardians* parlamentsreporter Simon Hoggart är bjuden till Saltwood på middag serveras köttträtten på guldallrikar. Den äldsttjänande butlern William trancherar och köttet hinner kallna innan alla serverats. "Problemet med allrikar i guld", ursäktar sig Jane Clark, "är att de inte kan ställas in i ugnen. De smälter."

Till och med Alans otrohetsaffärer hanterar Jane med kylig värdighet. Genom dagböckerna och en stämning om skilsmässa framkommer att Clark haft ett förhållande, inte bara med en Valerie Harkess, utan även med hennes två döttrar, Josephine och Alison.

Herr Harkess kommer resande från Sydafrika, där han är bosatt, säljer sin historia till pressen och poserar med en piska, ämnad för Clark. Jane konstaterar att hon har viss vana av att hantera sin mans snedsprång. En av Clarks älskarinnor, Christina, följde med på deras bröllopsresa 1958: "Men hon var trevlig, de som kommit där efter har varit skräp." Om de tre Harkesskvinnorna, har hon bara en kommentar: "Om man går i säng med underklassstyper, får man väl räkna med att de går till pressen, eller hur?"

Nästan lika omskrivna blir Clarks om dömen om sina kollegor. Den förre finansministern Kenneth Clarke är en "smörboll" och en "knubbig livförsäkringsrisk". Clark återberättar lustfyllt vad en inspiskare säger om Michael Heseltine: "Problemet med Michael är att han har fått lov att köpa sina egna möbler."

En uppkomling, alltså.

Att Clark 1997 åter lyckas ta sig in i parlamentet, som representant för Storbritanniens säkraste konservativa valkrets, Kensington & Chelsea, förvånar många. Hur kan man välja en man som fantiserat om att urinera på väljarkåren? George Walden, engångsminister under Thatcher, återger en förklaring:

"Engelsmännen älskar honom, eftersom de mer än gärna blir pissade på, förutsatt att det sker från betydande höjd."

Något ligger det antagligen i det, även om Clarks själv är en sorts uppkomling. Saltwood köptes så sent som 1951 av Clarks far, konsthistorikern Kenneth Clark, känd som den yngste chefen någonsin för National Gallery och för sin bok och tv-serie *Civilisation*. Familjens pengar är inte äldre än att de kommer från Kenneths farfar, som gjorde sig en förmögenhet inom textilindustrin.

En annan förklaring är att Clark hade något som de flesta moderna politiker saknar: han var vildsint självständig, och dessutom skrupelfri i sin skildring av det politiska spelet. Hans cynism tolkades av moderna väljare, själva cyniska, som ärlighet. När nomineringskommittén i Kensington & Chelsea frågar Clark om han har några lik i lasten, eller i engelskt idiom, i garderoben, svarar Clark: "Min käre pojke, jag kan knappt stänga dörren."

Clarks vägran att kapitulera för tidens normer, skapar paradoxalt nog ett slags förtroende. Och Clark drar det till sin yttersta spets. När han i *Guardian* anklagas för att vara fascist, låter han publicera ett bemötande: "Jag är inte fascist. Fascism är för bodknoddar som oroar sig för sin avkastning. Jag är nazist." Genom åren hade han tre rottweilertikar, den första får heta Eva, efter Eva Braun, de två andra Leni, efter Leni Riefenstahl, och Hannah, efter Hannah Reich, en av Hitlers testpiloter. Han leker med tanken att hoppa av och kandidera för National Front. I juli 1981 fastnar han framför filmatiseringen av musikalen *Cabaret* på tv:

"Efter den där underbara, upplyftande scenen i ölträdgården, när den unge Sapojken leder sången i 'Morgondagen tillhör mig' slog jag av och gick till sängs."

I en av de två dagböcker som publiceras postumt redogör han för ett samtal som ska ha ägt rum i december 1981 med Frank Johnson, då parlamentsreporter för *Times*:

"Ja, sa jag till honom, jag är nazist, jag tror verkligen att det är det ideala systemet och att det var en katastrof för den anglosaxiska rasen och världen att det utplånades [...] Jodå, sa jag till honom, jag var fullständigt förpliktad till hela filosofin. Blodet och våldet var en ounggänglig del av dess styrka, den heroiska traditionen av grymhet minst lika kraftfull och tusen gånger mer uråldrig än den judisk-kristna etiken."

Clark skriver att han inte är det minsta oroad över att bli citerad, eftersom inget ändå tror honom: "Alan-menar-det-in- >>

te-egentligen. Han säger-det-bara-för-att-chockera, etcetera"

Clark ansåg sig säkert vara nazist. Men han hade svårt att övertyga någon annan, för det fanns goda skäl att misstro Clarks omdöme, även på denna punkt. Episoden med Frank Johnson är ett gott exempel. I meningen direkt efter redogör Clark för sin växande beundran för Ted Heath, urtypen för de liberala, mjukt vänsterinriktade, "blöta" konservativa. Kontrasten blir utstuderat komisk. Och, kanske än mer talande: enligt Frank Johnson, nu död i cancer, är det en ren fantasiprodukt. Clark sa inte alls det han påstår.

Men det går att finna en linje, eller åtminstone ett slags spår, i Clarks politiska universum. Han är nationalist, protektionist och paternalist. Han föraktar den moderna politikens fixering vid ekonomi. När Margaret Thatchers högra hand, Ian Gow, oroar sig för inflationen, säger Clark:

"Personligen undrar jag om det spelar så stor roll. Den är en miljon procent, eller något sådant, i Brasilien och man kan fortfarande få tag på en taxi och utsökta måltider. Sex upphör inte."

Han avskyr politisk anpasslighet:

"Det måste finnas få ting som är så urtråkigt missvisande som 'fokusgrupper', en samling fullständiga främlingar som sitter och hänger i ett rum och antingen försöker imponera på varandra eller återanvända de för studien moderiktiga klichéerna."

Han sörjer den brittiska flottans nedrustning. Han ogillar amerikaner, som stult imperiet. Han är mer förtjust i ryssar. Han har inget tålamod med dem som anammat vaga internationalistiska utopier. När Samuel Brittan på *Financial Times* snipigt ställer frågan "Men vad ÄR 'nationalstaten'?" svarar Clark: "Om du inte VET vad nationalstaten är, så är du dekadent." Han söker en stam och gläder sig därför såväl åt den kollektiva sorgen efter prinsessan Diana, som engelska fotbollshuliganers strider med italiensk polis.

Mönstret är det av en ganska typisk konservativ politiker, men 100 år för sent. "Vi behöver inga nya jävla idéer, vi har nog med problem som det är", är Clarks kommentar när en partikamrat efterlyser "nya, unga radikaler".

Det är ytterligare ett skäl till att hans nazism inte är särskilt trovärdig. Den är helt enkelt för modern. Den passar bara in som en wagneriansk dröm om hjältar, stamtrohet och kollektiva öden. Ett bisarrt uttryck för samma romantiska längtan som får

Clark att skriva, när han drömmer om att bli inspiskare i underhuset:

"Det är förstås det näst bästa i förhållande till originalidén att med draget svärd gallopera genom landsbygden på en vit springare och väcka pöbeln, men jag skulle nöja mig med det [...]"

Alan Clark är en slags blandning av Pad-dan av Paddeborg och P G Wodehouses ledare för "Svartshortsen", Roderick Spode, vars fascism består i att kommendera hela Shropshire att odla rovor och att skilja ut undermåliga delar av folkstammen genom att mäta deras knän.

Men läser man hela sviten av dagböcker – och därtill hans historia över Torypartiet och hans omfattande militärhistoriska böcker – blir bilden, återigen, en aning anorlunda.

Två delar av dagbokstrilogin publicerats postumt, den första täcker 1972 till 1982 och den andra 1991 till 1999, då hypokondriern Clark hastigt avlider, 71 år gammal, ironiskt nog i en av de sjukdomar han oroar sig för: hjärntumör. Komiken finns där hela tiden, men samtidigt blir tragiken tydligare. Alan Clark plågas av sin rastlöshet. Han är, hur märkligt det än låter, en ganska tolerant person. Det enda han egentligen inte står ut med är människor som sprider leda. Tyvärr är de många inom politiken. Lika mycket som han söker erkännande och smicker, åtminstone om det kommer uppifrån, vill han bli överraskad och utmanad. Han kräver dramatik och en rollbesättning med heroiska karaktärer. Finns det inte försöker han konstruera det. Även om det tvingar honom att slå knut på sig själv.

Han är uttryckligen inte Thatcherit, men han avgudar Thatcher: "[...] hennes blå ögon blixtrade. Jag fick en full dos av tvingande personlighet, något av Führer Kontakt." Å andra sidan kan han inte låta bli att samtidigt konspirera med Francis Pym, ledaren för det "blöta" motståndet mot henne. Problematiken med IRA skulle kunna lösas genom att 600 personer summariskt avrättas, slår han fast, men kritiserar terroristerna för att vara slarviga, då prickskyttar inte betar av partihöjderna när de kryper fram ur ruiner efter bombattentatet mot partikonferensen i Brighton 1984. Han ser sig själv som kontrarevolutionär, men när han får kontrollfrågan av en skeptisk inspiskare om vem han beundrar mest i underhuset, svarar han genast "Dennis Skinner", ökad för sin hårdföra vänsterism. Han skriver: "Det hemska är att jag egentligen inte gillar högerflygeln". I sin jakt på någon att beundra

hinner han idolisera så skilda personer som "Uncle Harold", det vill säga Harold Macmillan, socialdemokraten David Owen och den angolanska FNLA-guerillans ledare Jonas Savimbi:

"Dessa afrikaner är extremt storslagna. Det är något väldigt imponerande med den kraftfulle folktalaren, oklanderligt klädd, som precis har anlänt från bushen och som samma kväll ska flyga tillbaka till Luanda och kalashnikovarna. Jag sa allt detta då jag skakade hans hand."

Men drömmen om att själv bli en stor man går sällan hand i hand med lika stora planer. Som när Clark 1981 tror att han kan bli Thatchers personlige sekreterare:

"Den tredje eller fjärde mäktigaste i parlamentspartiet! Som de alla kommer att krypa och bocka! Och så bra jag kommer att sköta det. [...] Jag tänker på mina kläder – en svit av mörkgrå kostymer och västar med klockkedjan i guld, farfars, på morgonen och BHLH (Clarks slang för oklanderlig klädsel) på kvällen i mörkblått. Blå skjortor på morgonen, vita på kvällen. Alltid Eau de Cologne och turkiska cigaretter på kontoret."

Alan Clark slits mellan evigheten och det småttiga, lojalitet och förräderi, intellektuell briljans och ren dumhet. Han är sin klivenhet trogen ända till slutet: han talar regelbundet och intimt med Tony Blairs presschef, Alistair Campbell, och personliga assistent, Anji Hunter. Blair är en av få politiker som skickar ett uppmuntrande budskap till Clark, när han ligger för döden. När han väl gått bort – Alan "har förenats med Tom och de andra hundarna", meddelar familjen – är Blair en av de första som beklagar. Tony Benn, följer snart efter: "Han var en självständig man som sa vad han tänkte och menade det han sa." Många av Clarks egna partikamrater är mindre sorgsna.

Den politiske kommentatorn Alan Watkins har lanserat en teori för att foga samman Alan Clark: han var kanske "inte riktigt klok i huvudet – en aning koko". En annan, inte nödvändigtvis alternativ teori, är att han verkligen var en man på jakt efter sitt öde, precis som Churchill. Skillnaden var bara den, att för Clark fanns inget öde att finna.

I mars 1979 sitter Alan Clark på tåget på väg till sin valkrets i Plymouth. Han oroar sig för valet, för sin egen nominering, för sin majoritet. Han avslutar passagen med en enkel rad:

"Nykelfaktorn, dock, är att bli av med mjällen." *

Polygamist – javisst

Big Love är en svepande släktsaga med olagligheter bakom fasaden. Kjell Häglund fascinerar av tv-serien om polygami som har en stark social ambition.

TV Först såg man bara en snårig väv av släktskap och sektgalenskap. HBO:s stora mormon-dramaserie *Big Love*, som började på SVT i april, hade inledningsvis lika fullt upp som Bill Paxtons patriarkala polygamist att springa mellan alla fruar, barn och storfamiljssplikter.

Men när man sedan lyfte blicken fann man sig stående inför en mäktig panoramavy över en hel, aldrig förr tv-drama-skildrad, kultur. Mellan 20 000 och 40 000 mormoner i Utah och Arizona lever i polygami, trots att månggifte bannlystes av mormonkyrkan redan 1890, och här har vi dem: människorna, värderingarna, vanorna, jargongen, traditionen.

I bakgrunden av sektavfällingen och butikskedjeägaren Paxtons trefamiljshushåll finns hans föräldrar och övriga släkt på ett fundamentalistläger ute i bushen. Där rör sig "Profeten", Harry Dean Stantons slemmige sektledare – en av Paxtons svärfäder – genom församlingen med en själsligt be-

dövad fjortonårig hustru, i monstertruck och med robotaktiga livvakter, och skryter om hur hans församling växt till flera tusen medlemmar, och hur han efter sommar-OS i Salt Lake City har anlitat pr-konsulter för missionens skull.

Trots alla nära släktband är slitningarna och de ideologiska skillnaderna stora. Mellan Paxton och Stanton finns en fundamental konflikt lika omvälvande och historiesymboliskt vibrerande som den mellan Julius Caesar och Pompey Magnus i HBO:s *Rome*.

PAXTON-KARAKTÄREN Bill Henricksens polygami slås fast som något självklart och tveklöst, trots att hela storfamiljen rent livsstilsmässigt har den där typiskt amerikanska – och, för oss svenskar, förvirrande – illusionen av sekularisering. När Bill Henricksen har svårt att prestera sexuellt med en av fruarna (som längtat efter honom i tre dagar, och frustrerats över att hon på sin kväll

tvingats dela hans uppmärksamhet med de andra, eftersom det var schemalagd storfamiljemiddag) så skyller han på "stress". Men inte stressen av att ha tre familjer, utan stressen på jobbet. Denna är dock inte i närheten av den privata – avknoppningen av hans Clas Ohlson-aktiga butiker verkar mest fungera som meditation för Paxton i jämförelse med hemmalivet. När han inte ägnar arbetstiden åt att ångestgoogla på "male impotence" och "Viagra", vill säga.

En kärnpunkt i *Big Love* är hur allt detta vardagliga korresponderar med storfamiljens olagliga hemlighet; hur de banalaste bestyr plötsligt kan byta arena från köket till ett kollektivt existentiellt svart hål; hur hela familjen klarar av att leva sin samhällslögn genom att intala varandra att de ändå gör rätt inför Gud.

VAD MAN INSER EFTER förstasäsongens stora finaldramatik är att den schemalagda stressen snarare inneburit en vardaglig lättnad för familjen, alla sysslor och plikter har verkat mentalt avstressande i en situation där de annars ständigt tvingas smyga och smussla ("it's what we do", som de konstaterar). Att seriens vuxna familjemedlemmar överbetonar sin vardagsstress för att i görligaste mån slippa tänka på, och tala om, sin själsliga konflikt med samhället.

Som svepande släktsaga med olagligheter bakom fasaden har *Big Love* mycket gemensamt med HBO:s *Sopranos*. Och precis som vi i flera år häpnat över hur gärna vi synkroniserat våra värderingar med maffiabossens, börjar vi nu snabbt ömma för pliktskyldige Paxton och hans ömhetstörstande fruar. Men det är ju så dramatelevision fungerar: ett slags impulskontrollerat mixtrande med hur vi sympatiserar och empatiserar. Bara framför en tv-apparat kan vi utbrista saker som "stryp skithuvudet nu då, Tony!" eller "vilken varm och mysig släkthemiddag de har, polygamifamiljen".

Mer överraskande är alltså seriens sociologiska ambition. Och att den inte bara skildrar religions- och familjevärderingar ur en godhjärtad polygamists synvinkel, utan gestaltar allt från barndom, tonår, och åldrande till vapenfixering och den märkliga dynamiken mellan religiös råkapitalism och asketisk fanatism.

Själva dramatiken, slutligen, spänningsmomentet, är lika enkelt som genialt: Ska en syndafod drabba dessa "rätttroga"?

Inte en familj som andra.

FOTO: HBO/EVERETT COLLECTION/BILBILDBYRA

KJELL HÄGLUND

Nouvel kämppar mot likformig arkitektur

”Var man än reser i världen är det överallt samma byggnader i de stora städerna”, säger arkitekten Jean Nouvel. Han beskriver sin egen arkitektur som ett motstånd mot denna uniformering av världen.

ARKITEKTUR Den franske arkitekten Jean Nouvel är orosmakaren, som nu belönas med högsta utmärkelsen i sitt skrå – Pritzker-priset. Han säger:

– Hela mitt liv har jag bekämpat ”allmänarkitekturen” till förmån för den specifika arkitekturen.

Pritzker-priset brukar kallas ”arkitekternas Nobelpris”. Det utdelas sedan 1979 av den amerikanska Hyatt-stiftelsen. Prissumman är på 100 000 dollar. I motiveringen heter det att Nouvel drivs av ”en omätlig lust att experimentera” och att han ”ständigt utmanar accepterade normer, i syfte att utvidga arkitekturens gränser”.

Jean Nouvel är en profil inte bara såsom arkitekt, utan också genom sin fysiska uppenbarelse: extremt storvuxen, kalrakad hjässa, ständigt svartklädd och ofta med stor cigarr i mungipan.

Sedan 1994 är hans arkitektkontor inrymt i en före detta lagerbyggnad i centrala Paris. Där jobbar mellan 140–160 personer. Nouvel vet inte själv närmare besked. Men det kan vara ursäktligt. Genomströmningen är stor, med betydande inslag av utlänningar och praktikanter.

JEAN NOUVEL FÖDDES 1945. Hans föräldrar var lärare i Fumel – en småstad i en av Frankrikes centrala avfolkningsbygder. År 1966 blev han antagen som nummer ett vid intagningsproven till konst- och arkitekturhögskolan Beaux-Arts i Paris. Hans examensarbete innehöll inte en enda skiss utan bestod enbart av en verbal beskrivning.

Fortfarande idag försvarar Jean Nouvel denna hållning:

– Ibland sägs det att vi på mitt kontor arbetar mer med ord än med skisser. Och det är inte helt fel. Det är först när orden är klara, som man kan börja skissa.

Enligt arkitekturkritikern Patrice Goulet har Nouvel alltid hävdat att intelligen-

✶ Jean Nouvel.

FOTO: SCANPIX

sen och eftertanken går före den arkitektoniska känslan eller inspirationen:

– Han var den förste jag träffade som kunde förklara för mig allt vad han gjorde. Allt hade en orsak. Allt var uttänkt. Det är sådan arkitektur jag tycker om – eftersom den vet vad den är till för.

Jean Nouvel är vid det här laget pappa till cirka 200 byggnader runt om i världen. Några av de mest kända är Arabinstitutet i Paris med sitt halvgenomskinliga hölje och den ovala skyskrapan Agbar i Barcelona.

På gång just nu är bland annat en filial till Louvre-museet i Förenade Arabemiraternas huvudstad Abu Dhabi samt en inbuktad skyskrapa med 75 våningar på Manhattan i New York.

Kännetecknande för Nouvel är byggnader i glas och metall, som utnyttjar spelet av skuggor och ljus. Men någon ”Jean Nouvel-stil” existerar egentligen inte. Det går

inte att utpeka en typisk byggnad som sammanfattar alla de andra.

Däremot finns det några grundläggande principer som vägleder honom och den viktigaste av dem är respekten för sammanhanget. Han säger:

– Enligt mitt synsätt bör man utgå från platsens kulturella identitet, från topografin, från karaktären på de omgivande byggnaderna och från alla de parametrar som kan bidra till att skapa egenart. Det handlar om att tillföra miljön något utan att våldföra sig på den.

DETTA ÄR INTE EN filosofi som Jean Nouvel har behållit för sig själv. Han har torgfört sina åsikter om den förhärskande slentrianen inom arkitekturen i föredrag, i artiklar och i intervjuer. Och i hemstaden Paris har han vid ett flertal tillfällen gjort sig obekväma genom att gå till storms mot stora omdaningsprojekt. Han säger:

– Var man än reser i världen är det överallt samma byggnader i de stora städerna. Det är naturligtvis delvis en följd av världsekonomin globalisering, men datorerna bär nog också en liten del av skulden.

– Själv vill jag se arkitekturen som en form av motstånd mot denna uniformering av världen. Varje ny situation bör ge anledning till totalt nytänkande. Varje gång är det helt nya problem som ska lösas.

Utgångspunkten är att arkitekten ska låta sig styras av det unika projektets speciella förutsättningar, men också av grundläggande mänskliga behov. Jean Nouvel har under hela sin karriär agerat för ett mer mänskligt bostadsbyggande. Bland annat var han en av grundarna av ”Mars 1976” – en grupp av unga, prisbelönta arkitekter, som ville försvara ”de vanliga människornas” intressen.

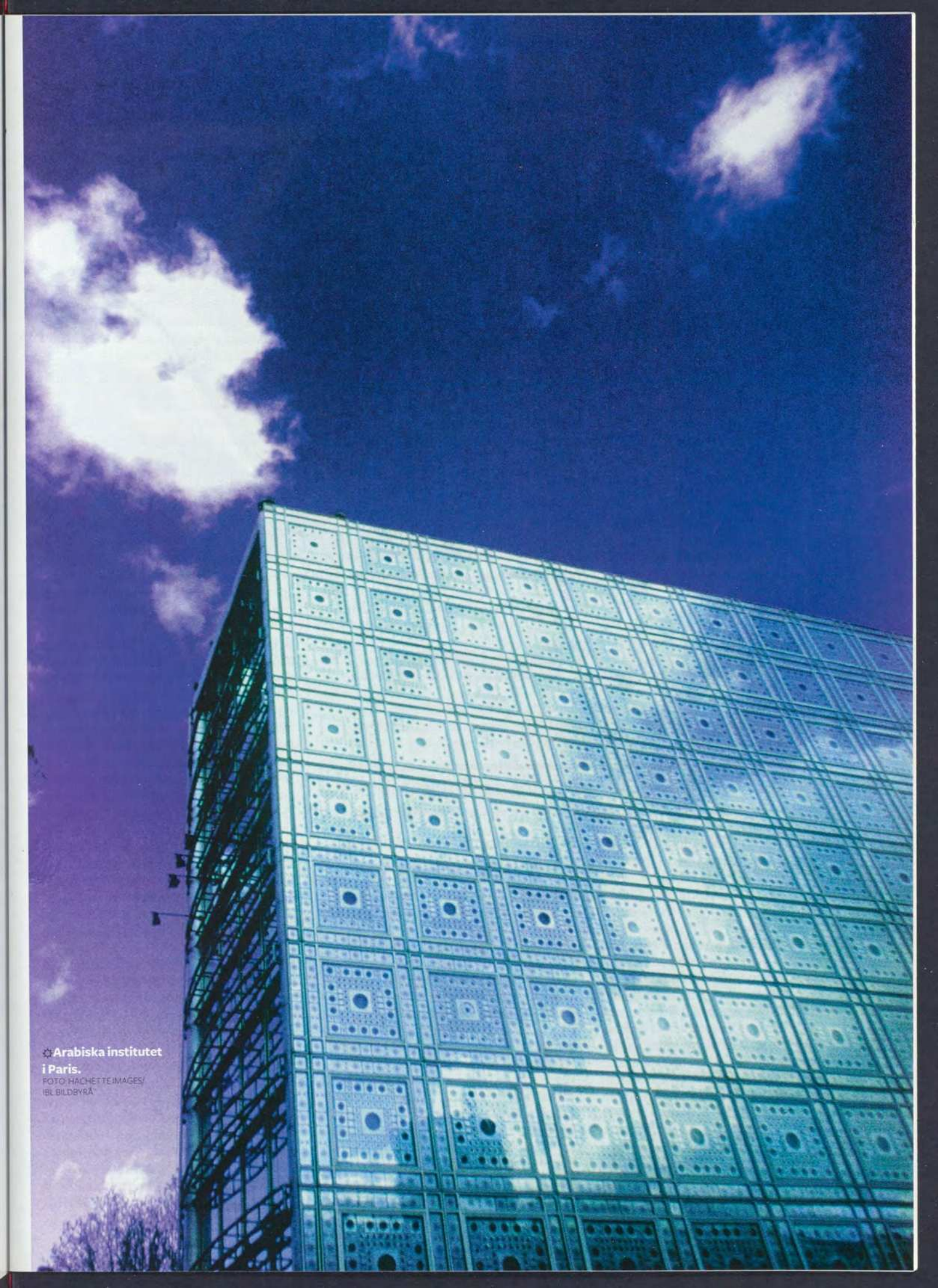
Nouvel har kvar sitt sociala engagemang. Men han döljer inte en besvikelse:

– Jag har gjort erfarenheten att sociala intressegrupper och sammanslutningar avboende utgör det största hindret mot förändring. De säger alltid nej till förslag som handlar om att utveckla den sociala miljön.

Men detta är inte ett problem som numera berör Jean Nouvel särskilt mycket. De uppdragsgivare som vänder sig till honom är från början inställda på ett resultat som väsentligt avviker från ”allmänarkitekturen”. Och inte lär Nouvels lösningar bli mindre originella av det faktum att han nu blivit tilldelad Pritzker-priset. Själv säger han:

– Det bästa med priset är nog att det tillåter mig att gå lite längre.

✶ STEFAN ANDERSSON

☆ Arabiska institutet
i Paris.
FOTO: HACHETTE IMAGES/
IBL BILDBYRÅ

✧ Enligt en ny undersökning tror 58 procent av brittiska skolungdomar att Sherlock Holmes fanns i verkligheten.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

Läsaren skapar texten

Verklighet och fiktion flyter ihop för den franske litteraturprofessorn Pierre Bayard. För honom lever litterära gestalter sina egna liv. Ett exempel är Sherlock Holmes, som under större delen av sin existens levde i rent trots mot sin upphovsman.

LITTERATUR Kanske avskyddes han av sin upphovsman, men resten av världen skyndade att sluta honom till sin famn och därigenom skydda honom för skaparens avundsjuka försök att röja honom ur vägen och i stället bereda plats för andra, mer älskade skapelser. Till exempel den ridderlige, fåfänge och inte helt klyftige brigadgeneral Gérard vid kejserliga gardeshusarna. Om det är någon detektiv som är bortskämd med litteraturkritikens odelade kärlek så är det eremiten och kokainisten på Baker Street 221 B.

Han har jämförts med Sigmund Freud och Marcel Proust. Han har ägnats ett otal kärleksfulla pastischer. Hans skarpsinne

har ansetts räcka till långt mer än de femtiosex noveller och fyra romaner som hans skapare Arthur Conan Doyle utnyttjade honom till. Sherlock Holmes har fått utkämpa tvekamper med såväl Jack Uppskäraren som tyska ubåtar, och hans analytiska metod har ansetts inspirera såväl polishögskolans undervisning som seminarier i litteraturvetenskap. Men hur skarpsinnig var han egentligen?

Den parisiske litteraturprofessorn Pierre Bayard får i sin nya bok *L'affaire du chien des Baskerville* (Éditions de Minuit) Holmes metodik att verka skäligen simpel – en blandning av antaganden, analogier och önsketänkande – och menar att han in-

te ens lyckades lösa sina egna fall. Fåfängan gör honom till den ideala måltavlan för den sofistikerade brottslingen i *Baskervilles hund*, som använder den världsberömda detektiven som mordvapen. Förblindad av egenkärlek spelar Holmes i händerna på en mördare som vida överglänser professor Moriarty i skarpsinne. Denna mästebrottssling har – enligt Bayard – gäckat även sin skapare, Arthur Conan Doyle, och förblir oavslöjad ända tills nu.

BAYARD HAR I TIDIGARE överklaganden av kända rättsfall underkänt de lösningar som Sofokles, Agatha Christie och William Shakespeare presenterar. Oidipus har, liksom doktor Sheppard och Hamlets farbror Claudius, förklarats oskyldiga till de brott som deras litterära skapare dömt dem skyldiga till. Istället har andra och mer sannolika gärningsmän letats fram. I en bisats råkar Bayard avslöja sin analysmetod som "ludisk" – men man gör dumt i att avfärda hans sätt att bedriva litteraturkritik kontrafaktiskt (en tidigare bok beskriver hur psykoanalysen sett ut om den skapats av Maupassant i stället för av Freud) som enbart lekfull.

Vad som pågår i boken om Sherlock Holmes, liksom i tidigare böcker som den internationellt uppmärksammade *Comment parler des livres que l'on n'a pas lus?* (Konsten att tala om böcker som man inte har läst), är slutfäktningarna i en av nittonhundratalets hårdaste litterära strider. Om man til-

låter sig att renodla huvudlinjerna i de flesta av förra seklets teoretiska diskussioner, från nykritik till poststrukturalism, så upptäcker man att de flesta handlar om vem som har rätten att bestämma vad texten betyder, vad det egentligen står där. Det vill säga vem en litterär text egentligen tillhör, författaren eller kritikern.

Vad Pierre Bayard i all enkelhet försöker tala om är att texten tillhör läsaren snarare än författaren, men att den framför allt tillhör sig själv, att de litterära gestalterna lever ett eget och i viss mån oförutsägbart liv. Just Sherlock Holmes är naturligtvis ett sällsynt bra exempel, eftersom Holmes under större delen av sin existens alltså levde i rent trots mot sin upphovsman, som snart avskydde sin egen skapelse och avundades honom hans framgång. Holmes hade bokstavigt talat läsarna att tacka för sitt liv, eftersom dessas häftiga reaktioner på Holmes död tvingade Conan Doyle att återuppliva detektiven.

MAN BEHÖVER INTE vara särskilt intresserad av vem som egentligen mördade salig godsägare Charles Baskerville för att finna Pierre Bayards finurliga resonemang användbart. Det kan kasta oväntat ljus också över det dystra moralpaniska klimat som bredde ut sig över vårt land med anledning av förra årets övningar i autofiktio.

Bayard beskriver "Sherlock Holmes" som en av otaliga läckor mellan den fiktiva världen och den verkliga, en läcka som Conan Doyle inte har någon kontroll över. Nog måste även det omvända gälla – "kulturchefen", "vänsterjournalisten" och "succéförfattaren" måste i viss mån sägas existera oberoende av och parallellt med sina homonymer i verkligheten. Bayard menar på fullt allvar att litterärskapelser finns på tillräckligt många av de sätt vi använder för att bestämma om något finns eller inte – grammatiskt finns de i lika hög grad som vi andra, psykologiskt likaså, och Sherlock Holmes eller hans moderne motsvarighet Harry Potters effekter på omvärlden torde vara oomstridda – för att det inte ska vara någon avgörande ontologisk skillnad. Man kan invända att samma sak kan sägas om Djävulen, Storsjöödjuret eller Gud Fader allsmäktig.

Ätminstone som litterära gestalter, det vill säga så länge de finns i en bok, svar gissningsvis Pierre Bayard. Jag kan föreställa mig att den gode Holmes däremot, som aldrig läste annat än tåg-tidtabeller, skulle skaka på huvudet och treva efter kokainsprutan.

✶ KRISTOFFER LEANDOER

Äktenskapet – en strid om ord

Ordet "äktenskap" skapar politisk konflikt. Förmodligen överskattar de stridande parterna möjligheterna att styra språket uppifrån.

SPRÅK Den politiska striden om könsneutrala äktenskap är just nu vilande. Men när den tar fart igen kan det vara tryggt att veta att det bara är en strid om ord. Homoäktenskap finns ju redan, fastän den legala beteckningen är registrerat partnerskap. En ny lag skulle alltså inte förändra världen det minsta. Men frågan är kanske inte bara legal. Handlar det också om lokal, personal och ritual? Nej, inte ens det. Svenska kyrkans känsliga morrhår har redan vädrat ett hot och den lovar att ställa allt till förfogande: kyrkor istället för rådhus, präster istället för tjänstemän och Guds ord istället för lagens bokstav.

Så vad handlar det om? Jo, det handlar om ordet *äktenskap* – och bara om ordet. Det är en fröjd för en språkvetare att sitta på åskådarplats.

I ena ringhörnan har vi de homosexuella (och alla deras vänner). De gillar inte klangen i orden *registrerat partnerskap*. De vill få samma ord som alla andra.

I den andra ringhörnan har vi en grupp som menar att ordet *äktenskap* redan är upptaget. Ordet får inte omdefinieras.

Ett märkligt fenomen är att också den trendkänsliga Svenska kyrkan tar stor strid om litet ord. Under hela sin existens, snart 500 år, har den ansett att homosexuella handlingar är synd. Sådant talar man inte om längre. Nu har Svenska kyrkan gjort en u-sväng. Eller vänt 179 grader i alla fall. Den sista graden viker man dock inte från. Ordet *äktenskap* får inte röras.

Låt oss betrakta vinstpokalen i denna kamp. Ordet *äktenskap* förekommer cirka 20 gånger på en miljon ord. Ordet är ungefär lika vanligt som *strand*, *glass* och *sallad*. Ett sådant ord äger ingen. Jurister och lagstiftare kan få råda ensamma över ord som *jäv* och *bigami*, men allmänord definieras av hur vanligt folk använder dem.

Så vad kan hända efter en lagändring? Det finns tre huvudscenarier:

1. Lagens definition accepteras fullt ut.

2. *Äktenskap* får utvidgad betydelse, men många anser att det behövs ett nytt begrepp, så man skiljer mellan äktenskap och riktigt äktenskap.

3. *Äktenskap* behåller sin gamla betydelse men den kan tillfälligt utvidgas. Man skiljer alltså mellan äktenskap och samkönat äktenskap.

UTAN LAGÄNDRING FINNS knappast mer än två scenarier:

1. *Äktenskap* och *registrerat partnerskap* uppfattas som samma sak, och *äktenskap* kommer att användas för alla könskonstellationer.

2. Etablerat språkbruk kvarstår.

Det går inte att sätta några odds på dessa utfall, så det finns teoretiskt 33 procents chans/risk att lagändringen slår igenom. Och det kan gå på tok/ bli en framgång utan lagändring.

Men viktigare är vad som sker med de ännu vanligare orden *make*, *fru*, (äkt) *makar*. Den som tror att man kan lagstifta om sådana ord är mer än naiv. Det kan till och med bli *sambo* av alltihopa.

Sambo är nämligen en oförutsägbart anarkist. Ordet har behövt lång tid för att få fäste i officiella texter. I SAOL anges att det betonas som *skatbo*, fastän alla (även språkvårdare) betonar det som *hambo*. Och ordlistan rekommenderar pluralformen *sambor* fastän alla (utom språkvårdare) skriver *sambos*.

Just nu är *sambo* faktiskt ett vanligare ord än både *fru* och *make* tillsammans (ätmintstone i skrift). Å andra sidan förekommer *samboskap* bara en gång på tio miljoner ord.

Å tredje sidan: utvecklingen av vanligt språk är fullkomligt oförutsägbart, och vad tjänar det då till att försöka erövra en position i Svensk författningssamling?

✶ LARS MELIN

Cranach gör comeback

Lucas Cranach avfärdades länge av konsthistorikerna. Men hans 500 år gamla målningar tycks ha blivit relevanta i vår tid.

KONST På de stora konstmuseerna världen över brukar det finnas minst en målning signerad med en bevingad ringlande orm, den "logo" som Lucas Cranach den äldre (1472–1553) förlänades av den kur-saxiske hertigen Friedrich der Weise år 1508. På Metropolitan Museum of Art i New York kan vi beskåda en underbart graciös naken Venus med stor hatt och en liten Amor som just stulit en honungskaka. På Wallraff-Richartz-Museum i Köln ser vi Maria Magdalena i rödblonda korkskruvlockor och praktfull vinrödsammet som utvandrar i Provence. Och på Hessisches Landesmuseum i Darmstadt sitter den ärkekatolske kardinal Albrecht av Brandenburg i ett blått rum med krucifix, lejon, diverse fåglar och en trogen hund och arbetar på en Bibelöversättning.

De flesta av Cranachs minst ett tusen konstverk finns på Städel-museet i Frankfurt/Main och det var också där som vi tidigare i år hade privilegiet att se "den största Cranach-utställningen någonsin" – 113 verk utlånade från ett femtiotal samlingar världen över. Fram till den 8 juni visas utställningen på Royal Academy of Arts i London. I Frankfurt var "Cranach" en dundrande succé med drygt 3 000 besökare om dagen.

Cranachs bilder passar alltså i vår tid. I vilket hänseende, frågar vi oss. Varför utövar de en sådan dragningskraft på just 2000-talets människor? Trots sin givna plats i konsthistorien var Cranach under en lång period bortglömd. Förvisso lät sig Picasso, Giacometti och Kirchner inspireras av hans verk men för konstvetenskapens nestor Erwin Panofsky var han en obetydlig figur som

man inte skulle uppehålla sig vid.

Cranachs bilder är alltid en fröjd för ögat. Vad som frapperar mig är den lugna pragmatism och koncentration som präglar människorna i hans bilder

✧ Cranachs porträtt av Martin Luther.

och som på något sätt kontrasterar mot en djärv och ibland vild kolorit. Till skillnad från hans otvivelaktigt större samtida Albrecht Dürer, där kraftfullt spända muskler, själens vända och en stämning av kamp på liv och död ökar avståndet mellan de avbildade människorna och åskådaren, och till skillnad från den andliga upphöjdhets som präglar människorna hos de dåtida italienska mästarna så, utstrålar Cranachs heliga, mytiska och världsliga *dramatis personae* ett slags vardaglighet. De tycks existera i förvissningen om att klara av den situation de befinner sig i och

ändå ha tid för ett ord på vägen. Man får en känsla av att de vill säga oss något.

SAMTIDA BESÖKARE OCH konsthistoriker övertygas av Cranach, vilket inte en äldre svensk konstvetare som Gregor Paulsson gjorde. I *Konstens världshistoria*, som var standardverk då jag läste konsthistoria, skriver Paulsson: "Cranachs människoskildring innebär en oerhörd sänkning av den psykologiska spänningen till den sociala funktionens förmån." Men vad är så eftersträvänsvärt med en ständig psykologisk spänning? Behöver vi inte både psykologisk spänning och yttre skönhet? Cranachs syn på människor måste ju inte stämma överens med Dürers eller Grünewalds. Likaså skriver Paulsson att bilderna "ger intryck av passivitet och fruktan vilket korresponderar med den stämning av livsleda som vid

samma tid är litterärt väl omvittnad". Inget kunde vara mer felaktigt. Detta stämmer inte alls med Cranachs överdådiga och generösa bildvärld.

Istället var det intensiva mötet med Cranachs personligheter i 113 utformningar en sällsamt levande upplevelse; i de flesta av hans verk utgör landskapet blott och bart en kuliss. Oavsett vem som är avbildad berättar varje bild en story. Så exempelvis på en av många bilder av "Den heliga familjen". Medan jungfru Maria sitter lutad mot ett träd fördjupad i en bok har Josef dragit sig tillbaka för en liten tupplur. Maria låter sig inte störas av Jesusbarnet som konverserar tyst med en av de nio små änglar/keruber – putti – som befolkar bilden och har olika hyss för sig, antingen de flyger omkring, rövar fågelbon eller tar en klunk vatten ur en bassäng. Det är en varm och stilla dag, solen håller på att gå ned. Man har en känsla av att Maria snart kommer att resa sig för att samla ihop familjen och gå hem och koka välling. Hade Cranach levt idag hade han med största sannolikhet (också?) varit filmare.

Många av Cranachs människor läser, skriver, diskuterar och pysslar med små barn. Men naturligtvis saknas inte dramatiska skeenden som den korsfäste Kristus, Judit och Holofernes, Lucretias självmord, halshuggningen av Johannes Döparen, den heliga Katarinas martyrium och kampen mellan Herkules och Anteus. Spänningen i Cranachs hela livsverk ligger inte bara i hur han avbildar utan vad. Detta är också nyckeln till hans stora kommersiella framgång. Cranach var en överraskningarnas man som på många sätt satte sig över sin tids konventioner. I dag skulle vi säga att han inte var politiskt korrekt.

CRANACH VAR SON TILL EN målare i bayerska Kronach. Han förstod tidigt att kombinera konst med kommers. Knappt 30 år gammal möter vi honom i Wien som ung humanist och medlem av den så kallade Donauskolan, uppmärksammas för sina porträtt och landskap. 1505 kallades Cranach av Fredrik den vise till hovet i Wittenberg. Men han lösgjorde sig snart från hertigens inflytande och köpte ett hus ute på stan. Där organiserade han inte bara sin målarverkstad med 20 medarbetare, därav sina två söner. Han inrättade också ett apotek med krydd- och vinrättigheter, han hade en kemikaliehandel, ett boktryckeri och var bokhandlare med beställningar utifrån – likt dagens Amazon. Snart var han en av stadens rikaste och mest betydande män, först vald till revisor och senare tre gånger till borgmästare.

Som konstnär var Cranach inte tillbaka-

dragen – han levde och verkade mitt i den samhälleliga "smeten". Utöver sin häpnadsväckande kreativitet var hans intellektuella kapacitet omvittnad.

Då den katolske kejsar Karl V intog Wittenberg 1547 var hans enda önskan att få samtala med Cranach. Detta är förvånande, ty Cranachs nära vänskap med Luther var bekant. Han sympatiserade inte bara med protestantismens humanistiska värden, barmhärtighet, nåd och rättvisa. Han hade också målat den förbjudna bilden av en kyrkans man (Luther) ihop med hustrun Katarina von Bora. Dessutom var han gudfar till Luthers son. Då Luthers översättning av *Nya testamentet* låg färdigt var det Cranach som tryckte 16 upplagor på sitt tryckeri och som också skapade en första protestantisk ikonografi bland annat med syndafallet som en central bild. Cranachs samröre med både katoliker och protestanter inom ramen för hans växande nätverk accepterades av omvärlden; inte sällan använde han sitt inflytande i förmedlande syfte.

NYDANANDE VAR CRANACH också i sitt erotiska måleri. Så mycket vacker nakenhet fanns ingen annanstans i den dåtida konsten. Hans bilder av Venus, Lucretia, Eva, Diana och andra tjuar med sin gracilitet – slanka figurer och långa ben, höga välvda pannor och mandelformade ögon – och hade strykande åtgång. Oftast är de endast iklädda halsband och i vissa fall en stor kvarnhjulshatt. Deras poser är eleganta, likt en ballerina eller modell. Någon har kallat dem Cranachs pinuppor; de är den tidens motsvarighet till samtidens utvickningsflickor. En rolig och påfallande detalj i kontrast till de graciösa rörelserna är de breda fötterna hos kvinnor, män, barn och putti. Antingen de står eller sitter är det med utspärrade tår.

Ännu en orsak till Cranachs kommersiella framgång var att han inte ansåg sig för fin att också syssla med konsthantverk. Faktum är att han präglade all design i Sachsen. Han inredde slott och kyrkor, tillverkade möbler, målade altartavlor och triptyker, designade mönster på tyger och mattor, var modeskapare, gestaltade vapen och medaljer och målade till och med hus. Sitt mångsysslande kombinerade Cranach med hög kvalitet. En orsak till hans stora produktivitet var seriella utföranden av många motiv – likt Andy Warhol. Man kunde inte få nog av hans konst – hans älskliga Venus var lika efterfrågad som hans tragiska Lucretia som finns i nästan 40 utföranden.

På Cranachs gravsten i Weimar står det *Pictor cellerimus* – den snabbaste målaren.

✿ LISBETH LINDEBORG

När revolutionen intog scenen

"Epoken 1968" skildras nu också kritiskt i ett antal teaterpjäser. Vänsterns trauman, arketyper och jargonger spelas upp med humor och träffsäkerhet.

TEATER Dramatens lilla scen: det är 40 år efter "68" och publiken fnissar åt en referens till Mikael Wiehe. Man förstår att tiderna har ändrats.

Pjäsen heter *Svenskt landskap med kinesiska detaljer* och speglar det politiska läget under vänsterns skördetid. Författaren Lucas Svensson iscensätter en oväntat blodig drift med ett gäng svenska ex-maoister som ser tillbaka på sina revolutionära ungdomsår. Retrospektivt uppkommer frågan om de var mest tragiska då, med glöden kvar, eller nu, i eftertankens kränka blekhet.

Personerna är vällustigt tecknade, förvånande på pricken för oss som då, utifrån en liberal demokratisyn, bekämpade den tidens extremister. Kanske beror träffsäkerheten på att Lucas Svensson är född 1973 och följaktligen inte själv kan ha så mycket att förtränga.

Med igenkännandets glädje möter man arketyperna. Här finns den uppburna författaren Kaj, perfekt spelad av Lil Terselius. Hon kunde vara direkt hämtad från Bokmässans estrader, i utstyrsel à la mode, chic nu som då.

och kibbutzerna stängda, upproret inställt. Men goda ursäkter har de gamla kamraterna i alla fall formulerat, med stigande medelålder allt godare. Sven i sin manchesterkostym har uppdaterat sin svada med kulturbyråkratjargong, men obekymrat skitprat är det lika fullt, till glädje endast för dem som vill öka koldioxidutsläppen.

Som sista dagars heliga kommer de snart att sitta på hemmet och övertyga varandra om att allt var för en god sak och att de egentligen inte var kommunister, mer folkpartister. Egentligen, alltså.

"Man måste komma ihåg", skriver den samtida konstnären Channa Bankier, i en förklarande dikt, att "vi var mycket unga", romantiker, drömmare; "vår förälskelse i Mao var en estetik snarare än en politik".

Visst, även Tredje riket lockade med skådespel. Men proletariats diktatur var ingen modevisning utan syftade till folkets underkastelse under ledaren. Det målet tillfredsställde uppenbarligen en djupt ligande längtan hos deltagarna i den långa marschen att få gå i grupp, i takt, att uppgå i massan och slippa sig själva, det trista jaget.

Sådan var socialismen, otack var den armens lön.

Lite mindre hyckleri utspelades denna vinter på Stockholms stadsteater. Där satade man förvånande nog också på en vänstersatirisk uppsättning av *Rock n'roll*, den brittiske dramatikern Tom Stoppards succépjäs från 2007.

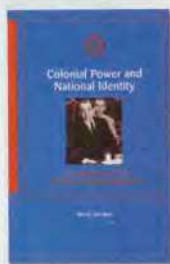
Till det yttre handlar den om Sovjets invasion i Tjeckoslovakien 1968 och spänningen mellan två synsätt på denna traumatiska period; å ena sidan den troende kommunisten Max, äldre professor i Cambridge som försvarar ockupationen, å andra sidan Pragstudenten Jan, som intresserar sig mer för musiken än politiken, mer för rockbandet Plastic People än reformkommunismens eventuella framtid.

Roligast har nog Max, som aldrig behöver göra avbön, utan med frisk aptit sätter på villiga studentskor i Stalins och partiets namn. Eventuell ångest dämpas med whisky och slagord.

Nog är det trevligt att epoken "68" nu också kan skildras kritiskt på scen, även om den yngre publiken kanske inte förstår vad det handlar om. Marxism-leninism? Befria södern, vi går mot seger?

Det var på det hela taget mycket sorgligt att uppleva alla dessa missförstånd. Hjärtat kan gå i tusen bitar, som Björn Afzelius sjöng.

✧ MATS JOHANSSON

160 s, hft, 978-91-7335-010-5

Marie Demker

Colonial Power and National Identity

Pierre Mendès France and the History of Decolonisation

Why did Pierre Mendès France as French Prime Minister manage to grant Indochina independence through negotiations, but neglected the same demand from Algeria? The author finds competing national identities among the French foreign policy elite, and that the struggle among different identity conceptions was a determinant factor in the outcome of the Indochina and Algeria cases.

114 s, hft, 978-91-7335-009-9

Ann-Sofie Dahl

US Policy in the Nordic-Baltic Region

During the Cold War and after

How has the US viewed the strategic and political situation in the Nordic, and from the end of the Cold War, the Nordic-Baltic region? What role will the region play in future US policy, as this becomes increasingly preoccupied with problems far from the shores of the Baltic Sea?

Santérus
Academic Press
Sweden

Beställ dessa böcker och andra från
Santérus Academic Press Sweden,
ett förlagsnamn för akademisk
utgivning på engelska och svenska.

Läs mer på

www.santerus.se

Det finns liv bortom svensk ängslan

Att återvända till Sverige är att möta ett land som aldrig kan tillfredsställas. Varför all denna otacksamhet, småaktighet och grinighet?

KULTURKLIMATET Att återvända till Sverige är som att stiga in i sin egen skugga. Ett halvår utomlands och flygplanet slår ned på den frusna marken och genast infinner sig en tystnad som är ganska unik för detta land. Den kan visserligen liknas vid en tystnad som spritt sig över hela världen, plågsamt hörbar inte minst på de större och ultramoderna flygplatserna, men den är i mångt och mycket vår egen tystnad. I bussfärden genom landskapet in till huvudstaden finns den nämligen överallt och blir kanske just därför också svår att sätta fingret på. En svensk författarinna som flyttade utomlands skrev en gång att det tog ett halvår innan hon började behandlas som en utlänning när hon besökte Sverige. Taxichaufförerna tilltalade henne plötsligt på engelska, en förändring som sammanföll med att hon börjat känna sig hemmastadd i det nya hemlandet. En berömd fransk filmregissör återvände på 1960-talet från en resa till Sverige och sade i en intervju att han just anlänt från ett land med sex miljoner zombies.

Hur kunde han säga så?

NÄR MAN STIRRAR IN i sin spegelbild är det självklart lätt att glömma att man även ser sin egen blick. Kanske bör man komma lite utifrån för att se åtminstone vissa delar av sin egen verklighet. Den svenska tystnaden är inte bara en tystnad utan ett tigan. Lika som en blick kan vara likgiltig för vad den ser kan en stillsam plats vara övergiven. På de svenska gatorna känner man sig ensam hur många människor som än finns på dem; man blir synliggjord genom ett osynliggörande. Invånarna har visserligen koll på sin omgivning, men att detta skulle innebära ett intresse för sina medmänniskor vore att överdriva.

En bra bild för denna svenska blick hittar man kanske ute på landsbygden såsom den såg ut innan den avfolkades. Några kor står vid landsvägen, de har stannat upp i sitt idisslande för att glo på främling-

en som kommer gående på grusvägen. Konsblick liknar i mångt och mycket svenskens uppsyn, om man bortser från att den mer moderne svensken inte har tid att stanna upp allt för länge. I många länder skulle den svenska blicken ha uppfattats som en ren oförsämdhet, vore det inte för att man som regel anar att den är ett uttryck för ett sämre vetande, det vill säga dålig uppföstran, skral bildning eller allmänt lägre intelligens. Lika som den svenska tystnaden känns besvärande för dem som tvingas möta den verkar den svenska blicken kräva någonting av sin omgivning som ingenting kan tillfredsställa.

I MEXIKO, FÖR ATT TA ett långväga och ändå närliggande exempel – det är därifrån skribenten nyligen återvänt, är du inte på förhand skyldig dina medmänniskor någonting. Du har ditt liv, det må vara dåligt på många sätt, men det är ditt. I Mexiko är politikerna genomkorrumperade och det ekonomiska systemet synnerligen orättvist, men det förändrar inte att var och en har sina problem och sitt liv att förverkliga bäst den kan.

I Sverige däremot är alla sedan födseln liksom jämlikt satta på undantag. Det liknar barnet som i rädsla för att förlora i ett spel satt sig en bit ifrån och ser på när den övriga familjen spelar vidare. Trumpen, försmådd, missunsam och avundsjuk sitter han och glör på de andra som om de levde sina liv utan honom. Kanske fingrar han på sin nya mobiltelefon eller slår på datorn för att spela ett spel, kanske är han lite modig av sig och öppet hånar de andra och deras gemenskap. Hur som helst finns han bland de andra utan att finnas bland dem, han har ställt sig utanför den samhörighet som just därför saknar all glädje för honom och kanske också plågar honom. Till och med den öppna brasan i bakgrunden kan bli störande med sitt lugna sprakande och fladdrande. Gemenskapen är provocerande för en för-

orättad outsider. Ett hjärtligt skratt, när det nu någon gång uppstår, blir i denna spända situation till en anomali, liksom stack det ut så mycket att man genast blev medveten om det och måste kväsa det för att inte stöta sig med den redan lättstötte.

SJÄLV UPPVUXEN UTOMLANDS vet jag ju att det inte behöver vara på detta vis. Det går mycket väl att skratta utan att behöva tänka sig för. Det går så att säga att leva spontant, utan att vara tvungen att snegla efter eventuellt överkänsliga personer, ämnen och situationer i sin omgivning. Det finns med andra ord ett liv bortom den ängsliga svenska självmedvetenheten.

Dagen efter min hemkomst från Mexico går jag på en tillställning. Ett kulturpris skall delas ut. Jag inser att jag som vanligt har knäppt en knapp mer i skjortan än vad jag brukar göra utomlands – det må vara hur varmt och kvavt som helst inne i den anrika byggnaden, att blotta lite av sitt bröst kan i detta land missförstås och måste därför undvikas.

Jag kommer i samspråk med en benig, stram och överkligt blek författare, och inser medan jag pratar att han spontant framkallar vad jag förstår är litteraturpolitiska (och inte bara sådana) utspel från min sida.

Kort formulerat: jag förstår inte varför så många av våra upphöjda författare och kulturpersonligheter är så anemiska, varför de väljer att så ensidigt lyfta fram existensens skuggsida – intet, frånvaron, tomheten, tystnaden, tillkortakommandet. Står vi inte på plus, säger jag, vi som andas och som dessutom minglar bland ministrar, akademiledamöter, och kändisjournalister läppjande på vin? Är inte tillvaron – den som existerar här och nu (och var annars skulle vi existera?) – en enda stor seger? Så länge solen lyser råder ett överflöd, menade den franske filosofen George Bataille.

Så varför all denna otacksamhet, småaktighet och grinighet? En framgångsrik fotograf som återvänt till Sverige efter två decennier i Paris sammanfattar sina erfarenheter: I Frankrike blir man glad över det som är bra och lyfter fram det, i Sverige blir man störd och ser till att det ignoreras.

Är svenskarna offer för sin egen historia, allt för olyckligt dränerade av den olyckliga kombinationen av modernitet som man inte var vuxen nog att hantera (om nu någon kan det) och enfaldig småbrukarmentalitet? Eller rör det sig bara om ännu ett stort och olyckligt missförstånd? Har svensken helt enkelt bara gjort så gott han kan?

✶ EINAR ASKESTAD

Zeit & Geist går på Cirkus Warhol

Denna gång har Zeit och Geist fått anledning att reflektera över Andy Warhol och avantgardismens dilemma.

TESTPATRULL Geist blickar ut över Brunnsvikens klara vattenspegel, Strandvägens ståtliga fasader och Nordiska museets mäktiga, tornbeklädda tak. En andäktig utsikt som ackompanjeras av glasklirr, barnskrik och internationellt sorl.

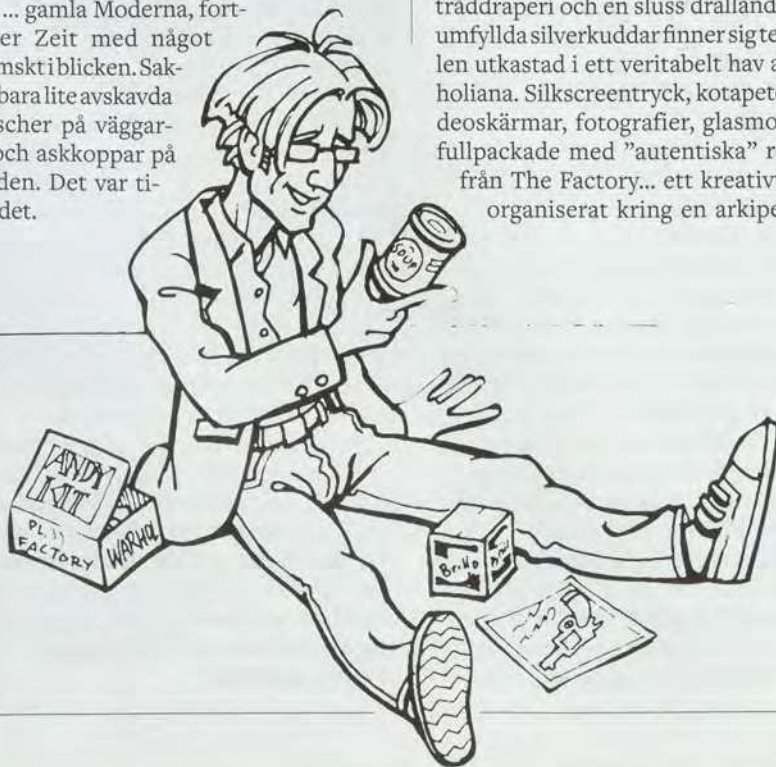
Han suckar.

– Minns du hur cool den här restaurangen ansågs när Moderna öppnade i nya lokaler? Nu påminner den mest om en ordinär företagskantin med flott utsikt.

– Ja, instämmer Zeit. De har bytt möbler sedan dess, och satt upp mysiga draperier kring pelarna. Mjukat upp. Faktiskt, börjar det påminna lite om...

– Tänk så fort elitdesign och samtidskonst blir folklig och mainstream, avbryter Geist.

– ...gamla Moderna, fortsätter Zeit med något drömskt i blicken. Saknas bara lite avskavda affischer på väggarna och askkoppar på borden. Det var tider det.

Foajén och museibutiken vimlar av besökare en onsdag klockan tre. Turister, bohemisk ungdom och medelklasskvinnor med kreativa smycken dominerar, ändå verkar ett hyggligt brett spektrum av svenska folket representerat. Den översiktliga shoppen erbjuder en uppsjö av modern konstektyr och trendiga designprodukter. Men överraskande lite Warhol-artiklar.

– Var är Andyperukerna? Warholbrillorna? Campbellsspargisarna? Bananerna? undrar Zeit.

– Vi får väl leta i utställningen, föreslår Geist sarkastiskt.

Efter att ha passerat genom ett porrigt tråddraperi och en sluss drällande av heliumfyllda silverkuddar finner sig testpatrullen utkastad i ett veritabelt hav av Warholiana. Silkscreentryck, kotapeter, videoskärmar, fotografier, glasmontrar fullpackade med "autentiska" relikter från The Factory... ett kreativt kaos organiserat kring en arkipelag av

uppspända filmdukar och böljande, svarta skumgummisoffor där man kan insupa Andys kultförklarade filmer: *Sleep*, *Chelsea Girls*, *Blow job* etcetera (utan vare sig textning eller ljud).

– Beautiful, imiterar Zeit med släpig Warholröst.

– Yuck, stönar Geist.

ZEIT TAR PÅ SIG kännarminnen och ställer sig att närstudera ett inglasat hotbrev från Valerie Solanas. Geist strosar planlöst runt bland attraktionerna, och förrirrar sig snart in i ett separat rum med tv-skärmar i långa rader. På stjärnformade pallar kan man insupa alla Warhols programserier för New Yorks lokal-tv. Grälla, amatörmässiga modprogram och kändisintervjuer vars originalitet och kritiska distans tydligt avtar med varje år som går.

Geist stannar upp inför en ung David Bowie, i bredbrättad hatt och tight t-shirt, som mimar och poserar för Andys kamera. En utomordentligt löjlig seans, som bara blir värre av att popstjärnan efter en stund själv inser pinsamheten. Kameran följer envist den plötsligt stelnade och tyste Bowie, som desperat försöker komma ut ur bilden.

– Det känns som att vara inuti huvudet på en galen reklamguru, gnäller Geist.

– Eller en ambitiös museichef, ler Zeit.

– Det kanske har blivit samma sak?

Även om det här är det mest spektakulära multimediamjippo jag sett på ett konstmuseum, blir jag varken överväldigad eller särskilt imponerad. Det känns liksom så... vanligt.

– För att det bygger på samma kommersiella estetik som allting annat, förklarar Zeit snusförnuftigt. Warhol var chockerande avantgarde på 1960-talet, nu lever vi alla i den värld han förutspådde. Publiken kommer hit för att den känner igen sig.

– De kunde likagärna ha sålt Andyprylar här – inne på utställningen, muttrar Geist.

– Hade varit så rätt! Men så långt törs man inte gå, tillägger Zeit besviket. Kolla här, säger han

och drar med sig Geist till en glasmonter. Där inne tronar, som en relik från antiken, en av Warhols Brilloboxar – handmålad kopior på massproducerade kartonger med tvålull från 60-talet.

– I höstas avslöjade en tidning att självaste Pontus Hultén, Modernas förste chef och evige skyddshelgon, hade låtit förfälska en drös sådana här tidigt på 90-talet, och sedan sålt eller donerat dem, bland annat till Moderna.

– Vilken skojare, fnissar Geist.

– Exakt! Hulténs tilltag låg ju helt i linje med Warhols postmoderna cynism, avslöjandet gav plötsligt tillbaka lite liv åt ett konstverk som stelnat till investeringsobjekt och popkulturell ikon. Vad spelar det för roll vem som målat en låda tvålull?

– Om den ser ut så där? Ingen.

– Men tror du Moderna tar tillfället i akt? Inte.

– Dom visar ju den där boxen, pekar Geist.

– Men det är ju en äkta, dumskalle! Några hulténska förfälskningar här inne hade kunnat skapa lite oro, satt sprätt på anrättningen och gjutit lite liv i spöket. Det där är ju bara en historisk relik.

– Jaha, du. Hur länge tror du det hade tagit innan maskineriet malt ditt Brilloboxgrus till finkornig sand? Geist petar Zeit på bröstet. Vidsomen vi kan få ut av detta är väl att guru Warhols postmoderna lärar inte har förändrat så mycket, trots allt...

Zeit vänder sig bort från Geists retsamma pekfinger.

– Nej, uppenbart inte, suckar han uppgivet. Originalen förblir konstvärldens guldmyntfot. Nu fyller Moderna 50 och vill befästa sin egen historiska betydelse. Och hur skulle det se ut om den bygger på lurendrejeri och förfälskningar?

– Men käre Zeit, visar inte detta bara att Moderna museet, ja hela modernismen, från första början handlat om olika grader av lurendrejeri?

– Nja, tvekar Zeit. En revolution som slutade i cirkus?

– Avantgardismens eviga dilemma!

ZEIT & GEIST OM UTSTÄLLNINGEN

ANDY WARHOL – ANDRA RÖSTER, ANDRA RUM

Utställning på Moderna museet.

UTSTÄLLNING: Maffigt men mainstream.

MILJÖ: Snygg utsikt, chanserad design.

SERVICE: Rörig butik, medioker restaurang.

✧ Friedrich Nietzsche.

Tramset tystar tänkarna

LITTERATUR Det är inte alltid de verkligt viktiga nyheterna får det största utrymmet i medierna. Det gäller också på kulturens område.

De senaste åren har vi sett en imponerande utgivning av filosofiska klassiker i svensk översättning. Det handlar om verk som haft ett enastående inflytande över det västerländska tänkandet.

Jan Stolpe ger oss Platon i ny språkdräkt, som kan ersätta Claes Lindskogs översättning från 1920-talet. Stefan Borg på förlaget Nimrod översätter Sören Kierkegaards verk. Symposium håller på att ge ut Friedrich Nietzsche. Och häromåret kom Immanuel Kants tre stora kritiker. Det innebär att en stor lucka i den svenska filosofiska litteraturen äntligen har fyllts.

Att säga att allt detta har gått obemärkt förbi vore väl en överdrift. Men särskilt mycket utrymme får det inte på kultursidor. Dessa fylls i stället med artiklar om deckare, spektakulära nyckelromaner och debatter om ämnen som snart är bortglömda. Hur underbart skulle det inte vara om någon kultursida ägnade mer utrymme åt de verkligt viktiga böckerna, de som kommer att överleva oss alla.

✧ DAVID ANDERSSON

Farfar var inte rasbiolog

ANTISEMITISM Antisemitismen är fortfarande utbredd i Europa och förs vidare till nya generationer. Den är bara lite mer subtil än tidigare. Det skriver den tyske socialpsykiologiprofessorn Harald Welzer och hans medarbetare Claudia Lenz i den tänkvärda antologin *Der Krieg der Erinnerung* (Fischer, 2007).

Welzer, som för övrigt besökte Sverige i början av april för att samtala om sin uppmärksammade bok *Gärningsmän*, är chef för Center for Interdisciplinary Memory Research i Essen. Han har varit ledare för en internationell undersökning som handlar om hur erfarenheterna från andra världskriget överförs till krigsgenerationens barnbarn och hur krigsminnena ser ut idag i länder som Danmark, Norge och Nederländerna. Welzer har tidigare gjort liknande studier kring de tyska minnena av kriget.

Der Krieg der Erinnerung inleds med några rader om Förintelsekonferensen i Stockholm år 2000: det internationella toppmöte som blev startpunkten för en europeisk "minnesmani" och för en ny "civilreligion", vars syfte är att med hjälp av historien forma normativa regler för framtiden.

Welzer och hans medförfattare skriver bland annat om de "nationella basberättelserna", och de stora skillnaderna mellan offentlig och privat minnesbild. Något förenklat uttryckt: efter 1945 dominerade överallt en svartvit bild av en nation som stod enad i sitt motstånd mot den nazistiske fienden. På 1990-talet började motståndsmäternas ifrågasättas och den nationella minneskulturen revideras. Men traderingsstudien visar att den yngre generationen fortfarande förskönar mor och farföräldrarnas gärningar under kriget, i sina personliga minnesberättelser. Det var alltid någon annans morfar som froterade sig med nazisterna, eller blundade när judiska grannar fördes bort.

✧ YLVA HERHOLZ

Så hålls bondlurkarna borta från DN

SPRÅK "Glenn Strömberg, den synske expertkommentatorn, börjar bli larger than life."

Say what?

Jo, jag vet vad det betyder. Och det vet även Malin Ullgren, som skrev så på *Dagens Nyheter* kultursida (18/4).

Men, vågar jag påstå, bara en minoritet av DN:s läsare är bekanta med uttrycket.

Vilket också Malin Ullgren vet. Syftet med formuleringen är just att markera sin tillhörighet. Den som hemtamt rör sig bland engelska och amerikanska idiom och som med en blinkning till de utvalda meddelar att det här är bara något mel-

lan dig och mig – och till de övriga att de inte håller måttet.

Ullgrens notis är ingen avvikelse utan ett exempel på en medveten hållning. Referenser och allusioner på engelska är ett språkligt översitteri som sätts i system på DN:s kultursidor och i *På Stan*-bilagan. Möjligen är det ett journalistiskt grepp att göra en text obegriplig, att peka lingvistiskt finger åt bondlurkarna. Men jag undrar vad de hundratusentals människor som dagligdags utsätts för det tänker. Troligen att det är en underlig tidning som mobbar sina läsare.

✧ MATS WIKLUND

Metaforer har uppfattats som ett vilseledande inslag som språket borde renas ifrån. Men inte heller metaforernas fiender kan klara sig utan dem. Johan Tralau har läst några nya verk i ämnet.

Metaforer – farliga och nödvändiga

IL CORPO VIVENTE DELLO STATO

UNA METAFORA POLITICA

GIANLUCA BRIGUGLIA
Mondadori 2006

WÖRTERBUCH DER PHILOSOPHISCHEN METAPHERN

RALF KONERSMANN (RED.)
Wissenschaftliche Buchgesellschaft
2007

DIE UNANSTÄNDIGE GELEHRTENREPUBLIK WISSEN, LIBERTINAGE UND KOMMUNIKATION IN DER FRÜHEN NEUZEIT

MARTIN MULSOW
J B Metzler 2007

THE POETICS OF POLITICAL THINKING

DAVIDE PANAGIA
Duke University Press 2006

Ar 1651 utkom en bok om den gammaltestamentliga berättelsen om Edens lustgård. Författaren var av god nederländsk lärd familj, intelligent, ung, oerhört beläst och orienterad, boken originell, nydanande, skickligt komponerad – och absolut skandalös. Den välbekanta historien om Adam, Eva, ormen, äpplet och fördrivningen ur paradiset blev i författarens händer något helt annat och oväntat.

Adriaan Beverland hette han, och hans bidrag till bibelforsk-

ningen bestod i att läsa Första Mosebok med en mycket speciell blick. Hans tolkning av Bibeln grundade sig i allegoriska läsningar av den hedniska antikens erotiska lyrik, där mer oskyldiga föremål gjordes till bilder av könsdelar och de handlingar som utförs med dessa. Beverland förde helt enkelt över denna allegoriska och metaforiska förståelse till Edens lustgård. Trädgården var Evas vulva, trädet var Adams penis, frukten var helt följdriktigt hans testiklar, syndafallet var könsumgången. Det var, naturligtvis, absolut chockerande. Samtidigt fanns det en besvärande mångtydighet i alltihop. Tolkningen kunde å ena sidan på ett skruvat sätt förklara sig till ortodoxi som tog avstånd från köttets alla lustar; å andra sidan fick den Bibeln att framstå som ett "pornografiskt panorama av persioner".

Att uttala en sak för att tala om något helt annat, att använda metaforer och allegorier, kan vara farligt. Det var det för Beverland också, som fick sota för sin fräckhet. Fängelse, exil, ekonomisk utarmning, paranoia, och en ensam, isolerad och miserabel död. Om Beverland kan man läsa i den tyske historikern Martin Mulsows underbara nya bok om de tidigmoderna lärda republik, som vimlar av besynnerliga existenser som ägnar sig åt satirer och parodier och subversiva, tvetydiga textgenrer för politiska och andra syften. I synnerhet sex-

tonhundratalet hade ett märkligt förhållande till det tvetydiga. Metaforer var farliga – och lockande.

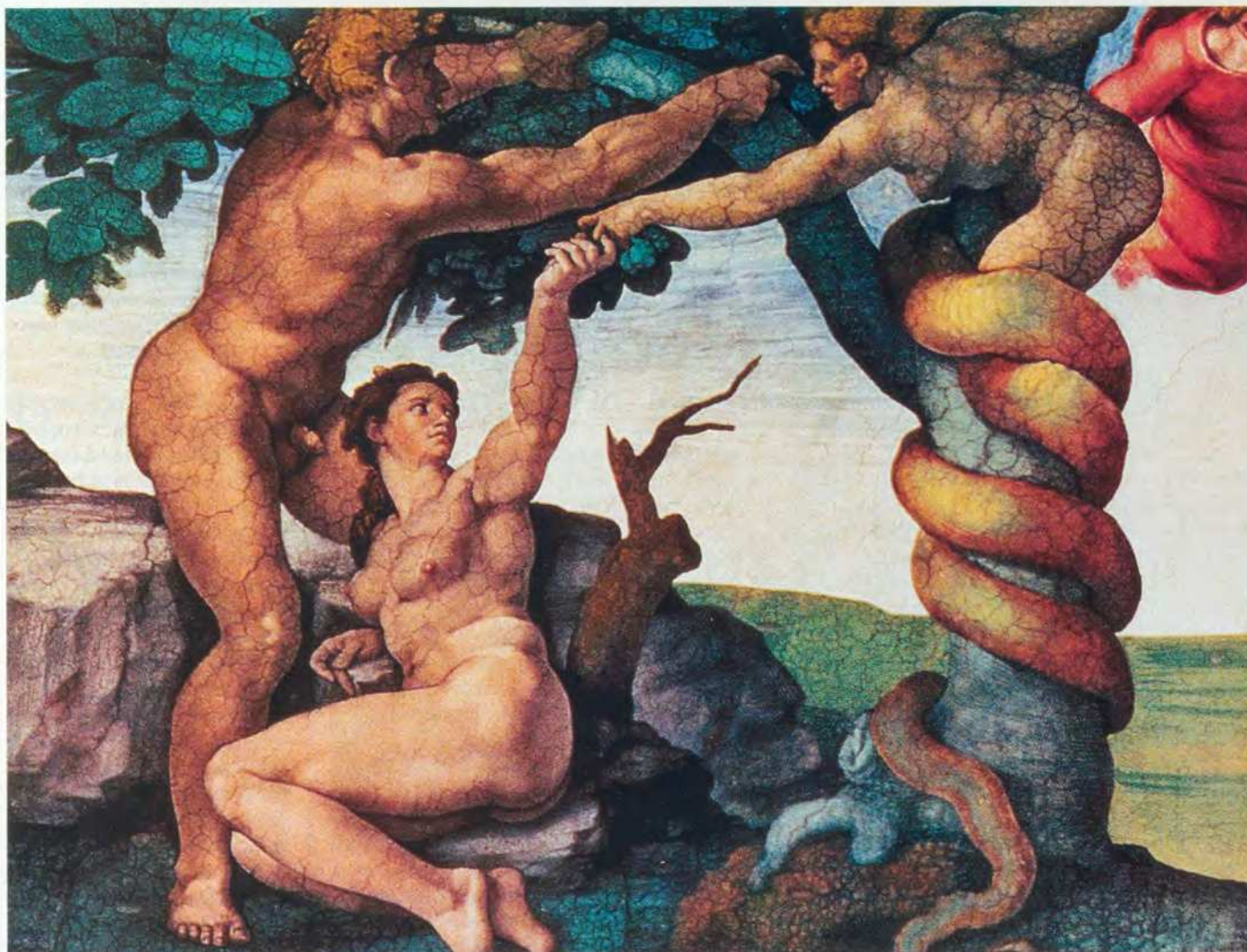
Att metaforer är farliga gäller förstås fortfarande. Att tala om "statskroppen", alltså att föra ihop bilden av staten med bilden av en kropp, innebär till exempel att man genom manipulativt bildspråk behandlar delar av staten som en sorts kroppsdelar utan egen vilja: man gör folket till ett verktyg för statens hjärna, alltså de härskande. Många menar att den sortens metafor är vilseledande och farlig. Den blandar ihop saker som inte hör ihop – stater och kroppar. Man kan med förnuftet inse det riskabla i en sådan användning av språket. Det handlar helt enkelt om bristande begreppshygien: för att nå kärnan i det som sägs måste vi rensa bort det tvetydiga och metaforiska.

En klurig läsare har kanske anat något lurt i stycket ovan. Den stränga syn på metaforer som just formulerades uttrycktes nämligen på ett sätt som inte är iögonenfallande eller konstigt, men som förtjänar att skärskådas. Det "rena" förnuftet, "begreppshygien", "rensa" – alla dessa uttryck ingår i ett panorama av renhets- och hygienmetaforer. Det visar hur viktigt det är att synliggöra metaforerna: ofta är vi helt enkelt blinda för det metaforiska och oegentliga i vår egen språk-användning. Det är svårt att få översyn, och det som är när-

mast en förbiser man lätt. Därför är det belysande att studera metaforer.

Den klurige läsaren har nu kanske också funderat över hur även det senaste stycket översvämmas av metaforer, denna gång hämtade från synens och ljusets område – iögonenfallande, skärskåda, panorama, synliggöra, och så vidare. Så där kan man hålla på i all oändlighet. En gammal tradition som väl nådde sin höjdpunkt under nittonhundratalet har gått ut på att man bör försöka utrota metaforer överhuvudtaget från språket, en inställning som kommer till uttrycket i hygienavsnittet ovan.

Enligt en annan tradition finns det däremot ett positivt värde i metaforer: de är grunden för en viss sorts kunskap. Aristoteles hävdar att metaforen får oss att upptäcka faktiska likheter mellan företeelser som intuitivt förefaller vara absolut olika. Talar vi om att "lejonet Achilles stormade fram" så visar bilden på någonting väsentligt hos Achilles. I metaforen likställs Achilles med ett lejon. Han är tapper som ett lejon. Kanske är han inte ens rädd i strid: det är hans natur att kämpa och söka striden helt utan fruktan. Exakt hur metaforen fungerar och vad den visar är förstås en tolkningsfråga, men det avgörande är att den lyfter fram en likhet hos två i övrigt olika företeelser. "Lejonet Achilles" får oss att se hjälten och lejonet tillsammans,

☛ Får jag fresta med förbjuden frukt?

FOTO: BRIDGEMAN/IBL BILDBYRÅ

att upptäcka dem på nytt. Så det tycks finnas en kognitiv dimension i metaforer. Kunskap kan helt enkelt grunda sig just i metaforiska uttryck.

Men de kan också betyda mer än så och vara mer än bara enskilda uttryck. Den tyske filosofen Hans Blumenberg talar i en viktig bok från 1960-talet om "absoluta metaforer", vilket syftar på metaforer som ligger till grund för hela vårt tänkande. Så är exempelvis ljusmetaforer absolut fundamentala i föreställningar om kunskap: den får oss att tala om vad som är "belysande" och "klargörande" och styr vårt sätt att tänka om insikter och vetande. Att undersöka metaforer, både som enskilda uttryck och som mer grundläggande tankeförutsättningar, kan alltså innebära att man upptäcker det egna språket och det

egna tänkandet på nytt. En sorts upplysningsverksamhet, kunde man kanske säga.

En av den senaste tidens stora bokhändelser är den mäktiga *Wörterbuch der philosophischen Metaphern*. Det är ett på flera sätt stort verk som vill skriva in sig i den stora tradition av oavgångliga standarduppslagsverk som nästan inte uppstår någon annanstans än i tysk akademisk kultur. Här finner den intresserade många långa artiklar av olika författare om enskilda metaforers historia i västerlandet, från "Band" till "Wohnen". Bygga, berg, blix, sväva, spår, spinna: även den som har intresserat sig för frågan möter helt nya uppslag, och metaforer som finns överallt omkring oss men som vi aldrig tänker på. Hur många har exempelvis funderat över hur centrala smakmeta-

forer är i den föregivet kroppsfientliga kristendomen? Fackfilosofen Astrid von der Lühe citerar i sin ögonöppnande artikel ur Psaltaren 34,9: "Smaken och sen att HERREN är god". Och föreställningen om närheten till Gud som just "smakande" är ingen enskild företeelse, utan oerhört utbredd: den framhäver den önskade omedelbarheten i mötet med Gud, inte som ett distanserat skådande, utan precis som smak är, alltså ett nära och omedelbart sinnesintryck. "Jag har smakat dig [Gud] och hungrar nu", skriver Augustinus. Den filosofiska estetikens utveckling från sjuttonhundratalet och framåt förhåller sig på samma sätt hela tiden till föreställningar om just smak. Och latinets *sapientia*, visdom, kommer ju faktiskt från *sapio*, smaka.

Det hör till genren att bo-

ken är ojämn och spretig. Vissa artiklar saknar en genomgående tes, andra utvecklar däremot ett argument om en enskild metaforers utveckling genom historien. Vissa är skrivna på överdrivet knagglig akademikerprosa. Vissa är verkliga pärlor. Och alla är enormt lärorika. Detta är ett stenbrott att upptäcka och utforska.

Att föreställningar om renhet spelar stor roll i tänkandet har vi redan sett. Dirk Menke påpekar i sin artikel inte bara att idén om renhet är väsentlig i västerlandets teologi och filosofi, utan också hur viktigt "renhet" är som meningsskapande kategori för lärda och andra. Renhetsföreställningarna är grundläggande i framför allt den judiska men även i den kristna gemenskapen. Och renheten ger med nödvändighet möjlighe- »

ter till orientering i tillvaron. De nittonhundratalsfilosofer som ville rensa bort metaforlasten ur språket kan rimligen sägas ha utgått från en renhetsföreställning som gick ut på att skilja det rena och klara språket från det blandade och därför just "smutsiga". Denna renlighetsbygget också en gemenskap och en liten subkultur för dem som förmår skilja ren intellektuell verksamhet från annan, alltså från sådan som inte förmår hålla isär saker som inte bör blandas. Alla gemenskaper grundar sig förmodligen i en sådan åtskillnad.

Metaforer är därför med nödvändighet också avhängiga av historiska förändringar i de företeelser som de hämtar sina bilder från. Alla känner förstås till maskinmetaforer, som till exempel "statsapparaten". Men Bernd Remmele påpekar i en intressant artikel att maskinmetaforen förändras under de århundraden under vilka den moderna vetenskapen uppstår. Från början var kvarnen den givna sinnebilden av en mekanism. Under i synnerhet sextonhundratalet blir däremot klockan urtypen för en maskin: en komplicerad mekanism som har en skapare, en grundläggande orsak till att urverket går igång, och ett funktionssätt och en gång som i princip är helt och hållet möjligt att förklara och beräkna på förhand. Kort och gott motsvarar det den bild av världen och kosmos som en filosof som sextonhundratalsstänkaren Thomas Hobbes gör till sin. Först senare kan en annan apparat, ångmaskinen, ändra bilden. Remmele berör knappt vår tid, men det skulle vara intressant att studera hur maskinmetaforen under nittioalet trängs ut av nätverksmetaforen.

I en oerhört spännande artikel skriver Ellen Harlizius-Klück om en annan maskin, nämligen vävstolen. Spekulativt men inte stolligt hävdar hon att det vetenskapliga tän-

kandets uppkomst i Grekland grundar sig i bilden av kosmos som vävande: kosmos består av ett grundläggande element (garnet) som har strukturerats utifrån bestämda regler (och en del av vävstolen heter på latin just *regula*). När vävstolarna försvinner ur hemmen försvagas också vävmetaforerna – åtminstone, kan man tillägga, fram till *world wide webs* inträde på scenen.

Få tänker – vare sig nu eller på det nittiotial som var så rusigt och sömnlöst förälskat i orden i fråga – på att "nätverket" och "nätet" verkligen är just metaforiska. Susanne Lüdemann påpekar i en annan artikel i *Wörterbuch der philosophischen Metaphern* att samma sak gällde för bilden av staten som en organism under artonhundratalet: den uppfattades inte alls nödvändigtvis som en metafor.

Idag igenkänns "statskroppen" som metafor, och ett av skälen till det är säkerligen att organiska statsmetaforer uppfattas som farliga eller reaktionära då bilden innebär att kroppens-statens helhet, som det heter, är "mer än summan av sina delar" och delarna-individerna därför inte har någon självständighet gentemot denna helhet och dess härskande "huvud". En italiensk forskare, Gianluca Briguglia, har emellertid i en ny bok med titeln *Il corpo vivente dello stato* visat hur föränderlig metaforen är. Från Livius och Paulus föreställning om kyrkans och Jesu kropp följer Briguglia statens "levande kropp" över Marsilius av Padua och Machiavelli till Hobbes. Och i fallet Machiavelli är det uppenbart att statskroppsmetaforen får en helt annan smak: i den florentinske renässanstänkarens andra huvudverk, *Discorsi*, inbegriper metaforen enligt Briguglia överhuvudtaget ingen idé om att någon härskande kroppsdelen, som exempelvis huvudet eller hjärtat, ställer alla andra

i skuggan. Och vidare finns en stark föreställning om att "hälsa" i statskroppen handlar om att olika kroppsvätskor är i balans genom att hela tiden befinna sig i en dynamisk, kontrollerad konflikt med varandra där ingen får överhanden. Politiskt uttryckt: tyranniet var en sjukdom, liksom alla tillstånd där en grupp i samhället helt dominerade, och därför var civiliserat handhavda konflikter inom stater fruktbara och nödvändiga. Här får alltså kroppsmetaforen en helt annan laddning, och det finns skäl att ompröva bilden av "statsorganismen" som en auktoritär föreställning för män med knävelborrar.

Nu finns det nog en tendens bland vissa forskare att överskatta originaliteten i metaforanalys av politiska och filosofiska texter, och Briguglias lilla bok tillhör knappast evigheten. Det gör inte heller Davide Panagias bok om "det politiska tänkandets poetik" – en lovande titel på ett verk som leder till en besvikelse. Filosofihistoria brukar liksom det politiska tänkandets historia ha ett märkligt dött förhållande till poesin, till och med i fallet med tänkare som antingen själva är stora poeter eller åtminstone har skrivit poesi.

Hobbes är ett slående exempel på en filosof vars filosofiska verk har givit upphov till en verklig forskningsindustri – men en industri där hans poesi, poetik och estetik nästan helt utan undantag behandlas som en främmande kropp, som man inte behöver ta ställning till. Varken Briguglia eller Panagia, som båda har kapitel om Hobbes, bidrar till att rätta till det problemet, och i synnerhet Panagia arbetar med en sorts irriterande vaga och konfusa begrepp som aldrig får någon kropp: vad är "poetik" eller "poesi" om orden inte ges något innehåll? I ett kapitel försöker Briguglia visa att den liberala politiske filosofen John Rawls projekt för rättfärdigan-

de av staten sammanfaller med Kants estetik. I båda fallen handlar det om att riktiga omdömen om vad som är gott inte är godtyckliga utan följer vissa "lagar" som styr det mänskliga tänkandet. Och det är förvisso riktigt. Men det "poetiska" måste rimligen vara något mer specifikt än så.

Och ändå: även Panagias bok är rimligen en del i en omsvängning i den samtida akademiska kulturen som kan visa sig vara fruktbar. Det politiska tänkandets liksom filosofins historia förefaller delvis ännu outforskade när det handlar just om metaforer. Hur metaforer styr, hindrar och hjälper vårt tänkande är en komplicerad historia, och det hör till att det är svårt att se de egna metaforerna som just metaforiska. Så är det till exempel med de "nät" och "nätverk" som var så poppis på den tiden då "alla" arbetade i IT-industrin, och de som till äventyrs inte gjorde det läste akademiker som talade om samhället och kapitalismen som just nätverk. Och nätverksmetaforen är faktiskt fruktbar. Nätverk är ju nätverk, och vi vet alla vad det syftar på, hörs nittioalets guruer muttra. Men att människor talar med varandra och samverkar med andra som talar och samverkar med ytterligare andra är ju inte ett nät i egentlig mening, utan bara i överförd, metaforisk sådan.

Så det kan finnas skäl att göra klart för sig själv att de metaforer som det egna tänkandet grundar sig i är just metaforer. De språkliga bilderna hjälper och understödjer vårt tänkande och vetande, och på det sättet är de fruktbara: de blir säkerligen ännu mer fruktbara då vi lär oss att inse deras värde och deras begränsning såsom bilder. Det är ingen steril verksamhet. Kunskapens träd bär lustens söta frukter – beroende hur man vill se på "trädet" och "frukten", förstås.

✶ JOHAN TRALAU

Trohet som botemedel

THE INVISIBLE CURE

AFRICA, THE WEST AND THE FIGHT AGAINST AIDS

HELEN EPSTEIN

Viking 2007

Det finns "slim aids" och det finns "fata aids". I Uganda är båda vanliga. Av den första sjukdomen blir de drabbade smalare och smalare och till slut tynar de bort och dör. "Fat aids" tar sig uttryck i tjocka plånböcker och "drabbar" konsulter, läkare, byråkrater och dem som får eftersträfvansvärda, lukrativa kontrakt med internationella aidsorganisationer.

Sjukdomsbeskrivningarna återfinns i Helen Epsteins mässterliga, och inte sällan provokativa, debattbok om en av vårt tids stora farsoter, dess utbredning i Afrika och de tafatta försöken att stoppa smittospridningen. Den som trodde att coola budskap om kondomer, eller religiöst inspirerade avhållsamhetskampanjer är svaret, lär få tänka om. Om det i brist på vaccin finns något botemedel handlar det, menar Epstein, om någonting helt annat.

Hiv-epidemin har spridit sig som en löpeld genom den afrikanska kontinenten. År 1985 var knappt någon i Botswana hiv-positiv. År 1992 bar 10 procent av den vuxna befolkningen på viruset, och år 2005 gjorde nära 40 procent det. År 2004 var 42 procent av alla vuxna i Swaziland hiv-positiva.

Siffrorna är astronomiska jämfört med resten av världen. I USA har siffran aldrig varit högre än en procent, och det har den heller aldrig varit i Ryssland eller Indien. Thailand, med sin lukrativa sex- och drogindustri, nådde sin höjdpunkt i början på 1990-talet på runt två procent smittade i åldern 15–49 år.

Varför har hiv fått så stor spridning i Afrika? Och varför minskar inte antalet smittade

✳ Statliga kampanjer om sexuella preferenser är knappast något för Sverige.

FOTO: JOEL STETTENHEIM/CORBIS/SCANPIX

trots stora satsningar på informationskampanjer, kondomer och bromsmedicin?

Molekylärbiologen Helen Epstein har under flera års tid följt aidsutvecklingen i Afrika. Hon pekar på stora brister i de internationella organisationernas strategier, liksom på afrikanska ledares ovilja att diskutera hiv och aids. Förnekelsen hänger delvis samman med missriktade strategier. Inte alltid, dock. Den oförklarliga, för att inte säga oförlåtliga, motviljan av Sydafrikas Thabo Mbeki att ta epidemin på allvar är ett kapitel för sig.

I väst zoomade man in riskgrupper – till exempel prostituerade, sprutmissbrukare och homosexuella män med många partners. Aidsexperterna använde sig av samma analysmodell i Afrika. Hiv spreds, hette det, av prostituerade, och av lastbilschaufförer och säsongsarbetare som köpte sexuella

tjänster. Teorin om riskgrupper anammades av bland andra Världsbanken och Världshälsoorganisationen.

Helen Epstein hävdar att problemformuleringen snarare bidrog till stigmatisering och förnekelse än till minskad smittospridning. Om de som insjuknar i aids är prostituerade eller torsk, vem vill då erkänna att hon eller han är hiv-positiv? Eller att deras släktingar och nära vänner ligger för döden i aids?

Om man först pekar på riskgrupper, och sedan trummar ut budskapet om vikten av att använda kondomer, vad är det då som kommuniceras? Hur kommer informationen att tolkas? Kanske så här: var inte orolig om du inte har kontakt med riskgrupper, och de som använder kondom har utsatt sig för risk genom att ha sex med prostituerade. Kondomer blev, i delar av det djupt religiösa Afrika, liktydigt med ett

omoraliskt leverne. Fokuseringen på riskgrupper kan delvis förklara den mur av tystnad som omgav och fortfarande omger aids i Afrika. När jag läser Epsteins bok kommer jag att tänka på min egen oförmåga att förstå när en god vän från södra Afrika berättade att en släkting dött i Sjukdomen. Vilken sjukdom? Efter en menande blick förstod jag: *The Disease*, Sjukdomen med stort S som ingen vill nämna vid namn.

Problemet var, menar Epstein, att modellerna som baserades på det sexuella mönstret i väst inte var tillämpliga i Afrika. Afrikaner har inte fler sexuella partners än personer i väst men – och det är själva kärnan i Epsteins resonemang – de sexuella förbindelserna har ett annat, och för spridningen av hiv extremt gynnsamt, mönster. I väst avlöser ett monogamt förhållande ofta ett annat. I Afrika är, något generali- >>

serat, det vanligt med flera långvariga samtida förhållanden. Om en person i ett sådant sexuellt nätverk bär på hiv sprids det snabbt till de övriga. Hon illustrerar smittospridningen i olika former av sexuella mönster med tydliga och mycket övertygande diagram.

Helen Epstein hävdar alltså att en huvudsaklig orsak till aidskrisen i Afrika är det som nu kallas *concurrent relationships*, alltså samtida förhållanden. Det finns, poängterar hon, ekonomiska och sociala förklaringar till det sexuella mönstret. Kvinnor har inte sällan av ekonomiska skäl två samtida förhållanden, med en pojkvän och med en gift man som kan bidra ekonomiskt. På senare år har teorin om olika sexuella mönster vunnit terräng, och dessutom bekräftats av undersökningar i flera länder.

I början av 1990-talet hände någonting anmärkningsvärt i området kring Victoriasjön, i södra Uganda och den avlägsna regionen Kagera i Tanzania. Mellan 1992 och 1997 föll andelen nysmittade med runt 60 procent. Den unika framgången räddade, skriver Epstein, förmodligen en miljon liv. Varför gick spridningen av hiv ner drastiskt i Uganda, trots att det inte pågick några stora storsladdade aidsprojekt i landet? Och varför inte i resursstarka Botswana, som har flera nationella aidsprogram?

Framgången i Uganda berodde, hävdar Epstein, inte på något speciellt folkhälsoprogram, utan på en social rörelse där alla deltog – politiker, predikanter, kvinnorrättsaktivister, lokal och internationell vårdpersonal och vanliga bönder. Invånarna i området var exceptionellt pragmatiska, öppna och frispråkiga om katastrofen som utvecklade sig mitt ibland dem. Det fanns empati för dem som drabbats, vetenskap om att alla kunde smittas, och vilja att ändra sexuellt beteende och minska antalet parallella förhållanden. Den ugand-

iska regeringen inledde också kampanjen "Zero Grazing", vars tydliga budskap var att invånarna skulle försöka hålla sig till en partner. Helen Epstein liknar reaktionen vid den spontana, empatiska och arga AIDS-aktivismen bland homosexuella män i Väst under 1980-talet, när utbredningen av hiv också minskade snabbt.

Framgången i Uganda har senare tillskrivits ABC-kampanjen, där A står för Abstinence, avhållsamhet, B, Be Faithful, var trogen, och C, för Condoms, kondomer. Medan A hyllas av religiösa grupper, och C av den mer sekulära delen av biståndsindustrin, har B:et fallit i glömska. Den strategin var, konstaterar Epstein, inte intressant för aids-byråkrater: "Zero Grazing – kampanjen hade ingen miljardindustri bakom sig." När Uganda översvämmades av internationella biståndsorganisationer med olika aidsprogram minskade inte, påpekar Epstein, antalet hiv-fall lika snabbt som tidigare.

Helen Epstein är en så driven skribent, och visar så stor intellektuell rörlighet, att det är svårt att komma med invändningar mot denna överlag väl underbyggda bok. Visst, jag skulle kunna efterfråga ännu fler studier som underlag för påståendena om Ugandas folkliga rörelse som den bästa lösningen, eller uppehålla mig vid hennes ibland förenklade och svepande resonemang om orsakerna till fattigdomen i Afrika, men hennes ärende är inte att analysera Världsbankens strukturanpassningsprogram. Helen Epstein har ett annat, brådskande, ärende: "Vårt största misstag kan ha varit att bortse från det faktum att afrikanerna oftast själva vet bäst hur de ska lösa sina problem."

Kanske är det så. En sak är i alla fall säker: Helen Epstein har skrivit en lysande debattbok, som alla i riskgruppen för "Fat aids" borde läsa.

✶ PERNILLA STÅHL

Tanken behöver en kropp

THE MEANING OF THE BODY
AESTHETICS OF HUMAN
UNDERSTANDING

MARK JOHNSON
The University of Chicago
Press 2007

DAS LEIB-SEELE-PROBLEM
UND DIE PHÄNOMENOLOGIE

CATHRIN NIELSEN, MICHAEL
STEINMANN OCH FRANK TÖPFER
(RED.)

Königshausen & Neumann 2007

Uppfattningen att förnuftet är kroppsligt har haft sin placering i facket för irrationalism. Så har det varit ända sedan Friedrich Nietzsche attackerade förnuftets abstraktioner för att istället återopa ett mer fysiskt förnuft. En för den västerländska filosofin säregen tankefigur har varit att göra sig kvitt alla kroppsliga aspekter. Kroppen har därmed varit ett problem för tankandet, knappast någon tillgång.

Så är det inte längre. Man kan peka på de senaste tio årens uppmärksamhet som gällt kroppstänkandet hos den franske fenomenologen Maurice Merleau-Ponty, trots att man då utgår från texter som är skrivna för mer än femtio år sedan. Men ännu hellre bör man vara observant på den snabba utgivningen av arbeten inom kognitionsforskning och neurovetenskap. Det kanske bästa exemplet är framgångarna för neurologen Antonio Damasio, som blev berömd för påpekandet att Descartes gjorde ett misstag då han antog att kroppen och själen tillhörde olika världar. Många filosofer hade förekommit Damasio. Men Damasio var en naturvetare som tog det där med filosofi på allvar, och det var den kombinationen som var ett lyckokast.

Från ett annat håller kommer Mark Johnson. Som pro-

fessor i *liberal arts and sciences* vid ett amerikanskt universitet kan han inte sägas vara filosof, men han har tillsammans med sin parhäst, kognitionsforskaren George Lakoff, givit ut ett par filosofiska böcker som blivit ordentligt uppmärksammade. I *Metaphors We Live By*, som kom 1980, drev de tesen att det är metaforer som gör världen begriplig i nästan alla sammanhang. Med *Philosophy in the Flesh* från 1999 ville de visa att medvetandet inte kan förstås utan att kroppen tas med i bilden.

En ny bok har nu kommit av den produktive Johnson, men teserna i *The Meaning of the Body* känns igen från tidigare arbeten. Medvetande och kropp är enligt Johnson bara aspekter av en och samma process. All mening uppstår ur denna process, som kan förstås endast om både den fysiologiska och den mentala sidan ingår i bilden. Tankandet är kroppsligt, inte bara i den meningen att huvudet måste ha en kropp, utan framför allt för att våra begrepp och våra tanke kategorier har sin biologiska bakgrund. De abstrakta begreppen, också de mest subtila inom filosofin, har den bakgrunden vilket förvandlar dem till metaforer. Kausalitet, människans ändlighet, frihet – alla är de använda bildligt.

Nytt är däremot Johnsons grepp att låta estetiken utgöra grunden för vår förståelse. Det låter kanske en smula skönandligt. Men Johnson ger estetiken en bredare innebörd än den vi vanligen hittar i disciplinen, han kan snarare sägas gå tillbaka till estetikkens begynnelsepunkt i Alexander Gottlieb Baumgartens lära om sinnesförnimmelserna från 1700-talets mitt (samtidigt som Baumgarten inte nämns i boken, kanske beroende på att Johnsons inte vill hitta avsteg från sin tes om det västerländska tankandets stora missar). Dessutom vill Johnson visa att de olika konstarterna, med bildkonsten och musi-

ken i fokus, ger de bästa exemplen på hur mening uppstår. Estetiken är inte intresselös, som hos Immanuel Kant, utan en del av livsprojektet.

Värt att uppmärksamma är också att den brett sökande Johnson hittar understöd från nya rörelser inom vetenskaperna. Här refereras till "den andra generationens" kognitionsforskning (det vill säga den som slutat att betrakta det kognitiva som ett slags datorprocesser), exempel från sentida psykologisk forskning på spädbarn visar att tänkandet startar i kroppsliga processer före språket och den uppblåsande emotionsforskningen löser upp gränserna mellan känsla och förnuft.

Även om det blir en rejäl spinn på alla nya forskningsrön vilar Johnson tungt på två filosofiska traditioner: det kontinentala fenomenologin och den amerikanska pragmatismen. Avhängigheten visar sig på två vis. Han plockar iakttagelser om kroppslighet från sina föregångare, men han använder sig också av tankeriktningarnas metoder – faktum är att de i USA på ett lite märkligt vis tenderat att sammanstråla.

Första delen av Johnsons bok är fenomenologisk i vid mening, nämligen genom att ta fasta på beskrivningar av upplevelser av våra möten med världen. Vi rör oss i världen och därför förstår vi världen i termer av rörelse: förändring blir en rörelse mellan punkter, tiden förstås som rörelse. Principerna grundläggs redan under den förspråkliga fasen av våra liv. Ja, en mycket stor del av det som är meningsfullt för oss ligger utanför språkets domäner, dels för att det är svårt att finna orden, dels för att det vilar på processer som aldrig blir riktigt medvetna.

Men beskrivningar räcker inte till, menar Johnson. Eftersom processerna inte är medvetna när beskrivningarna inte dit (vi kan inte beskriva något vi

✱ Hjärna på villöväger.

inte är medvetna om). Därför går han i bokens andra del till kognitionsforskning och neurovetenskaperna. I en finmaskig argumentation tar Johnson läsaren med sig från det han kallar neurala kartor (mönster av elektrisk aktivitet i hjärnan) ända fram till begreppsliga metaforer. Gången är den från en rent biokemisk grund till de klassiska filosofiska begreppen.

Så kommer den avslutande delen, där Johnsons estetik kommer in på det mer normala området, konstarterna. Här blir det många inslag av gestaltpsykologin, som försökte beskriva hur människan uppfattar verkligheten i helhetsmönster, snarare än utifrån detaljer. När han närmar sig musiken upprepar han i stor utsträckning sina iakttagelser om metaforer för tiden: musiken rör sig precis

som tiden, men utan att det är en rörelse i egentlig mening.

Komna som vi är till denna punkt står det klart att Johnson lyckats pressa in en ofantlig mängd fält på de 300 sidorna. Ofta visar det sig att några få artiklar och boktitlar ligger till grund för hans utläggningar, med undantag för de ingående läsningarna av pragmatisterna John Dewey och William James. Det talar inte till bokens fördel, men likafullt är det mycket lätt att dras med av den stora entusiasm som driver Johnson. Han har sitt kall, och det är att göra kroppen filosofiskt rumsren.

Just den stora nyfikenheten på utvecklingen inom naturvetenskaperna är ett av de mest attraktiva dragen hos Mark Johnson. Att han inte finner den inom den analytiska filosofin är kanske inte så konstigt,

grundad som den är i begreppsanalys, men att den stora aktiviteten inom biovetenskaperna överlag ofta bemöts av ett slags beröringsskräck inom det professionella tänkandet är mera förvånande. Det finns givetvis avsteg. En lägesbeskrivning från fenomenologin, just den riktning som under hela 1900-talet upprätthållit intresset för "den levande kroppen" (*das Leib* på tyska, *corps-propre* på franska), finns i antologin *Das Leib-Seele-Problem und die Phänomenologie*.

En Merleau-Ponty och en Erwin Straus förhöll sig på mitten av 1900-talet till den experimentella och kliniska verksamheten inom medicinen, och även om dagens motsvarigheter inte är lika namnkunniga finns en fortsättning inom kanske framför allt psykiatrin, där Michael Schmidt-De- »

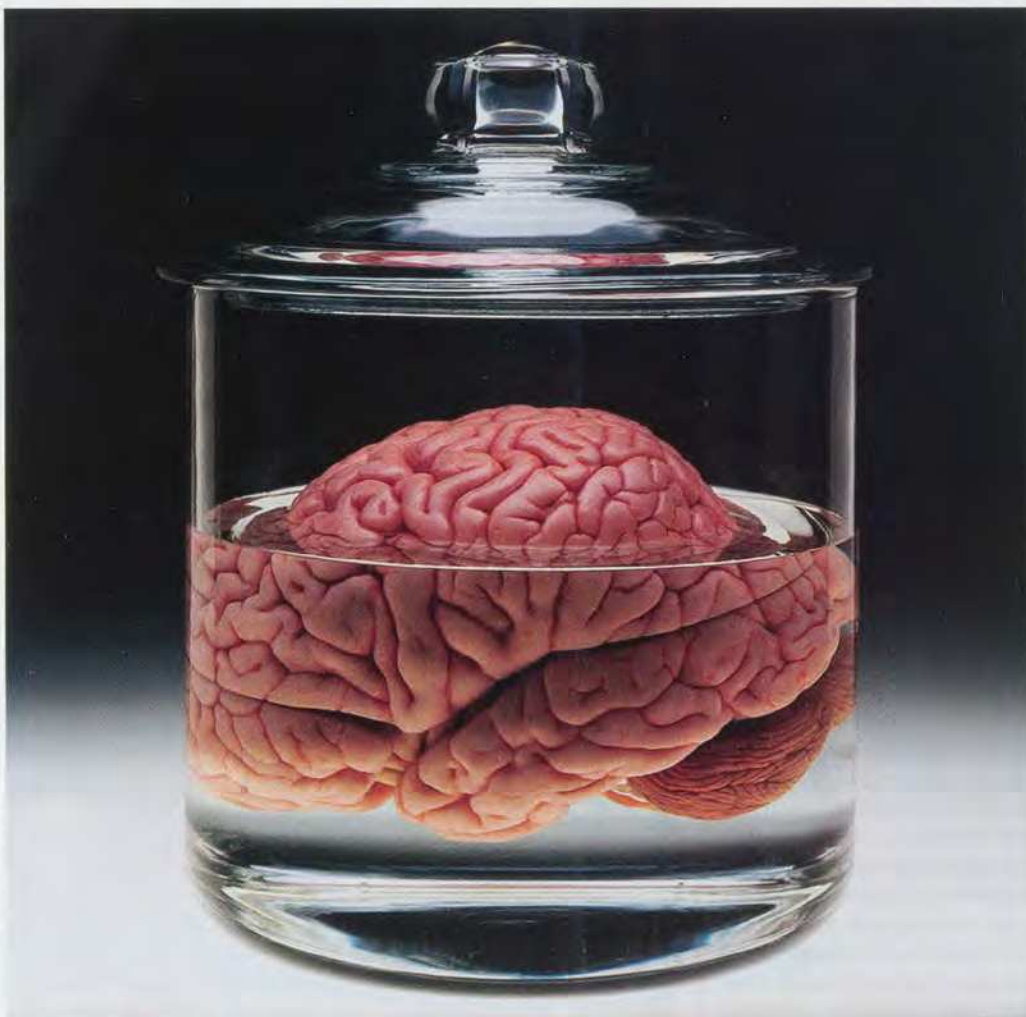

FOTO: REED KAESTNER/CORBIS/SCANPIX

genhard (medverkande i volymen) och Thomas Fuchs kan vara värda att nämna här. Essensen i denna ansats ligger i det icke-reduktiva sättet att betrakta människan. Det är frestande att ursprungsbestämma tanke- och känslolivet till en fastställbar sfär av elektrokemiska strömmar, men det leder utan tvekan till vissa problem. Determinismen är ett hotande drag i den starka biovetenskapen: här finns inte utrymme för moraliska övertåganden.

Som Ewald Richter skriver i *Sett* av bokens bästa bidrag handlar det om en strid om vad som är den "egentliga" verkligheten. Eftersom ingen utan att sätta på sig dumstruten kan hävda att människans mentala sida skulle kunna klara sig utan sin fysiologiska sida, borde det finnas anledning att se det fysiologiska som det som egentligen är verkligt. Men att samtidigt förklara medvetandet, subjektet och själslivet som bifnomen utesluter öppenheten i den mänskliga existensen. Är den öppenheten kanske en av de nyttiga lögnerna som gör livet uthärdligt att leva? En strikt evolutionslära skulle kunna säga det. Men bilden av människan blir förvriden under en så hård regim.

Det gör att Johnsons företag ändå kan sättas in i ett sammanhang: han försöker med hela sin kraft visa att kroppen är väsentlig för tanken. Med ett idéhistoriskt perspektiv är det svårt att inte sympatisera med honom: filosofins förtjusning i tanken har i det förflutna ofta ställt till det för tänkandet. Idag ser det inte så mycket bättre ut. Genusteorin diskurser har synnerligen svårt att acceptera biologiska resonemang, och konstruktivismens märkliga byggen liknar virtuella spökslott.

Filosofin, i vilken skepnad den än dyker upp, måste ta den naturvetenskapliga bilden av människan på allvar för att själv kunna tas på allvar.

★ ERIK WALLRUP

En tidlös fråga om sanning och stil

A LIFE IN LETTERS

GRAHAM GREENE

RICHARD GREENE (RED.)

Little, Brown 2007

I sin självbiografiska bok *Flyktförsök* beskriver Graham Greene sig som en "romanförfattare som har råkat skriva noveller, precis som det finns vissa novellister [...]" som har råkat skriva romaner".

Greene menar att skillnaden mellan de två typerna av författare inte skall underskattas, det är en distinktion mellan två olika sätt att leva. Romanen kräver uthållighet, författaren är en annan människa när han slutar än när han börjar. Därför måste han acceptera att verket nästan aldrig kan upplevas som fulländat.

Greenes diskussion är intressant och tillämpbar på andra författare än de han nämner. Ernest Hemingway tillhör de typiska novellisterna, förutom *Och solen har sin gång* är ingen av hans romaner riktigt lyckad. Motsatsen gäller för Mario Vargas Llosa; hans förmåga att vävasamman olika parallella intriger kommer bara till sin rätt i det stora formatet.

När man läser *Flyktförsök*, eller den tidigare memoarboken *En sorts liv*, framstår emellertid en annan distinktion som viktigare. Den som tar del av böckerna efter att ha läst något av Greenes mästerverk – till exempel *Slutet på historien* eller *Makten och härligheten* – riskerar att bli besviken. Greene är uppenbarligen en romanförfattare som råkat skriva självbiografiskt. När han skriver om yttre händelser i sitt eget liv känns det mindre levande än när han skildrar fiktiva gestalter.

Att Greenes självbiografiska böcker ändå bitvis är angelägen läsning beror på att han

skriver tankeväckande om sina romaner och om författandet i allmänhet, till exempel i den ovan refererade passagen. Han var mer generös än många andra författare med att kommentera sina verk och beskriva det litterära hantverket.

Förvisso nämner Greene i memoarerna sin manodepressiva läggning och sina självmordstankar. Men han tycktes behöva sina romangestalter för att verkligen kunna gå till botten med de starka känslor som fanns inom honom, och som ofta gjorde hans liv till en plåga. Greene underströk skrivandets terapeutiska karaktär. Kanske kan man säga att han lät sina romangestalter – till exempel Scobie i *Hjärtpunkten* – begå självmord för att han själv skulle kunna leva vidare.

Den skygghet man kan uppleva i Greenes självbiografiska böcker är ännu tydligare i hans brev. Ett urval av dem har nu kommit ut med titeln *Graham Greene: A Life in Letters*. Utgivare är Richard Greene, namnet men inte släkting till författaren. Någon stor litteratur i sin egen rätt är det knappast. Men epistlarna kastar ljus över det egentliga författarskapet.

Boken innehåller brev till de mest skilda adressater. En kvinna tvekar mellan två olika män och tror att författaren till *Slutet på historien* kan ge henne vägledning.

Det kan han naturligtvis inte, men han svarar ändå artigt. Artigheten är överhuvudtaget ett påfallande drag i breven. Enstaka bitska formuleringar hittar man dock också. Så här skriver Greene om filosofen A.J. Ayers självbiografi: "He seemed to have no idea of what to leave out & I found it hard to finish. Names dropped like rain on a windless day."

Till den tidigare vännen Anthony Burgess skickar Greene synnerligen hätska brev. All kontakt mellan dem upphör, och utgivaren misstänker att äldre brev har förstörts. Be-

tydligt bättre är relationen till andra katolska författare. Greene och Evelyn Waugh växlar många brev. När François Mauriac får Nobelpriset 1952 skriver Greene till honom att valet hedrar Nobelkommittén.

Greene själv fick, som bekant, aldrig Nobelpriset. Med tanke på hur mycket denna fråga har diskuterats kan man bli förvånad över hur lite utrymme den får i denna bok. I ett brev från 1950 säger sig Greene dock vara en av tre huvudkandidater till priset.

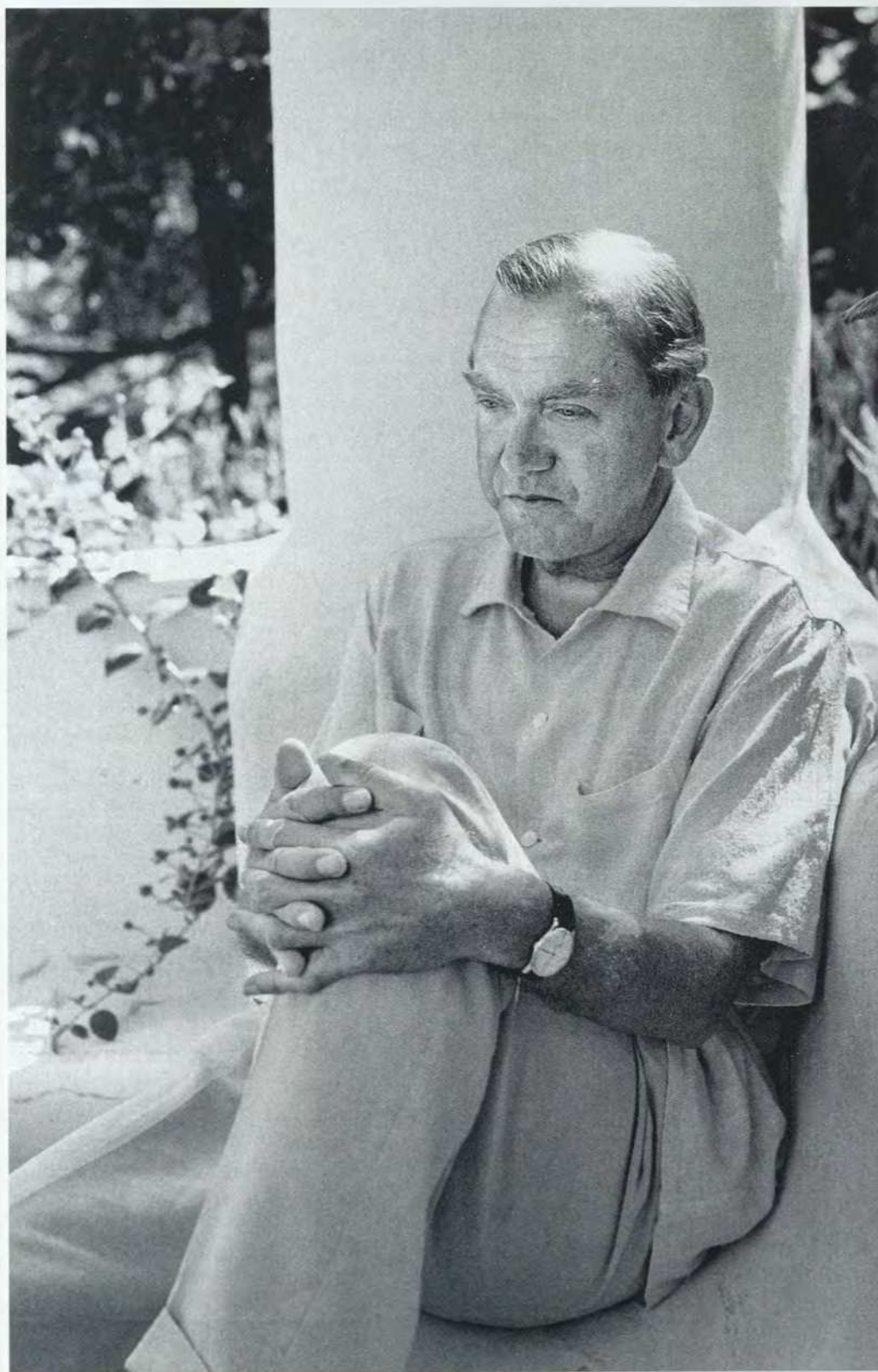
I en kommentar lägger utgivaren skulden på den "anti-katolske" Artur Lundkvist för att Svenska Akademien i över fyra decennier undvek att ge Greene priset.

Denna uppfattning är förvisso vanlig. I tredje delen av Norman Sherrys Greenebiografi ägnas betydande utrymme åt att beskriva Lundkvists stora aversion mot sin brittiske kollega. Denna historieskrivning är dock knappast helt korrekt. Lundkvist valdes in i Akademien först 1968, då Greenes författarskap sedan länge hade passerat zenit.

Av särskilt intresse i denna volym är de öppna brev Greene publicerade i boken *Why Do I Write* (1948). Greene klargör där att författaren måste vara oberoende av alla kollektiva och fasta ideologier. Själv tillhörde han den katolska kyrkan. Men han ville inte kalla sig en "katolsk författare", utan talade hellre om en "författare som är katolik". Att skriva litteratur i något slags uppbyggligt syfte skulle vara ett förräderi. Greene citerade ofta kardinal Newmans ord:

"If Literature is to be made a study of human nature, you cannot have a Christian Literature. It is a contradiction in terms to attempt a sinless Literature of sinful man."

Författaren skall endast vara lojal mot sin egen personliga moral och sin upplevelse av sanningen. Detta är också en

✧ Graham Greenes storhet ligger i fiktionen, inte i politiken.

FOTO: SCANPIX

fråga om stil. Det är en författares plikt att inte använda uttryck som "han blev vit i ansik-

tet" eller "han darrade som ett asplöv", eftersom de inte motsvarade någon sanning. Däri

ligger författarens samhällsansvar. Populärlitteraturens klischeér har, enligt Greene, ett ne-

gativt inflytande på språket och därmed på tänkandet.

Denna markering mot populärlitteraturen är intressant eftersom Greene själv ibland skrev underhållningsromaner. Han kunde skapa betydande litteratur också när han skrev en thriller som *Skräckens ministerium* eller ett filmmanus som *Den tredje mannen*. *Brighton Rock*, en av hans viktigaste böcker, började som en deckare men utvecklades sedan i en mer religiös riktning.

Greenes krav på självständighet var på många sätt sympatisk. Men hans romanisering av illojaliteten kunde också leda honom vilse. Han var vän med spionen Kim Philby, som efter att ha förrått sitt land flydde till Sovjetunionen. Greene, som skrev förordet till Philbys bok *My Silent War*, förklarade att lojaliteten mot individer måste vara större än lojaliteten mot det egna landet.

Man kunde kanske tycka att denna inställning borde göra honom särskilt negativ till Sovjet, där individerna saknade rättigheter och där ett barn som angav sina föräldrar kunde bli nationalhjälte. Men genom hela sitt liv hade Greene en naiv inställning till kommunismen.

Ändå var han varken okunnig om eller oberörd av repressionen i Sovjet. Tvärtom vittnar breven om hans engagemang för dissidenter som Solzjenitsyn, Sharansky, Sinjavskij och Daniel. Men Greene tenderade ändå att se USA som ett mer ont än Sovjet. På 1980-talet angriper han onyanserat USA:s president Ronald Reagan och påven Johannes Paulus II. Deras viktiga insats för att stödja den östeuropeiska frigörelsen ser han inte.

Någon betydelsefull politisk analytiker var Greene knappast. Hans storhet låg i att skildra individuella, fiktiva människöden, och tidlösa känslor som kärlek och hat, tro och tvivel.

✧ DAVID ANDERSSON

Komplex inför konsten

KONST OCH LITTERATUR

SAMLADE SKRIFTER XI

SIGMUND FREUD

ÖVERSÄTTNING INGRID WIKÉN
BONDE, CLARENCE CRAFOORD &

LARSSJÖGREN

Natur och Kultur 2007

I ett berömt brev till Wilhelm Fliess från oktober 1897 nämner Sigmund Freud för första gången att han funnit en kärlek till modern och en svartsjuka mot fadern "också i mitt eget fall", och att han anar att det rör sig om ett allmänt fenomen i den tidiga barndomen. I en anmärkningsvärd följsats tillägger han att detta också "skulle kunna förklara den gripande styrkan i Kung Oidipus". De två iakttagelserna visar sammantaget i en förtäad form hur psykoanalysens grundande erfarenhet är oupplösligt förbunden med vad vi kan kalla en estetisk erfarenhet och dess uttolkning.

Till skillnad från alla senare utövare och avnämare av psykoanalysen, så var Freud sin egen analytiker. Det var hans egen ensamma inre resa till sig själv som instiftade vad som kom att bli en av de förra seklets mest inflytelserika intellektuella praktiker. I Freuds fall skedde mötet med sig själv inte med hjälp av en annan människas lyssnande öra, utan med hjälp av Sofokles skildring av den olycksalige Oidipus.

När det så kallade Oidipuskomplexet tar gestalt under åren före genombrottsverket *Drömtydning* från 1900, är det alltså som en tolkningshypotes om såväl människans psyke som om ett litterärt verk. Fascinationen inför Sofokles drama och dess huvudperson lämnade honom aldrig. Som sitt *ex libris* valde han en teckning av den nakna Oidipus stående

inför Sfinxen. Genom hela sitt liv bevarade Freud ett djupt intresse för konsten, i synnerhet litteraturen, och för författaren som ett slags intuitiv föregångare i utforskandet av själen. Han kunde tala om diktarna, med en blandning av distans och förundran, som i texten om "Diktaren och fantiserandet" från 1907, där de uppträder som "dessa märkvärdiga personligheter" som genom sitt skapande har vunnit insikter som vetenskapen bara mödosamt kan rekonstruera.

I sitt eget skrivande om konst ville han framför allt förstå den process och de förlopp varigenom diktaren hittat sitt uttryck. Den gängse bilden av Freuds och psykoanalysens förhållande till konsten framställer ofta Freud just som själens vetenskapsman som i sina (mer eller mindre) övertygande tolkningar pekar ut de omedvetna känslor ur vilka ett visst verk uppkommit, genom att avläsa dess dolda, i regel sexuella djupmening. Det är en bild som också ligger i linje med hans egen självförståelse.

Men förhållandet var alltid mer komplext än så. Det inbegriper såväl en underdånig beundran som en övermodig rivalitet, där psykoanalysen och litteraturen snarare befinner sig i en pågående kamp om initiativ. Freud var mån om sin identitet som balanserad vetenskapsman. Men han var också en författare. Och den väg som hans erfarenheter, upptäckter och även ambition ledde honom in på, förde honom i närheten av såväl litteraturen som den spekulativa filosofiska essäistiken. Denna kärleksbrottning med litteraturen och konsten förblev inte obesvarad. Nittonhundralets litteratur och konst är omöjliga att förstå om man inte

ser till den inspiration som utgått från psykoanalysen.

Vad man än må tycka om Freuds under vetenskaplig flagg framförda, men ibland alldeles uppenbart illa underbyggda teorier om den mänskliga "själsmekanismen", så tillhör han själv en av de stora prosaisterna på det tyska språket. Hans fallstudier bär en tydlig släktskap med den skräckromantiska novellkonsten, som konstfärdigt och med en obönhörlig logik rullar upp ett för alla inblandade på samma gång förbluffande och oundvikligt förlopp. Mot slutet av sitt liv mottog han också följdriktigt det relativt nyinstiftade Goethepriset, lika mycket för sin gärning som skriftställare på det tyska språket, som för sina vetenskapliga utforskningar av den mänskliga själen.

Talet han skrev för prisutdelningen (och som han var förhindrad att framföra på grund av sin redan då framskridna cancer) återfinns som den sista texten i det nyligen utkomna band XI av Freuds samlade skrifter på svenska. Sammantaget rör det sig om ett femtontal essäer av varierande längd, som framför allt behandlar litteratur, men även bland annat Michelangelos Mosesmonument i Rom. Här finns flera av Freuds mest kända essäer, som den om Leonardo da Vincis barndomsminne, om Dostojevskis *Bröderna Karamasov*, och studien av E.T.A Hoffmanns novell *Sandmannen*, kring vilken han utvecklar sin idé om "det kusliga". Flera av dem publicerades i den av Freud själv grundade tidskriften *Imago*, som han såg som ett medium för en teoretiskt tillämpad psykoanalys.

Arbetet med den påkostade och omsorgsfullt utformade

svenska versionen av Standard Edition närmar sig härmed sitt slut. Det är en imponerande insats av alla inblandade, översättare och redaktörer, inte minst Clarence Crafoord, som är delansvarig för hela utgåvan och volymsansvarig för detta band, till vilket han också har skrivit ett långt förord. Bland sina många engagemang har Crafoord också länge tillhört kärnan i redaktionen för tidskriften *Divan*, som sedan början av 1990-talet fungerat som den mest kvalificerade samlingspunkten i Sverige för en kulturteoretiskt och estetiskt orienterad utveckling av psykoanalysen, en arvtogare på sätt och vis till Freuds egen tidskrift. Flera av de texter som ingår i det aktuella bandet har först presenterats i *Divan*.

I sitt förord lyfter Crafoord fram betydelsen av Freuds tankar om ett "omedvetet fantiserande", ett flöde av fantasibilder och affekter som ska äga rum på en för jaget otillgänglig nivå, men som visar sig i drömmens skapelser och som också utgör konstskapandets urnivå. Det är detta likställande mellan psykets spontana alstring av bilder och det konstnärligt gestaltade som motiverade Freud att tyda verk som han tyder drömmar, och omvänt. Crafoord menar att det förhållande till konsten som kommer till uttryck i dessa essäer också visar hur Freud praktiserade samma idé om en "fritt svävande uppmärksamhet" som kännetecknar analytikerns lyssnande till analysandens berättelser. Han är dock mån om att framhålla att Freuds tolkningar inte ska läsas som anspråk på att förstå konstens hemligheter, utan mer som marginalanteckningar i konstens och skapandets närhet.

✱ Freud ansåg att aktivitet alltid var bättre än passivitet.

FOTO: AKG IMAGES/SCANPIX

Det är ett försiktigt och sympatiskt sätt att uttrycka vad som kunde, och kanske egentligen också borde, sägas lite skarpare. För vad som slår en modern läsare av dessa texter idag är hur föräldrade de flesta av dessa analyser är som estetiskt-psykologiska utläggningar av de verk som de ger sig ut för att tolka. Delvis handlar det om en oavvislig känsla av att de just inte är sprungna ur en fritt svävande uppmärksamhet inför vad som visar sig, utan snarare ur en förutbestämd och av Freud själv ofta omedvetet personligt präglad identifikation. Den kanske mest övertygande tolkningen är den som han gör av Michelangelos Moses, men det är också den minst psykoanalytiska.

Den mest bisarra texten är nog den om Leonardo da Vinci, om vars liv vi vet nästan ingenting, men där Freud griper tag i ett förment bevarat drömlikt minne från hans barndom, ur vilket han sedan konstruerar en teori om hela hans sexuella patologi och dess inflytande på hans skapargärning. Vad som trots allt ger tolkningen dess bestående nerv är i själva

verket Freuds oförblommade – om än av honom själv aldrig tematiserade – djupa identifikation med konstnären och vetenskapsmannen Leonardo. I beskrivningen av Leonardos till vetenskap och konst sublimerade undertryckta homosexualitet, känner man Freuds egen andning.

När han mot slutet av sitt liv däremot närmar sig *Bröderna Karamasov*, det verk som han själv anser som den "mest storslagna roman som någonsin skrivits", så förleds han av sin egen fixerade metod till att reducera dess komplexitet till oigenkännlighet. I texten fördjuar han sig framför allt i Dostojevskijs på många sätt destruktiva personlighet, vid vars rot han återigen hittar sitt Oidipuskomplex. Det väsentliga för Freud blir sedan att visa hur romanen är uppbyggd kring lusten till fadermordet. Romanens enastående polyfoni, dess förmåga att – bland annat – gestalta i grunden olikartade sätt att hantera en osympatisk och svekfull fadersgestalt, reduceras till en beklämmande monoton. Det bestående intrycket är att Dostojevskij var en mer förfinad utforskare av den mänsk-

liga själen än Freud, vars vetenskaplighet i det här fallet hindrar honom från att ens se den fria litteraturens rikare psykologiska register.

Denna vetenskaplighet stoduppenbarligen också i ett för honom själv konfliktfyllt förhållande till vad vi kunde kalla "den estetiska erfarenheten". I ett gripande vittnesmål, från inledningen till den stora essän om Mosesmonumentet, talar han om hur viktigt det var för honom att komma till rätta med den "starka verkan" som konstverk kunde utöva.

För honom var det detsamma som att med ord och tankar "få grepp om dem", göra dem "begripliga". Denna grundläggande maktvilja inom honom själv var så stark, att han tillstår att han rentav var "oförmögen att njuta" när han inte lyckades få den att fungera, vilket var fallet med musiken. Denna rad vittnar om en oförlöst kramp som hindrade honom från att i sista hand artikulera det som ett genuint möte med konsten – också i hans fall – inbegriper, nämligen det i själen som tvärtom inte låter sig bemästras, det som vetter mot passivitet, mot oför-

måga, mot sorg, mot ändlighet.

Freuds ofta överkonstruerade tolkningar, som på långa omvägar ska framvisa mekanismerna bakom den estetiska effekten framstår i ljuset av citatet lika ofta som ett slags vanmäktiga försök till självhävdelse. Överhuvudtaget kan man genom Freuds verk skönja en genomgående oro inför det passiva. Det slår igenom i hans tolkningar av den kvinnliga sexualiteten, som likställs med passivitet rätt och slätt. Det visar sig också i hans tolkning av homosexualiteten. För Freud var aktivitet alltid, och a-priori, bättre än passivitet.

En text utmärker sig i denna samling: essän om "Det kusliga". Medan Freuds övriga analyser av konst och litteratur idag i första hand har ett historiskt intresse, som ett vittnesmål om psykoanalysens framväxt, så är essän om det kusliga en i högsta grad levande referens i den estetiska diskussionen. Här försöker sig Freud inte på någon svepande karaktärsteckning av ett konstnärsspsyke, utan han belyser fenomenet, såväl språkligt som psykologiskt. Han visar hur det kusliga – tyskans *Unheimlich* – inbegriper både det hemlika och det hemliga, det fördolda, som får det kusligas gestalt när det återvänder från det borträngdas krets.

Hans entoniga framhåvande av kastrationsskräcken som grunden för detta slags affekter kan inte förta fascinationen i denna analys. Han visar också hur kusligheten alstras inte minst av situationer då det skenbart livlösa får liv, den skrämmande övergången mellan meningslöshet och mening. Det ligger nära till hands att se styrkan i denna analys av konstnärliga verk som också förbunden med hans eget författarskap. I hans texter sker denna effekt hela tiden. Han tröttnade aldrig på det: att i det till synes livlösa upptäcka ett fördolt liv.

✱ HANS RUIN

✧ Alexander den store på väg in i Babylon.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

På jakt efter kategorier utan substans

EUROPAS GRÄNSER
ESSÄER OM EUROPEISK
IDENTITET

STEN HÖGNÄS M FL
Bokförlaget Nya Doxa 2008

Deförstasomkompåtanken att vilja vara kosmopoliter var några småstadsbor i Grekland, fyra hundra år före Kristi födelse. Det var då den grekiska kulturen – dittills knuten till polis, den lilla, suveräna kommunen – hade mött de orientaliska despotiska rikena. Det var då grekerna ledda av Alexander den store själva gick ut på erövringståg mot grannländerna för att därigenom bryta de små kommunernas mått och öppna sig mot världen. Än idag har begreppet "kosmopo-

lit" denna dubbla karaktär av yttersta inskränkthet och yttersta öppenhet, om än kanske i omvänd ordning: när kosmopoliterna nu träffas, i New York eller Berlin, i Perugia eller Avesta, så liknar deras möten inte sällan byföreningens sammankomster. Kosmopolitismen må vara ett ideal, en vacker föreställning som under modern tid förmodligen aldrig var så levande som under åren före första världskriget. När nationerna kallade in sina soldater försvann kosmopolitismen på några få dagar, för att bara lämna en vacker skugga efter sig, om ens det.

Boken *Europas gränser*, skriftligen av flera lundsiska idéhistoriker, gör anspråk på att svara på frågan om en "europeisk identitet". Men det är minst lika svårt att ta itu med denna "identitet" som med "kosmopolitismen". Också "identitet" är ett ideal, en föreställning om

sig själv som man kanske hade trott sig kunna nå, men som faktiskt befinner sig utom räckhåll för var och en som vill förfoga över den. Identitet är ingenting man kan skapa åt sig själv. Desto lättare blir man dock tillskriven en identitet av passmyndigheterna, av skatteverket, av vänner eller än hellre av fiender, och det är inte alls givet att den identitet man strävar efter är densamma som den man blir identifierad med. I detta avseende finns det ingen strukturell skillnad mellan den personliga identiteten och "Europas identitet" – de är luftvarelser, kategorier utan substans.

Det förvånar därför inte att boken bjuder på flera försök att närma sig en föreställning om en europeisk identitet, men att ingen kommer ens i närheten av ett svar. Försöken tersigtämligen olika: Såväl Sten Högnäs som Jonas Hansson har skrivit vetenskapliga upp-

satser av encyklopedisk karaktär, den ene om de europeiska språkens funktion för nationalmedvetandet, den andre med utgångspunkt i Hegels filosofi om det historiska medvetandet. En klassisk essä är däremot Svante Nordins "Hannibal ante portas", om barbarhotets historia, och det är han som kommer närmast ett svar på identitetsfrågan: fienden tycks alltid veta bättre vem man är än man själv. Så växer också kunskapen (inklusive den inbillade) om sig själv i samma mån som man har en fiende. Nästan lika essäistisk är Gunnar Brobergs exposé över geografiska kartor. Här finns en historisk bildning, både undervisande och underhållande, som klokt och lätt vandrar mellan första Mosebok till instiftandet av ett "Sibirien" mitt i Stockholm, i syfte att visa att gränser är rörliga. Rebecka Lettevals uppsats om kosmopoliten däremot tycks dela fluffigheten med sitt föremål. Hon

te minst upplysningen och den moderna människans tillkomst under och efter den franska revolutionen. Det är påfallande att alla dessa ämnen är föremål för den politiska och ekonomiska historien, medan alla uppsatser i *Europas gränser* är av kulturhistorisk karaktär. Man skulle gärna veta varför det blev så. Saknades kompetensen? Ville man ha en berättande historia? Eller tycktes frågan om "identiteten" vara så utpräglat kulturell att politiken och ekonomin fick dra sig undan? Väger man att på allvar ta itu med politiska intressen verkar här ibland vara motiverad av en akademisk ödmjukhet inför det förflutna, gränsande till feghet. "Weber pekade på fenomen som vetenskapen, den kanoniska rätten, staten och kapitalismen som alla vittnade om den unikt västerländska rationalismens väsen", skriver Jonas Hansson. Men hade Max Weber rätt? Hade han fel? Och varför?

Konsekvenserna av ett alltför kulturhistoriskt perspektiv är dock påtagliga även inom de enstaka uppsatserna. Sten Högnäs, till exempel, framställer med all den kunskap och systematik som är nödvändig för forskningen, spekulationerna och debatterna om de europeiska språkens ursprung, släktförhållanden och värde så som de bedrevs framför allt från sent 1700-tal till tidigt 1900-tal. Hans presentation är så knapp som möjligt och så utförlig som nödvändigt, därtill skriver han en mycket läsbar svenska. Samtidigt avstår han nästan helt från att beskriva maktförhållandena mellan språken.

Ändå betydde det oändligt mycket för språkutvecklingen i Europa att det latinska språket behärskade den lärda och politiska kommunikationen åtminstone fram till renässansen, och likaså att tyskans grammatik formades efter den latinska. Det går inte att tala om att 1800-talets tyskar fascinerades av allehanda germanska ur-

sprungsfantasier utan att nämna att 1700-talets tyska politiska elit talade franska, och att mötet med den franska hären i Tyskland under den napoleonska kriget tillhörde de största politiska besvikelserna som de tyska filosoferna och författarna någonsin fick gå igenom.

Fördelen med uppgifter som inte blir utförda är dock – ofta till skillnad från uppgifter som blir illa utförda – att man kan ta itu med bristerna senare. På avdelningen för idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet tycks det finnas en kunskap om kulturen på kontinenten som hittills ofta har saknats inom svensk humaniora ("kontinent" är ett viktigt begrepp, som grovsorterar världen", skriver

Gunnar Broberg). Det är en befrielse att läsa hur både Sten Högnäs och Jonas Hansson talar om rasismen och dess vetenskapliga utlöpare som en historisk rörelse i de flesta europeiska länder utan att i samma andetag avstå från all analys och använda den moraliska upphetsningens tonfall.

Alltså utan att behöva visa upp att vårt samhälle minnsann är överlägset alla historiska samhällen. Och det är förvånansvärt, inte minst för en tysk recensent, hur god kunskapen i såväl tysk kulturhistoria som i tyska språket åter har blivit. Om man nu, på detta vis, bara kunde fortsätta med franskan och italienskan och ryskan!

✱ **THOMAS STEINFELD**

Medarbetare i detta nummer

✱ **DAVID ANDERSSON** Författare och redaktör för Axess.

✱ **STEFAN ANDERSSON** Frilansjournalist.

✱ **EINAR ASKESTAD** Författare

✱ **ERLING BJURSTRÖM** Fil dr i medie- och kommunikationsvetenskap vid Linköpings universitet.

✱ **ANDERS BJÖRNSSON** Journalist och författare.

✱ **HANS DAHLÉN** Översättare och skribent.

✱ **HELENA GRANSTRÖM** Doktorand i matematik vid Stockholms universitet.

✱ **THOMAS GÜR** Skribent och programledare för *Global Axess*.

✱ **JOHAN HAKELIUS** Skribent.

✱ **YLVA HERHOLZ** Frilansskribent.

✱ **KJELL HÄGLUND** Redaktionschef för tidskriften *Residence*, samt kolumnist och tv-kritiker.

✱ **MATS JOHANSSON** Riksdagsledamot (m) och medlem av Alliansens mediegrupp.

✱ **TOMAS LAPPALAINEN** Författare.

✱ **KRISTOFFER LEANDER** Författare och förläggare.

✱ **LISBETH LINDEBORG** Fil dr i statsvetenskap och journalist.

✱ **HÅKAN LINDGREN** Frilansskribent.

✱ **LARS MELIN** Docent i nordiska

språk vid Stockholms universitet.

✱ **JOAKIM NILSSON** Frilansskribent.

✱ **LEIF NORRMAN** Frilansskribent och tidigare journalist på *Dagens Nyheter*.

✱ **BO ROTHSTEIN** Professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

✱ **HANS RUIN** Professor i filosofi vid Södertörns högskola.

✱ **MARIELOUISE SAMUELSSON** Journalist.

✱ **NATHAN SHACHAR** Journalist och författare.

✱ **ROBERT STASINSKI** Projektledare på Iaspis (Konstnärsnämnden) samt frilansande kritiker.

✱ **THOMAS STEINFELD** Kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

✱ **PERNILLA STÅHL** Frilansskribent och redaktör för OBS i P1.

✱ **JOHAN TRALAU** Docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet samt programledare på Axess TV.

✱ **ERIK WALLRUP** Doktorand i musikkvetenskap vid Stockholms universitet.

✱ **ERIK WIJK** Författare, frilansjournalist och förläggare.

✱ **MATS WIKLUND** Författare och redaktör för Axess.

✱ **OLLE WÄSTBERG** Generaldirektör för Svenska institutet.

ger sig ut på en begreppsanalys som liksom identiteten saknar förankring i verkligheten: meningar som "intressant nog är upplysningstiden mest känd för att ha varit en period av kategorisering och gränsdragning" är förargliga både genom sitt högmod och sin enfald.

Det är aldrig rättvist att kritisera en bok genom att hänvisa till vad den inte talar om. Men den "europeiska identiteten" har under senare tid varit så omdiskuterad att man hade kunnat förvänta sig att åtminstone den europeiska historiens kärnelement tagits upp: den antika världen, där både individbegreppet och demokratibegreppet uppstod; kristendomen, som lade grunden för framstegstron; det Heliga romerska riket av tysk nation med sin feodala ordning; Spanien, Portugal och de knykta skatternas imperier; den franska absolutismen som nationalstatens ursprung; och sist men in-

Jag har rätt till ett värdigt liv

Foto: IM/Dick Svedenborn

Barn med enkla hörapparater på Nzeve Deaf Center i Zimbabwe.

Överallt i världen diskrimineras människor med funktionshinder. De stöts ut, göms undan och utnyttjas. Biståndsorganisationen IM stärker deras rättigheter och förändrar omgivningens attityder.

Ditt stöd behövs nu!

**SMS:a IM till 72950
och bidra med 50 kr**

(ordinarie SMS-taxa)

Medmänsklighet förändrar världen!

IM arbetar med: utbildning • hälsa • försörjning • socialt arbete • rättvis handel
humanitära insatser • opinionsbildning • **pg 90 07 06-3 • www.manniskohjalp.se**

Individuell
Människohjälpen

Nu 300.000 läsare!

Vill du också prenumerera
på en historietidning?

Populär Historia

Nu 168.000 läsare varje månad.

Prenumerera på Populär Historia!
www.popularhistoria.se

Allt om Historia

Nu 132.000 läsare varje månad.

Prenumerera på allt om Historia!
www.alltomhistoria.se

Annonsera i Populär Historia och Allt om Historia!

För info och bokning:

Ardeo Media 040-16 54 80, 16 54 87.

YOUR NEXT TOUR AB -DIN BÄSTA RESEKLUBB

VÅRA FESTLIGA RESOR!

Välkommen att ta del av kommande resor.

Ring för detaljprogram eller besök vår hemsida www.yournexttour.com

Alla resor med avgång från Stockholm, Köpenhamn och Göteborg.

NYSLOTT/SAVONLINNA OPERAFESTIVAL

20/7 – 24/7 Ett fåtal platser kvar

Världens vackraste operafestival har den kallats, den årliga festivalen på Olofsborgs fästning i Nyslott/Savonlinna. Verdis AIDA och Wagners DEN FLYGANDE HOLLÄNDAREN.

OPERA- OCH KONSERTRESA TILL FESTSPELEN I BREGENZ MED TOSCA OCH "FESTWOCHEN ALTER MUSIK" I INNSBRUCK

27/7 – 31/7 Ett fåtal platser kvar

BAYREUTH TRISTAN & ISOLDE och MÄSTERSÅNGARNA I NÜRNBERG

4/8 – 8/8 2008 Fullbokad väntelista

LONDON OCH GLYNDEBOURNE

10/8 – 13/8 2008 Fullbokad väntelista

Vi får vara med om en av de världsberömda "Proms-konserterna" (symfonikonserter) i Albert Hall, London och operafestspelen i Glyndebourne, CARMEN av G Bizet.

SEMPEROPERAN I DRESDEN

13/9 – 16/9 2008

Följ med till Dresden, en av de städer som utgör Europas kulturvagga. I Dresden får vi uppleva Verdis DON CARLOS samt RIGOLETTO på Semperoperan.

VINPROVNINGSKRYSSNING PÅ FLODEN RHEN MED "RIVER CLOUD II" KÖLN – BASEL

4 -11 OKTOBER

LYRIC OPERA CHICAGO, Jules Masenet,
MANON med Natalie Dessay och Jonas Kaufmann samt
G. Bizet PÄRLFISKARNA med Nicole Cabell,
Nathan Gunn och Eric Cutler m.fl.
Hector Berlioz FAUST FÖRDÖMELSE med Chicago
Symphony Orchestra, Charles Dutoit. 29/10 – 5/11

OPERA OCH KONSERTRESA TILL DEN "EVIGA STADEN" ROM

Richard Strauss ROSENKAVALJEREN
samt orkesterkonsert 12/11 – 16/11

FESTKONSERT, OPERA-OCH TRADITIONELL
ADVENT MARKNAD. TOSCA OCH SALOME PÅ
WIENER STAATSOPER
28/11 – 1/12

RINGEN PÅ MET 2009

FÖRHANDBOKA REDAN NU

FÖR ATT FÖRSÄKRA ER OM PLATS PÅ DENNA SISTA
UPPSÄTTNING AV OTTO SCHENKS KLASSISKA RING

Richard Wagners: NIBELUNGENS RING

26 april – 5 maj, 2009

Vi får vara med om den klassiska uppsättningen som
dirigeras av JAMES LEVINE och i Valkyrian för vi bl.a. höra
PLACIDO DOMINGO. Besök bakom kulisserna på
Metropolitanoperan. Utflykt till Brooklyn. Besök på
Guggenheim muséet.

Operaciceron på samtliga resor JOHAN MOLANDER från Kungliga Operan.

FÖRETAG OCH FÖRENINGAR VI SKRÄDDARSYR ERA RESOR EFTER ÖNSKEMÅL!

YOUR NEXT TOUR AB

Lill-Jans Plan 2 114 25 Stockholm

info@yournexttour.com

-DIN BÄSTA RESEKLUBB

Tel: 08-611 51 50 Fax: 08-735 60 40

www.yournexttour.com

”Axess är
landets bästa
idétidskrift”

DAGENS NYHETER

AXESS *magasin*
SAMHÄLLE VETENSKAP KULTUR

**PROVA
NU!**

**3 nummer av
Axess magasin
för 59 kronor!**

Prova 3 nummer av Axess magasin för 59 kronor!

MAGASINET SOM GER DIG
ETT FÖRDJUPAT PERSPEKTIV PÅ SAMHÄLLE,
VETENSKAP OCH KULTUR

☐ **Ja! Jag vill prova 3 nr av Axess
magasin för 59 kronor!**

När min beställning är mottagen får jag mitt första
nummer av Axess magasin.

NAMN:

ADRESS:

POSTADRESS:

E-POSTADRESS:

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
110 07 STOCKHOLM